

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

34. AASTAKÄIK 2022 NUMBER 5 (398)

“Me ei anna alla!”: Kirjad Hersonist 25. II – 25. III 2022	
<i>Viktoria Berezina</i>	771
<i>Tõlkinud Raul Oreškin</i>	
Värsse Sámoste vihikust	
<i>Aado Lintrop</i>	798
Maailm pöörab uue lehekülje: Süsteemivahetuse ajal	
suursaadikuna Soomes ja Balti riikides	
<i>Béla Jávorszky</i>	804
<i>Tõlkinud Lauri Eesmaa</i>	
Tehnokraatia, tootmine ja unustus:	
Hämaralad Eesti ülikoolide tulevikunägemustes	
<i>Tiina Ann Kirss</i>	846
Maastiku lummuses ja köidikuis:	
Julio Llamazarese romaanist <i>Kuidas vaadata vett</i>	
<i>Eve Pormeister</i>	857
Väitmine	
<i>Robert C. Stalnaker</i>	873
<i>Tõlkinud Henrik Sova</i>	
Kasvu piirid: Rooma Klubi projekti “Inimkonna ohud”	
aruanne. I	
<i>Meadows jt</i>	899
<i>Tõlkinud Andres Kuusk</i>	

<i>Arvustus: Gottfried Wilhelm Leibniz. Valitud kirjad ja tööd.</i>	
(Avatud Eesti raamat.) Koost. Ilmar Vene, tlk Margus Ott.	
Tartu: Ilmamaa, 2020. 440 lk.	
	<i>Meelis Friedenthal</i>932
Abstracts	937
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XLVI	
	<i>Herbert Normann</i>945

**Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine
TASUTA: www.kultuurileht.ee**

Graafika ja joonistused lk 797, 845, 872, 898, 931:

VIKTORIA BEREZINA (1994, Herson) on Ukraina kunstnik, lõpetanud Hersoni Kunstikooli 2012, Hersoni Riikliku Tehnikaülikooli graafilise disainerina 2017 ja töötanud oma erialal mitmes ettevõttes.

“ME EI ANNA ALLA!”

Kirjad Hersonist 25. II – 25. III 2022

Viktoria Berezina

Tõlkinud Raul Oreškin

Raul Oreškin, 24. II 2022:

Paar nädalat tagasi käisid tARTu poel külas Ukraina loome-ettevõtjad, nende seas ka mõned kunstnikud. Jäime peale kohutumist Viktoriaga suhtlema, et avada Tartus ühel hetkel Hersoni linna kunstnike näitus ja toetusavalaldusena ka kunsti müük. Veel eile vahetasime lootusrikkaid meile.

Täna kirjutas Viktoria, et nad ärkasid hommikul mitmete pommiplahvatuste peale. Muu hulgas pommitati Hersoni lähedal asuvat lennujaama. Õhus on hirm, teadmatus ja paanika, aga kõik püüavad samas rahulikult jääda ja teha vajalikke toimetusi.

Mobiilivõrk ei tööta, internet toimib. Poed on avatud, kust nad said varuda vett ja sööki. Kokku on pakitud asjad juhuks, kui tuleb ette võtta evakuatsioon.

Saatsin Viktoriale pildi Tartu Kunstimajast, kus täna lehvib lisaks Eesti lipule ka Ukraina lipp, ja küsisin, kas on midagi, mida

Tõlge inglise keelest. Vt taustaks ka: Mari Kuk, “Kirjad Ukrainas kunstnikult: olukord on kohutav! Kõikjal me ümber plahvatavad pommid. Ainuke mõte on, et ehk jääme ellu!”. — *Maa-leht*, 1. III 2022; Raul Oreškin, “Viktoria kirjad Hersonist”. — *Edasi.org*, 11. III 2022; Raul Oreškini Facebooki-lõim.

“Me ei anna alla!”

me saaksime omalt poolt teha, mille peale Viktoria vastas, et abi oli sellestki, et avades hommikul postkasti, leidis ta eest sõbraliku toetuskirja. Kurb ja jõuetu tunne on, et see on parim, mida teha saame.

Слава Україні!

25.02 kell 01.07. Olukord on kohutav! Öö on raske. Ma ei ole tegelikult maganud eile varahommikust alates.

Elan sõna otseses mõttes paari kilomeetri kaugusel käimas-olevast sõjategevusest. Eilse päeva vältel oli korduvalt kuulda, kuidas raketid plahvatasid ja tulistati. Paljud on paanikas ja üritavad lahkuda. Meie jaoks on peamine, et paar päeva vastu peaksime.

Mu ema töötab haiglas. Täna saabusid esimesed haavatud. On hukkunud. Uskumatu, mis sünnib.

Aeg-ajalt lendavad hävituslennukid üle meie majade ja kuulda on, kuidas nad pommitavad. Surnukehad lebavad sillal, sõdurite varustus on õhku lastud.

Praegu on plahvatused kestnud üle poole tunni järjest... ma kuulen kõike... nad on lähedal... närvid on üles öelnud ja ma värisen iga kord, kui kostab järjekordne kärgatus.

Ainuke mõte on, et ehk läheb hästi ja jääme ellu. Loodetavasti jääme ellu!

26.02 kell 00.17. Olime täna pommivarjendis... nagu ka eile, kuna pidevalt pommitatakse, aga Herson ei anna alla... me oleme juba kaks päeva vastu pidanud ning linn kuulub veel meile... on küll väga raske, aga me ei anna alla, me ei ole veel kaotanud lootust.

Rünnatakse igalt poolt... kusagil pole ohutu, seepärast me ka ei tea, mida teha, kas jääda või põgeneda. Sõjatoon on auto- ga sõita kindlasti ohutu praegu pole. Aga aitäh, et olete meiega. Nüüd teame, et oleme Eestisse oodatud.

Iseenda hirmust olen vist üle saanud, nüüd on hirm Kiievi pärast. Loodame, et ka nemad peavad vastu...

26.02 kell 13.29. Lahingud kestsid terve öö... vaenlased sisenesid Mõkolajivisse (see on meie lähedal asuv linn), kuid meie sõdurid suutsid sissetungi peatada... nüüd on Putini väed tagasi Antonivka sillal (Hersoni sissepääsu juures), see on kohe meie kõrval. Ootame, mis juhtub. Ilmselt tuleb veel üks rünnak, aga mul on tekkinud usk, et meie sõdurid suudavad taas kord Hersonit kaitsta!

Sõpradega suhtleme sõnumite teel ja loome ühiseid info-gruppe, et teada, kus ja mis toimub... kust väed mööduvad...

Linnast lahkumine on praegu väga ohtlik. Meie sõbrad lahkusid, aga väljaspool linna on palju ohtlikum. Teedel seisab palju inimesi. Need, kes tahavad tagasi tulla, seda teha ei saa, sissepääsud linna on blokeeritud... kõikjal on sõjategevus. Ainuõige otsus on praegu istuda pommivarjendis või majade keldrites... mida me ka teeme.

Mõned poed ja apteegid on avatud. Me ei tea, kaua nad töötavad, seepärast oleme varunud toiduaineid. Sularahaautomaatide juures ja pankades on pikad järjekorrad, aga raha saab välja võtta.

Me kõik aitame inimesi, toimetame haiglatesse toitu ja ravimeid. Me ei anna alla!!!! Ukraina on ühtne!

26.02 kell 16.47. Saime teate, et meid evakueeritakse... kirjutan kohe, kui tekib võimalus.

27.02 kell 11.34. Oleme elus. Pere on koos.

Hersoni lähedal Nova Kahhovkas, Zelenivkas ja Tšornobajivkas toimusid öösel kohutavad lahingud. Need on praegu tulipunktid. Meie sõduritel on õnnestunud vastu pidada ja Herson on ukrainlaste käes.

Täna ostsime süüa ja vett. Vabatahtlikud aitavad haiglaid. Me ei anna alla! Me ei hülga oma inimesi! Oleme tugevad!

27.02 kell 11.50. Evakueeriti Antonivka — pommivarjenditesse ja keldritesse, hotellidesse, mis asuvad Antonivka sillast eemal. Me jääme koju... mujal on ohtlik.

“Me ei anna alla!”

28.02 kell 09.52. Öösel oli vaikne. Oleme kaitstud. Hersonis on vesi, elekter ja gaas olemas. Lähedal väikestes külades on aga inimesi, kellel pole elektrit ega vett.

Poed on avatud, aga sealt saab osta ainult värsket leiba. Mõned apteegid on samuti avatud, meie vabatahtlikud aitavad haig-laid ja Antonivkast evakueerituid. Bensiiniga on raskusi, püüame mitte palju sõita.

Ootame läbirääkimiste tulemusi. Loodame, et saabub rahu! Kogu maailm aitab ja toetab Ukrainat! See on praegu oluline. Aitäh igauhele eraldi, kes on Ukrainat aidanud!

Ma tunnen, et ukrainlased on tugevad. Oleme kõigeaks valmis. Oleme kui üks suur pere!

28.02 kell 13.38. Rahulikke uudiseid ka. Meie kunstnikust sõber Anastassia ootab viimaseid päevi last ja peaks neil päevil sünnitama. Kostjantõn, tema abikaasa, valvab nende rahu. Neil on olemas kõik vajalik. Me asume samuti lähedal ja saame aidata, kui abi on vaja. Usun, et kõik läheb hästi.

28.02 kell 20.40. Tänane vaikus oli petlik... nad piirasid Hersoni ümber... nad sõidavad mööda tänavaid... nad rüüstavad toidu-poode... tänavatel on ohtlik... kõik istuvad kodus...

01.03 kell 10.54. Öösel kostis meie lähedalt mitu plahvatust... Tšornobajivkas on paljud majad purustatud...

Hommiikul nähti vaenlasi taas Hersonis... neid on nähtud üle linna... öeldakse, et püsige kodudes ja ärge kuhugi minge.

Me ei tea, mis edasi saab...

01.03 kell 11.31. Just pommitati Hersoni administratiivhoonet ja nüüd ka elumaju.

01.03 kell 13.50. Teade Hersoni piirkonnavalitsuselt:

10.53 tabas mürisk kortermaju. Majad põlevad aadressidel Akadeemik Tarle 2, 4 ja 4-1; 10.50 aadressil Admiral Makaro-vi tn 201 põleb linna veevärgi auto; 11.03 Thälmanni ja 5. Lääne

täna ristmikul põlevad majad; 11.09 põleb korter kahekorruselises majas, Naftovõkivi 61; 11.15 Thälmanni ja 4. Lääne täna ristmikul põlevad majad.

01.03 kell 14.17. Praegu on meil eluks vajalik vesi ja toit olemas.

Eks vaatame, mis edasi saab. Võimalik, et avatakse roheline koridor, mida mööda tuuakse linna toitu, vett ja ravimeid.

Anastassia valmistub sünnituseks. Ilmselt nad sünnitavad kodus. Peaasi et läheduses ei toimuks samal ajal plahvatusi.

Me peame vastu!

Me ei anna alla!

01.03 kell 15.29. Vene sõdurid palvetavad kiriku kõrval.

01.03 kell 17.43. Hersoni tänavatel kõlab Ukraina hümn.

02.03 kell 00.13. Majad põlevad, kaubanduskeskus põleb. . . okupandid on üle linna. . .

Meie linnavõimud ei tee midagi. . . samas on palju valeinfot. . . inimesed on segaduses. . .

Veebisaidid on häkitud, sõnumikeskkonnad häkitud. . . info sõda. . .

Loodan sisimas, et meie linn pole loovutatud vaenlasele, aga ma pole selles enam kindel.

Istume kõik kodudes ja pommivarjendites, väljas ei käi. Tänavatel võetakse pantvange. Ohvreid on palju.

Me ei saa millestki enam aru. . .

Loodan, et kõik läheb hästi. . .

02.03 kell 10.22. Okupandid tulistavad Hersoni tänavatel.

03.03 kell 11.01. Kogu öö käisid Hersoni eeslinnas Tšornobajivkas lahingud. Inimesed peidavad end pommivarjendites.

Eile valitses linnas anarhia. Inimesed rüüstasid poode, kuid marodöörid said kohe karistuse. Paljud on sattunud paanikasse ja kardavad toiduta jääda. Me ei allu provokatsioonidele.

“Me ei anna alla!”

Täna läheb mu mees meie maja lähedal asuvasse poodi. Kuuldavasti tuuakse sinna värsket leiba. Mu ema on kolmandat päeva haiglas inimesi abistamas. Hoiab korda, et kõigil oleks süüa ja vajalikke asju.

Kõik on väga kummaline. Miks meie kohalikud võimud lubavad sel kõigil juhtuda... et Vene tankid sõidavad mööda linna ringi ja dikteerivad oma reegleid... tulistavad tsiviilelanike pih-ta...?

Teedel on tsiviilisikute surnukehad, need inimesed üritasid Antonivkast lahkuda.

Üks meie tuttav lahkus pommivarjendist 1. märtsil, et oma naisele ja nelja-aastasele lapsele süüa tuua. Sissetungijad tapsid ta ning tema surnukeha lebas tee peal, kuniks tema ema ja sugulased selle ära viisid.

Me ei saa aru... linnas pole politseid, meie sõjavägi pole kohal, territoriaalne kaitse on tühistatud... Me ei tea, kuidas me hakkama saame... aga ma loodan, et õudused lõpevad varsti.

Meie kaubanduskeskus Fabrika põles maha. Seal oli ka väike loomaaed. Need loomad, kes ellu jäid, lasti vabaks... nad jooksid mööda linna... aga lahked inimesed andsid neile varju. (Laama, pesukaru, sead elavad ajutiselt inimeste juures.) Mõned lemmikloomapoodides olevad loomad jäeti aga järelevalveta.

Tšornobajivkas asuv farm on jäänud ilma võimalusest toita loomi. Farmis elab umbes kolm miljonit kana. Mõne päeva pärast hakkavad nad surema. See toob kaasa kohutavad tagajärjed.

Veel peame vastu. Ärgem kaotagem südant!

Kõik saab korda!!!

04.03 kell 10.05. Hersoni elanikud on märganud busse inimestega, keda tuuakse kohale okupeeritud Krimmist. Teadaolevalt kavandatakse linnas Vene okupantide imporditud toetajate võltsmiitingut, kes hakkavad taotlema piirkonna “liitmist” okupeeritud Krimmiga. Seda filmivad Ross TV telekaamerad.

Kui sellised lood mõne päeva pärast propagandakanalitesse ilmuvad, teadke, et see on provokatsioon ja vale!

Olukord Hersonis on väga raske. Ravimid hakkavad otsa saama, vaja on insuliini ja beebitoitu. Loodetavasti avatakse peagi roheline koridor!

04.03 kell 17.13. Umbes kell 12.30 läks internet maha. Mobiilside oli samuti maas. Vahepeal ei saanud kellegagi ühendust võtta ega kirjutada. Internet taastus kell 16.50... aga me ei tea, kui kauaks...

Hersoni telemast on okupantide käes. Telekas näidatakse Vene kanaleid. Üks kanal muudeti ukrainakeelseks, kuid see pole päris. Seal räägitakse ukraina keelt, kuid saatejuhid ei ole need, kes meie kanalites olid.

Kesklinnas filmivad nad oma filmi... kuidas Vene okupandid toitu jagavad... me ei usu neid... ja me ei lase end provotseerida...

Hetkel on linnast lahkumine võimatu... rohelist koridori loodud pole.

05.03 kell 11.02. Täna kell 10 alustasime Hersoni Vabaduse väljakul rahumeelse miitinguga. Kohal on umbes kaks tuhat inimest, kes kannavad Ukraina lippe ja sümbolikat. Rahvas laulab Ukraina hümmi. Herson on Ukraina! Tulistamine ei peata meid! Sissetungijad peavad meie maalt lahkuma!

05.03 kell 16.46. Tänavatele tuli rohkem kui viis tuhat linlast!

Me võtame oma linna tagasi!

06.03 kell 12.00. Hersonis on olnud vaikne. Hersoni piirkonnas käivad aga lahingud ning kaugemalt on kuulda plahvatusi.

Mobiilside ja internet on kohati maas. Mu vennal on teine mobiilioperaator, selle kaudu saan natuke internetti...

Täna on Nova Kakhovkas miiting. Täpselt nagu eile Hersonis. Tunnen uhkust oma inimeste üle!

Ma olen kindel, et võidame kurjuse!!!

“Me ei anna alla!”

07.03 kell 11.00. Herson sai Ukraina kangelaslinna tiitli. Siit alguse saanud rahumarss on teisigi innustanud. Oleme väga uhked oma linna üle!

Eile toimusid lahingud Mõkolajivi ja Tšornobajivka lähedal. Väga ägedad võitlused olid. Meie sõjaväelased pommitasid vaenlase vägesid. Hommikul kell 5.15 aga hakkas vaenlane pommitama elumaju. Ka Tšornobajivka lennuväli sai kannatada.

Vene rakett Smerš tabas täna Mõkolajivi loomaaeda, kohe tiigrite ja jääkarude aedikute lähedal. Loomad viga ei saanud.

Hersonis hakkab toit otsa saama. Me ei tea, mitu päeva linn suudab vastu pidada. Inimesed vajavad rohelist koridori. Ootame autosid toidu ja ravimitega, aga okupandid ei lase kedagi linna. Loodetavasti laheneb see probleem peagi. Meie perel ja sõpradel on hetkel kõik eluks vajalik olemas. Pagaritöökojad jätkavad värske leiva küpsetamist.

Anastassia pole veel sünnitanud... võib-olla 8. märtsil...

Aitäh, et olete meiega! Oleme ühtsed nagu ei kunagi varem!

07.03 kell 11.04. Mõkolajivi elumajad põlevad.

07.03 kell 12.31. Rahumeelsed miitingud okupantide vastu on toimunud Hersonis, Kahhovkas, Novotrojitskes, Bilozerkas, Kallantšakis, Novooleksijivkas ja Tšaplõnkas.

08.03 kell 13.18. Meiega on kõik hästi! Öösel pommid küll langesid linna lähedale ja uni oli häiritud, aga kõik on korras!!!!

Ema tuli täna koju. Ta on töötanud haiglas kaheksa päeva järjest. Mul on väga hea meel teda näha. Valmistan täna piduliku õhtusöögi kogu perele.

Hindame väga, mida eestlased ja muu maailm on Ukraina heaks teinud. Suur tänu toetuse eest!

09.03 kell 11.56. Täna oli taas kuulda plahvatusi. Lahingud Mõkolajivi lähedal jätkuvad.

Sissetungijad lõikasid raudteerööpad läbi, rongiliiklus on katkenud. Miks küll?

Poodides on väga pikad järjekorrad. Täna toodi kartuleid, seisime järjekorras tundide kaupa.

Vabatahtlikud töötavad selle nimel, et aidata inimesi toiduga. Hea, et selliseid inimesi on.

Suur tänu, et kogute meie kunstnike toetuseks raha. Mõtleme juba meeskonnaga, kuidas abi kõige paremini kunstnikeni jõuaks.

Kallistused kõigile!

Aitäh, et olete meiega!

10.03 kell 12.07. Eile olin taas väga šokeeritud. Nutsin palju... pärast seda, kui nägin, mida sissetungijad Mariupoli linnaga on teinud. Linn on juba päevi igast küljest ümber piiratud, inimesed on olnud kõik need päevad ilma elektri, vee, gaasi, toidu ja veeta. Ning nad pommitavad lasteaeda ja sünnitusmaja... Peale seda, mida ma nägin, ei ole minu maailm enam endine. Ma ei saa Venemaale seda andestada... Nad peavad vastutama iga tapetud lapse, naise ja meie sõduri eest.

Meie olukord pole samuti rahulik. Igal õhtul kuuleme, kuidas linna lähedal asuvaid külasid pommitatakse...

Mu aknad värisevad, põrand väriseb... isegi süda...

Öösel lennutati rahulikku Stepanivkasse vaenlase mürsk. Kõik on elus, aga küla jäi ilma elektrita. Mürsk tabas Stepanivka haiglat, läbistas köögilae ja kukkus plahvatamata alla.

Meie linnapea ütles eile, et inimesed peavad tööle minema. Aga kuidas? See ei ole ohutu. Olen nõus, et sellised ametid nagu meditsiinitöötaja, müüja, sotsiaalhoolekandja on elutähtsad... aga miks peaksid kõik välja minema... see on väga kummaliline...

Räägitakse, et alates 14. märtsist saavad õpilased jätkata kaugõppes... Praegu on koolid suletud.

Minu perel ja sõpradel on süüa... abikaasa sõidab rattaga mööda linna ja otsib, kust mida saab... Süüa on linnas veel, loodan, et jätkub kõigile. Meil õnnestus esimestel päevadel sularaha välja võtta... nüüd kasutame seda...

“Me ei anna alla!”

Analüütikud ütlevad, et võib-olla 7–10 päeva pärast sõda lõpeb. Ma tõesti usun sellesse. Ma tõesti tahan, et me elaksime rahus... ei peaks kartma... vaid saaksime elada... nagu enne...

11.03 kell 12.39. Mul on väga hea meel, et Eesti on vastu võtnud juba nii palju ukrainlasi. Aitäh Eestile toetuse eest!!!

Eile käisid jutud, et nelisada tsiviilelanikku on Hersonis kinni peetud, aga me arvame, et see oli siiski valeuudis... tõendeid selle kohta pole.

Öö oli vaikne. Alles hommikul kella 5.30 paiku oli kuulda tugevaid plahvatusi.

Väljas sajab lund. Talv jätkub. On väga ilus ja külm.

Ilm on meie poolel. Vaenlased külmuvad.

Häid uudiseid ka. Hersoni eeslinnades Inženernes, Kindiikas, Stepanivkas ja Antonivkas taastati elektrivarustus, teatas täna Hersoni linnavalitsus. Hersoni äärelinnas Antonivkas on taastatud gaasiga varustamine. Praegu remonditakse gaasijaotuspunkte Zenivka, põhja poole viival ja Berõslavi maanteel.

Jagan ühte fotot, mida oled ilmselt sotsiaalmeedias juba näinud. Meie sõber Maksõm Kilderov värvis üle mahajäetud Vene tanki. *Make art, not war!*

Aitäh, et olete meiega. Me võidame selle kurjuse!

Ukraina õitseb kord taas, ma olen selles kindel!

11.03 kell 21.57. Mõkolajivis toimuvad massilised rünnakud.

12.03 kell 15.23. Linnas liiguvad ringi valged bussid. Ametlik versioon on, et nad viivad Vietnami kodanikke Krimmi. See on kuidagi kahtlane... arvame, et tegelikult on tegu provokatsiooniga...

!!! Vene sissetungijad valmistavad ette “referendumit” “Hersoni rahvavabariigi” loomiseks. Sellest teatas ka Hersoni oblasti nõukogu asetäitja Serhi Hlan. Tema sõnul helistavad okupandid juba saadikutele, kallutades neid enda poolele, et kiirendada “referendumi” läbiviimist.

Linnas toimub midagi kummalist... õudne on...

12.03 kell 15.56. Hersonis algasid taas rahumeelsed miitingud. Me tuleme tänavatele kas või iga päev. Sest Herson on Ukraina!

12.03 kell 16.34. !!! VÄGA TÄHTIS !!!

13. märtsil 2022 — see on päev, mil Hersoni linn vabastati 78 aastat tagasi natsidest —, kavatsevad Vene okupandid välja kuulutada Hersoni Rahvavabariigi. Soovitud pildi jaoks on kohalesõidutatud bussid inimestega, kes hakkavad hoolikalt ettevalmistatud etendust andma. Venemaa sõjavägi otsib aktiivselt Hersoni saadikuid ja aktiviste, et sundida neid kättemaksu ähvardusel osalema lavastatud kogunemisel.

Sama stsenaariumi rakendati 2014. aastal Krimmi, Donetsk ja Luhanski oblastis.

Palun ärge laske end ära petta! Herson on Ukraina!

12.03 kell 20.36. Vahepeal levis info, et Hersoni “rahvavabariigi” väljakuulutamine on valeuudis. Tõesti väga raske on aru saada, mis on tõsi ja mis vale.

Nüüd saime ametliku teate Ukraina välisministrilt Dmõtro Kulebalt, kes kinnitas, et Venemaa valmistab ette “rahvavabariigi” võltshääletust Hersonis.

! Seda tehakse 2014. aasta metoodika järgi.

! Kohalike elanike toetus on nullilähedane, seega see on täielik väljamõeldis.

! Nende plaanide elluviimisel tuleks Venemaa vastu kehtestada ranged sanktsioonid.

Herson on Ukraina ja jääb alati selleks.

13.03 kell 12.31. Rahvas koguneb taas Vabaduse väljakule, et näidata, et Herson on Ukraina. Oleme referendumi vastu. Loodan, et miitingul ei toimu okupantide provokatsioone.

13.03 kell 23.26. Tahan jagada häid uudiseid ka. Anastassia sünnitas täna õhtul. Neile sündis kaunis tüdruk. Kõik on hästi. Meil on Anastassia ja Kostjantõni üle väga hea meel.

“Me ei anna alla!”

14.03 kell 12.03. Eile tuli tänavatele rohkem kui seitse tuhat linlast. Näitasime taas kord, et Herson on Ukraina ja et me ei taha mingit muud vabariiki. Meie inimesed ei karda vaenlast! Me ei anna alla! Isegi siis, kui nad tulistavad.

Tänane öö oli plahvatusterohke. Ilmselt ei saanud keegi Hersonis magada. Lahingud linnast väljas jätkusid varahommikuni.

15.03 kell 13.33. Täna on sõja kahekümnes päev, aga mul on tunne, nagu oleks sellest möödas juba pool aastat. Aeg kulgeb sõjaga teisiti.

Täna oli taas kuulda plahvatusi, nii päeval kui öösel. Meie kohal lendas enne rakett. Seda oli üpris hirmutav näha. Lahingud käivad Mõkolajivis ja Zelenivkas, mis on kohe Hersoni külje all, vaid mõne kilomeetri kaugusel.

Kahekümne päevaga on Hersoni oblasti territooriumil pommitamise tagajärjel hävitatud 21 õppeasutust.

Samas linn alustab vaikselt toimimist. Tänavatel sõidavad juba bussid ja trollid. Mu ema läheb taas haiglasse tööle. Kaks päeva magab seal ja kaks päeva kodus, et võimalikult vähe tänaval käia. Linnas on tegelikult liikumiskeeld. Kell 20.00–6.00 ei ole soovitatav välja minna.

Toit on kallinenud 30–50%, aga toitu vähemalt on. Väga pikad järjekorrad on igal pool. Inimesed püüavad toiduaineid varuda, sest keegi ei tea, mida homne päev võib tuua.

13. märtsil astus palju rahvast rahvahääletuse ja nn Hersoni Rahvavabariigi loomise vastu. Ma olen tõesti väga uhke meie inimeste üle! Et meil on veel võimalust vastu hakata! Ja et oleme kartmatud! Aga samas väga väsinud, et okupandid on ikka veel linnas!!! Soovin väga, et nad oleksid juba läinud!

Arvasin, et märtsi lõpuks on kõik läbi, aga praegu räägitakse, et sõda kestab ilmselt aprilliski. Valmistume vaimselt selleks, et see kõik ei lõpe veel niipea. Peame olema valmis kõigeks.

Kirja kirjutamise ajal on olnud palju plahvatusi... väga palju... ja väga lähedal...

16.03 kell 13.02. Tänane öö oli plahvatustest väga vali. Ei saanud kaua aega uinuda. Samas oli hea mõelda, et meie sõjavägi töötab ja hävitab vaenlasi.

Ukraina relvajõudude peastaap teatas, et Tšornobajivka lennuvälja lähedal tulistati öösel alla seitse Vene lahingukopterit. See on sama koht, kus 7. märtsil hävitasid Ukraina relvajõud 30 okupantide kopterit.

16.03 kell 14.12. Natuke meie kunstifestivalist, mida oleme kaks aastat korraldanud ning mille kaudu jagame laiali tartlaste ja terve Eesti kogutud annetusi Hersoni kunstnike heaks.

МИЦЕЛИЙ¹ on tänapäevakunsti festival, millele panid aluse Hersoni noored kunstnikud. Peale minu on meeskonnas Serhi Sjerko, Maria Zagurska, Daria Baranova ja Arseni Šandropol.

Esimene МИЦЕЛИЙ toimus 2020. aasta oktoobris ja teine 2021. a mais. Sel kevadel kavatsesime korraldada kolmanda festivali, kuid sõda katkestas meie tegevuse. Aga me teeme seda kindlasti! Kohe, kui sõda läbi saab, teeme kogu linnale suure peo!

МИЦЕЛИЙ on seeneniidistik, mis toetab kogu metsaelu. Kuna me Hersonis elame metsade lähedal, tahtsime seda analoogiat näidata, et meie olemegi pinnas, millel rajaneb meie linn ja ühine tulevik siin. МИЦЕЛИЙ on organiseeritud looduslik struktuur, mis kasvab ja paljuneb, luues viljaka pinnase kogukonnapõhiseks suhtlemiseks.

Esimesel aastal osales viiskümmend ja teisel juba sada kunstnikku. Linna eri paikades toimusid näitused, elava muusika esitlused, meistriklassid, loengud, filmiseansid, etendused ja kunstilaat.

Kui õnnestub, siis me heameelega hoiaksime osa kogutud rahast kolmanda festivali korraldamiseks, kuhu on oodatud kõik hersonlased ja külalised kaugemaltki, ning loomulikult kõik Eestist ka!

¹S.t mütseel ehk seeneniidistik. *Tlk.*

“Me ei anna alla!”

17.03 kell 11.16. Täna, 17. märtsil eemaldasid Venemaa sõjaväelased Hersoni oblastivalitsuse hoonelt Ukraina riigilipu. Loodan, et mitte kauaks! Me paneme oma lipu varsti tagasi!

Aga nad sepitsevad midagi. Katsed Hersoni Rahvavabariigi loomiseks jätkuvad. Vene sissetungijad kõnnivad linnas ringi ja püüavad inimestele humanitaarabi jagada. Keegi ei võta! Meil pole neilt midagi vaja! Minge koju, sissetungijad!!!

18.03 kell 12.11. Olukord Hersonis on kõhedust tekitav. Mõkolajjivist löödi Vene väed tagasi ja nüüd on nad Hersoni lähedal külades. Seega me ei tea, mis edasi saama hakkab. Kas nüüd hakkatakse pommitama meie linna?

Vene sissetungijad on hõivanud kogu linna. Ehitavad linna kontrollpunkte. Plaanivad midagi. Näha on aga, et nad hakkavad väsima.

Eile vedasid Vene väed taas varustust Tšornobajivkasse. Samadesse kohtadesse, kus nad on saanud varem tugevaid tagasilööke. Nad kavatsevad rünnata juba viiendat korda... viiendat korda!

Samas tundub, et nad enam väga ei võitlegi, panevad varustuse paika ja peidavad end välja teisel poolel, oodates, millal varustus hävitatakse. Küllap nad soovivad hoopis võimalikult kiiresti koju minna... loodavad, et kui varustus otsas, kutsutakse nad tagasi...

Ukraina relvajõudude peastaabi info kohaselt on täna hommikuks hukkunud juba 14 200 Vene sissetungijat.

Ma nii tahan, et see sõda saaks juba läbi!

Eile meenus mulle korra, kuidas elatakse tavalist elu... ma igatsen seda aega...

19.03 kell 15.07. Tänane öö oli vaikne. Alles kell kolm öösel oli kuulda esimesi ja seejärel mitmeid plahvatusi. Ukraina relvajõud on peatanud vaenlase pealetungi ja ega okupantidel pole ka suurt võitlusintensiivsust. Sissetungijad üritavad hõivatud positsioonidel kanda kinnitada.

Kõikidest Hersoni lähedal asuvatest küladest on teateid, et Vene väed on jõudnud kohale, hajudes mööda külasid laiali. Nad teevad seda selleks, et meie väed ei saaks neid raketitidega rünnata, sest nad on meie enda inimeste keskel. See on tegelikult üsna argpükslik käitumine, nad kasutavad meie elanikke inimkilbina. Rünnakuid tuleb nüüd teistmoodi planeerida, et mitte kahjustada tsiviilisikuid, ja see pidurdab meie vägede tegutsemist. Teine põhjus, miks sissetungijad küladesse sisenevad, on kütuse ja toiduvarude nappus, nad tegelevad kohapeal rüüstamisega ja see on kohe eriti alatu käitumine.

Räägitakse, et Vene vägede rünnakuid Hersoni piirkonnas pole praegu ette näha, Vene sõjavägi on keskendunud vägede koondamisele teisele poole Dnipro jõge. On infot, et jõuti juba ka Rõbaltše ja Heroiske küllasse.

Veel on teada, et okupandid püüavad linnadest välja viia neid venelasi, kellel on sugulasi Krimmis või Venemaal, või neid, kes tahavad sinna minna. Tõsi, piiril võetakse neilt ära Ukraina pass. Seda kajastatakse propagandakanalites kui venelaste päästeoperatsioon "ukronatside" käest.

Mu süda on murdunud selle kõige pärast, eriti kui kuulen uudiseid Mariupoli linnast, Harkivist ja Tšernihivist. Vene okupandid pommitavad pidevalt elumaju. Linnadest pole peaaegu midagi järele... tsiviilelanikud... loomad... Pommitatakse varjualuseid, kus on lapsed, naised... See on Ukraina rahva genotsiid, ja nad nimetavad meid natsideks. Sõjas on surma on saanud juba 109 last. 109 last!!!! Kuidas see saab olla võimalik? Kuidas see saab toimuda... praegu... Euroopas...

Ma tean, et me ei saa alla anda... ja ma proovin olla tugev... aga kui ma seda õudust näen, siis mu maailm lihtsalt murdub...

Mul on nii kahju inimestest, kes on kaotanud oma poegi, vendi, õdesid, lapsi...

Samal ajal toimub Moskvast kontsert Vene sõjaväe toetuseks. Rahvas laulab ja juubeldab. Mis maailm see on? Kas me elame ikka samal planeedil? Mul ei jää muud üle kui vaid loota, et Putin põleb kord põrgus koos kõigi oma mõttekaaslastega. Nende kätel on Ukraina laste veri...

“Me ei anna alla!”

Ma aina kordan endale, et kõik saab korda! Kõik saab korda!!! Ma tean seda... ma usun seda... Natuke veel... võib-olla kauem kui natuke, aga Ukraina saab tagasi oma endise ilu! Ma olen uhke, et olen ukrainlane!

20.03 kell 11.12. Esimest korda üle pika aja oli täna öösel vaikne... nii vaikne, et see muutus lausa häirivaks... justkui oleks tegu vaikusega enne suurt tormi...

Samas inimesed kuulevad linnas laskusid ja automaadivalanguid. On andmeid, et Vene sissetungijad tulistasid taas autot, milles olid eraisikud... ja see pole esimene kord, kui nõnda tehakse.

Ukraina valitsusel on kindlad andmed, et sissetungijad kannavad märkimisväärsed kaotusi. Vene sõjaväe psühholoogiline seisund on halb ja halveneb iga järgneva sõjategevuses oldud päevaga. See annab natuke lootust.

On aga ka häirivaid uudiseid. Vene sõjaväelased ei luba Hersoni oblastisse siseneda humanitaarabi vedavaid veokeid. 14 veoautot saabusid oblasti piirile, seal olid hädavajalikud hügieenitarbed lastele ja täiskasvanutele, konservid, liha, poolfabrikaadid, imikutoit ja ravimid... kuid veokid aeti sealt ära ning kolonn sõidab nüüd Dnipropetrovski oblasti poole.

Hersoni piirkonnas on 71 asulat ilma elektrita, neist 18-s on osaliselt elekter ära. Sõjategevuse tõttu on meie piirkonnas gaasita 2112 inimest, veeta 48 190 inimest. Hersoni administratsiooni sõnul on enamiku asulate kõige suuremaks probleemiks ravimite lõppemine.

Nova Kakhovkas käivad läbirääkimised, et Vene sõjaväelased vabastaksid linnavolikogu sekretäri Dmõtro Vassõljevi. Vene sõjaväelased hoiavad teda kinni ja on andmeid, et teda piinatakse... loodame, et temaga on kõik siiski hästi... võimud püüavad selle probleemi võimalikult kiiresti lahendada.

Vössokopilljas on olukord stabiilselt kriitiline. Kohaliku aktivisti Juri Samohvalovi sõnul tungivad Vene sõjaväelased kohalike elanike majadesse ja viivad ära nende sõidukeid... võttes kaasa toiduvardud. Toimub totaalne rüüstamine...

Kõige selle juures püüab Hersoni linn aga elada tavalist elu. Meil töötavad mitu lasteaeda, avatud on mõned kohvikud, ühis-transport toimib. Meil on kaks turgu, kust saab süüa osta. Bensiin on kõige suurem probleem. Seda enam linnas pole.

Mu sõber tuleb täna külla... ma olen igatsenud temaga koh-
tuda. Kogu selle aja varjas ta end koos perega Kõsselivka külas. See asub Hersonist 50 km kaugusel. Ta rääkis, et sissetungijad pommitasid maju, kuid nende maja jäi terveks. Toiduga on külas raske... kõik poed on kinni ja osta pole midagi. Seetõttu tulevad nad Hersoni.

Mina ja mu meeskonnakaaslased МИЦЕЛИЙ festivali juurest jätkame raha saatmist meie kunstnikele. Olen keskendunud selle-
le tööle ja see annab mulle jõudu... Tunnen end elus ja vajaliku-
na, kui korraldan Eestist saabunud abi laialijagamist. Ma elaksin nagu tavalist elu... nagu ennegi... Tahan veel kord tänada kõiki, et nad on meid aidanud ja aitavad edaspidigi!

21.03 kell 10.46. Öö oli vaikne... Täna kostsid esimesed plah-
vatused alles hommikul kell 9.50. Oleksandrivka külas algasid lahingud... pommitamised jätkuvad...

Mu sõber saabus eile Kõsselivka külast... see on Hersonist umbes 40–50 km kaugusel. Ta rääkis, kuidas sissetungijad käi-
sid majast majja ja võtsid ära kõik toiduained... kartulid, munad, liha... nad ähvardasid relvadega. Kartes oma elu pärast anti ära kõik, mis kodus oli.

Eile toimus Hersonis taas rahumiiting. Elanikud peatasid Va-
baduse väljakul Vene sissetungijate veoauto. Linnaelanikud on kartmatud ja Herson ei anna alla!

Mäletad, kui eile kirjutasin, et Hersonis tulistati autos sõit-
vaid inimesi. Maha lasti Vene okupatsiooni toetanud endise linna-
pea Volodomõr Saldo abi Pavlo Slobodštšõkov. See mees koos oma mõttekaaslastega püüdis luua Hersoni Rahvavabariiki. Ree-
turid!!!

Osa Hersoni piirkonda jäävatest rahvusparkidest on jäänud humanitaarkriisi tsooni. Askanija-Nova biosfäärikaitsealale, Aasovi-Sõvaši, Džarõlgatši ja teistesse rahvusparkidesse on või-

“Me ei anna alla!”

matu loomadele ja lindudele toitu viia. Kõik kannatavad... isegi linnud ja loomad...

Ka Mõkolajivi loomaaed on hädas... loomi üritatakse transportida teise kohta...

Paljud tahavad linnast lahkuda, aga see pole turvaline...

Loodan, et kõik läheb siiski hästi!

Ukraina sõjavägi kaitseb meid!

22.03 kell 12.18. Eile oli raske päev. Inimesed tulid rahumeelsele miitingule nagu varasematelgi päevadel... koguneti Vabaduse väljakule, aga siis juhtus midagi kohutavat...

Vene okupandid olid kirjutanud meie monumendile “Ukraina relvajõud on mõrvarid”. Linnaelanikud hakkasid seda kustutama... ja samal ajal tulid kohale Vene sissetungijad ja hakkasid rahva hulka pilduma heli- ja valgusgranaate. Naised ja vanad mehed aeti laiali, neid samal ajal püssipäradega pekstes... tulistati ka rahva pihta. Okupandid viisid minema vähemalt kolm inimest... haavatuid on neli, kaks viidi kiirabiga ära.

Ainult mitte rahumeelseid inimesi! Miks? Miks? Me ei andesta seda kunagi!! Ma olen tõesti väga vihane!!! Ma vihkan neid!! Ma vihkan Putinit! Kogu Venemaad ja nende rahvast... kui palju inimesi veel peab surema, et vene rahvas ärkaks?! Nad mõtlevad ainult iseendale ja oma mugavusele. Alles siis, kui nende majandus kokku kukub, siis võib-olla ärkavad. Mul ei ole neist inimestest kahju.

Mu süda nutab iga päev, kui mõtlen Ukraina surnud lastele... hukkunute arv kasvab iga päevaga... ma soovin südamest, et see põrgu lõppeks! Aga soovimine ei aita kahjuks.

Ukraina rahvas tahab lihtsalt elada... lihtsalt elada oma kodudes... koos lähedastega, sõpradega, sugulastega...

Meie rahvast ei saa murda! Me oleme vabad! Meie jaoks on tähtis, et iga inimese kodanikuõigused ja -vabadused oleksid kaitstud! Ja me oleme uhked selle üle! Ukraina vaimu ei saa murda! Me oleme üks! Seda pole Venemaal kunagi juhtunud... ja tõenäoliselt ei juhtu ka...

23.03 kell 10.58. Täna öösel nägin unes, et vaenlased ajavad mind taga, samal ajal tulistades. . . põgenesin meeleheitlikult. . . kuniks ärkasin õudusega. . .

Meie niidud põlevad. . . kohe metsa lähedal. . . loodan, et need varsti kustutatakse. Põlengu põhjus on siiani teadmata. Aga see on sel aastaajal tavaline. . .

Öösel kostis, nagu ikka, mitmeid plahvatusi. . . Stanislavi ja Tšornobajivka juures käivad lahingud.

Hersoni oblastis asuvas Stanislavi piirkonnas hävisid pommitamiste tõttu majad, elekter ja gaas on ära. Lisaks on Hersoni piirkonnas veel kaksteist asulat jäänud ilma elektri ja gaasita.

Tšornobajivka lennuväljal on Ukraina relvajõud Venemaa sõduritele andnud juba kaheksandat korda purustava hoobi. Luureandmete põhjal teame, et Venemaa viib Hersoni lennuväljalt helikopterid ära. Tšornobajivka satelliidipiltidelt on näha, et sõjaväehelikoptereid seal enam pole. Helikopterid olid olemas 16. märtsil tehtud piltidel, 21. märtsil aga enam mitte.

Ukraina lennu- ja suurtükivägi on viimastel päevadel korduvalt rünnanud Tšornobajivka lennuvälja, mis on olnud vaenlasele strateegiline baas, kuhu koondada varustus, et ette valmistada järgmisi rünnakuid.

Sõjaväeekspertid ütlevad, et lennuvälja evakueerimine on järjekordne tõend Venemaa rünnaku ebaõnnestumisest sellel suunal. Ukraina ametnike sõnul koondab riigi armee vasturünnakut Hersoni vabastamiseks Venemaa okupatsioonist.

Eile tuli teade, et Vene sõjaväelased röövisid Tšornjanka Lütseumi direktori Viktor Kudlai. Tema asukoha kohta andmed praegu puuduvad.

Herson läheneb humanitaarkatastroofile, teatas Ukraina välisministeerium. Blokaadi tõttu napib linnas nii toitu kui ka ravimeid ning humanitaarkoridori venelased avada ei lase.

Hersonis on apteegid pooltühjad, apteekrite sõnul müüdi enamik ravimeid sõja esimestel päevadel läbi. Samuti on toiduhinnad linnas oluliselt tõusnud. Suhkur maksis varem 20 grivnat, nüüd aga 50–65 grivnat. Toitu oleme püüdnud varuda juba sõja esi-

“Me ei anna alla!”

mestest päevadest peale. Minu perel on piisavalt toiduaineid, et mõnda aega vastu pidada.

Üha sagedamini mõtleme sõpradega linnast lahkumisele. See on aga väga ohtlik. Praegu saaks minna ehk Odessasse ja seejärel Rumeeniasse või mõnda teise riiki. Mõned tahavad minna Krimmi ja sealt edasi Euroopasse, aga see on samuti ohtlik. Kui on võimalus, siis ilmselt lahkume... aga praegu pole kuskil turvaline... isegi mitte Lvivis, kuhu kõik suunduvad. Võib-olla isegi mitte Poolas.

Ukraina luureinfo põhjal on teada, et Venemaa on valmis andma Poola suurlinnadele ennetava löögi, kui “Vene-vastane toetus Ukrainale” peaks jätkuma. Seda kinnitab ka teadmine, et Varssavis asuvad Vene diplomaadid valmistuvad riigist lahkuma. Võimalik, et see on järjekordne ähvardus, millel tõepõhja all pole, aga Venemaalt võib kõike oodata.

Valgevene-Ukraina piiril koondatakse ründerelvi. Maxar on avaldanud uusi satelliidipilte Gomeli piirkonnast. Ukraina relvajõud hindavad Valgevene sissetungi tõenäosust Ukrainasse üsna suureks. Arvan, et kui Valgevene väed sisenevad Ukraina territooriumile, saavad nad lüüa.

Me mõistame, et järjekordne rünnakulaine on teel Ukrainasse. Peame kuidagi vastu pidama. Me ei saa alla anda! Ukraina peab vastu! Peab!

Mul on 5. aprillil, kahe nädala pärast sünnipäev. Loodan, et tähistan seda vabas Ukrainas!

23.03 kell 17.21. Ma tahaksin jagada Sinuga ja nendega, kes mu kirju loevad, üht isiklikku lugu. Lugu, mis on kummitanud mind kogu elu. Kõik mu sõbrad ja sugulased teavad mind kui säravat, lahket, osavõtlikku inimest. Püüan alati inimesi aidata, mõnikord isegi rohkem kui iseennast. Aga samas on minu sees alati elanud väga suur valu. Mul on alati olnud raske mõista, mis mul viga on. Miks ma tunnen hirmu, kurbust, kannatust. Vastused on hakanud minuni samm-sammult jõudma...

3. veebruaril, vahetult enne sõja puhkemist, avaldasin Facebookis postituse koos uue maaliga, kus jagasin veidi ka oma tundeid. Ma kirjutasin:

Mulle öeldakse sageli, et mu tööd on sünged ja minu isiksusega vastuolus... Mulle tundub, et vastuse sellele olen enda jaoks leidnud juba ammu... lausa kümme aastat tagasi... Pärast seda, kui käisin Poolas ja külastasin Lublini äärelinnas asuvat Majdaneki koonduslaagrit. Olin siis 17-aastane, kui sukeldusin emotsiooni-desse, mis tundusid mulle miskipärast väga tuttavad... Kogu mu maailm ja teadvus pöördus. Sain aru, et see lugu on mulle väga lähedane... Ma ei tea, kas ja kuidas ma nende sündmustega seotud olin, aga ma ei saanud enam neist vabaks. Rääkisin sellest sageli oma sõpradele, et olen seda kõike nii elavalt ette kujutanud, et mulle tundub, nagu oleksin holokausti ise läbi elanud.

Lugesin genotsiidi kohta raamatuid, vaatasin dokumentaalfilme sõjast ja holokaustist. Ja iga kord tundus mulle, et olen seda kõike varem kogenud... Ja kuidagi alateadlikult muutusid sõjaõudused eriti aktuaalseks iga aasta alguses — jaanuaris-vebruaris. Ühel hetkel sain aru, et see pole olnud niisama... 27. jaanuar on holokausti mälestuspäev...

Maalisin hiljuti lõuendile mustvalge diptühhoni, kasutades uut eksperimentaalset tehnikat. Ma ei tea, kuidas mulle selle materjaliga suhtlemine pähe tuli... aga see kõik tuli iseenesest ja tulemus just selline, nagu peab... Ma arvan, et sõnad on üleliigsed... Ma lihtsalt tahan, et vaataja sukelduks teosesse ja seejärel iseendas-se ja tunnetaks seda, kuidas inimesed hajusid ajalooahjus. Nad on seal kuskil olemas ja vaatavad meid läbi aja...

Seda postitust tehes ma ei teadnud, et... veebruaris algab sõda!

Hirmuga seotud teemad on mulle alati huvi pakkunud. Olen osalenud mitmel näitusel oma kollaažisarjaga "Hirm". Hirm on inimese psüühikaseisund, mille tõttu sa kas liigud edasi või jääd musta kardina taha. Mina olen püüdnud kardinat liigutada. Mulle meeldib tegeleda intuitiivse kunstiga, kui satud justkui loomise voogu, mis avab kõik, isegi suurepäraselt peidetud alateadvuse-nurgad, mille eest tegelikult pole ngunii võimalik põgeneda. Nii sündis hirmuteemaline sari, mis omakorda vabastas mind hirmu-dest. Ma ei karda enam!

“Me ei anna alla!”

Ma olen hakanud tasapisi mõistma, miks ma neid õudusi olen kujutanud. Võib-olla on mu hing kunagi juba sõjakoledusi kogunud ja võib-olla ma teadsin, et see juhtub taas?

Väga raske on elada universaalse kurbusega enda sees. Jagades seda lugu sinuga ja su sõpradega, vabaneb see pikalt kogunenud kurbus minus...

24.03 kell 12.09. Sõja algusest on möödas kuu... seda on kuidagi raske isegi uskuda...

Tänane öö oli taas vali. Kella kolme paiku öösel oli kuulda plahvatusi, mis jätkusid hommikuni. Meie võitlejad hoiavad venelasi eemal Kuibõševost.

Lõuna pool on olukord kogu aeg pingeline. Et taastada kontrolli kogu regiooni üle, peavad Ukraina relvajõud Hersoni vabastama. Roman Kostenko, Ukraina ülemraada rahvusliku julgeoleku, kaitse- ja luurekomitee esimees, teatas, et Vene vägede plaaniks oli Ukraina lõunaosa täielikult enda valdusse saada, et Ukraina poleks enam mereriik, aga tänu sellele, et Herson pidas kauem vastu, kui vaenlane eeldas, võimaldas see Ukraina vägedel valmisolekut Mõkolajivis ja Odessas suurendada. Praegu hoiab Odessa mere poolt ja Mõkolajiv maismaalt vaenlasi tagasi.

Vene sõjaväelased vahistasid eile Oleksandra Knõga isa. Oleksandra oli üks neist, kes oli meie delegatsiooniga Tartus. Olime kõik šokis, kui teada saime. Suhtlesime öösel Oleksandraga ja saime teada, et isa oli pärast mitu tundi teadmata kadumist siiski vabastatud... Oleksandr Knõga on Hersoni muusikalise draamateatri direktor. Temaga on praegu kõik hästi, aga see pole esimene kord, kui Vene sissetungijad vahistavad ja röövivad aktiviste, vabatahtlikke, kultuuritegelasi...

Vabaduse väljakul on kogunemisi mitu korda laiali aetud tulistamisega. Kui koguneb kas või kakskümmend inimest, teatavad okupandid ruuporist: “Minge laiali! Me kasutame füüsilist jõudu!” ja hakkavad tulistama. Kogunemised surutakse küll maha, aga me ei anna alla! Herson on Ukraina!

Eile saime teada, et Hersoni piirkond on nimetatud enim mineeritud piirkondade hulka Ukrainas. Miinitõrjeoperaatori-spet-

sialistide järelduste kohaselt on Ukrainas miinidega kaetud 14% kogu riigi pindalast. Info on pisut vastuoluline, sest kohati on mineeritud aladeks märgitud ka need, mida sõjaväelased ja tsiviilisikud kahtlustavad, et seal võivad olla miinid. Aga siiski on enim ohtlike piirkondade hulgas Hersoni piirkond, Zaporіžžja, Kiievi piirkond ja Tšernihivi piirkond.

Kahtlustatakse, et Hersoni piirkonnas on hakanud levima Vene võltsitud rublad. On tulnud teateid, et Vene sõjavägi on koostööpartneritele maksnud võltsrubladega. Hersoni parlamendi juhid on teinud üleskutseid mitte teha koostööd Vene sõjaväega, isegi kui tasutakse õige rahaga või valuutas. Pole vaja toetada agressorit, kes tapab iga päev meie lapsi, naisi, pensionäre ja mehi.

Venemaa püüab kaasata valgevenelasi Ukraina-vastasesse sõtta. Ukraina luure andmetel pakutakse valgevenelastele “eriülesannete” täitmise eest 1000–1500 dollarit kuus ja lisaks tasuta haridust Venemaa ülikoolides. Samas on valgevenelastel endil nõrk motivatsioon sõjategevuses osaleda. On kuulda ka sahinaid, et Valgevene sõjavägi kavatseb alla anda, kui nad saadetakse Ukraina territooriumile sõjategevuses osalema.

Digimuutuste ministeerium vahendab sotsiaälvõrgustike kaudu pilte hukkunud okupantidest ning teavitab nende surmast sõpru ja sugulasi. Ukrainas kasutatakse tehisintellekti, et veebilehtedelt ja sotsiaälvõrgustikest üles leida hukkunud okupantide pildid ja nad tuvastada, et teavitada seejärel lähedasi. Seda on vaja teha, sest Venemaa ei võta vastu hukkunud sõdureid. Nii saavad lähedased vähemalt teada, mis on juhtunud. Ukraina statistika järgi on Ukraina territooriumil surma saanud 15 000 Vene sissetungijat.

Me tõesti tahame, et see oleks läbi! Me oleme kõik väsinud elamisest teadmatuses. Teadmatuses, mis juhtub öösel, homme, järgmisel nädalal! Ma armastan oma riiki, oma linna, vanemaid, abikaasat, sugulasi, sõpru, oma kasse. Soovin meile kõigile rahu! Rahu peaks olema kõikjal!

24.03.2022 kell 13.12. Järjest enam räägitakse keemiarelvadega rünnaku tõenäosusest. Täna tuli hoiatus. Ei teagi, kuidas peaksime selle üle elama, kohutav. Teame, et Venemaa kanalites on saugenud hüsteeria Ukraina “laboratooriumide” vastu, kus väide-

“Me ei anna alla!”

tavalt toodetakse keemiarelvi. See näitab, et propagandameedia valmistab Venemaa elanikke ette keemiarelva kasutamiseks, näidates omal maal muidugi, et seda teevad ukrainlased.

Täna evakueeriti Mariupolist Zaporizžjasse 2491 elanikku, kellest 570 olid lapsed. Kõigile evakueeritavatele tagatakse nüüd vajalik arstiabi, toit ja abi nende ümberasustamisel lähedaste juurde või ka Euroopasse, kui muud varianti pole.

Elanikud pääsesid linnast välja peale busside ka oma transpordiga. Täna saabus Zaporizžjasse 338 autot. Kokku on Mariupolist evakueeritud umbes 50 000 inimest.

Ei teagi, kas see on tõsi, aga levib info, et mõned oligarhid on asunud otsima võimalusi, et Kremli paleepööre saaks kiirelt ellu viidud. Putin tahetakse võimuahelatest välja lõigata, aga keeruliseks teeb selle asjaolu, et võimaladvik on suures isolatsioonis ega ole valmis äriameestega isegi läbirääkimisi pidama. Meieni on jõudnud jutud, et mõned oligarhid on valmis otsima võimalusi radikaalseteks sammudeks... ehk siis Putini eemaldamiseks füüsiliselt. Õudne on soovida kellegi surma, aga kui see aitab peatada muu õuduse, siis võib-olla on see siiski lahendus!

24.03 kell 22.57. Kusagil Bilozerka ja Tšornobajivka lennujaama vahel toimuvad nii tugevad plahvatused, et aknaklaasid Hersonis värisevad.

25.03 kell 11.59. Eile kuulsime alates kella 20-st väga tugevaid plahvatusi, mis jätkusid veel ööselgi... Tšornobajivka lennukväljal andsid Ukraina relvajõud Vene sõjaväele purustava hoo. ... juba KÜMNENDAT korda!!!

Unustasin Sulle öelda, et kunstnik Jevhenia Rešetnikova sai samuti märtsi algul emaks. Minu sõprade hulgas juba kaks sõja ajal sündinud last. Neilgi läheb hästi... lapsega on samuti kõik korras.

Meie kunstnikest sõbrad Maria ja Serhi kavatsevad täna Krimmi kaudu Euroopasse põgeneda... see on väga ohtlik!!!! Me kõik mõistame seda... ja me kõik loodame, et kõik läheb hästi. Nad ütlesid, et kirjutavad kohe, kui ühendust saavad... Olen nende pärast väga mures... nad on väga lähedased sõbrad.

Eile õnnestus mu sõbral kunstnik Oleksandra Makkavjejeval Snihhurivkast (Hersoni piirkond) lahkuda. Nad lahkusid koos perekonnaga, sest pool Snihhurivkast on pommitatud — lasteaiad, koolid, elumajad... Inimesed on ilma elektrita, kütteta ja veeta... Sissetungijad tungisid peaaegu igasse majja... lõhkusid uksi, asusid tühjadesse majadesse elama. Külaelanikud elasid hirmus ja lootuses ellu jääda.

Oleksandra kirjutas mulle, et psüühika ei taju veel tõsiasja, et me lahkusime kodust ja jätsime kõik maha. Aga peaasi, et oleme elus... kaasa võtsime koera, kassi, papagoi, teo ja kohvri dokumentidega ning nii palju sugulasi, kui vähegi saime. Nüüd elame koos sõpradega Hersonis. Minu kunstikool, kus õpetasin, hävis pommitamises. Nad jõudsid mu poja lasteaeda, jõudsid kooli, pommitasid peaaegu kõike... Meil polnud kaheksa päeva valgust ja sidet... nad lõhkusid juhtmed, lükkasid elektrikapid maha...

Palved aitavad... nüüd ma tean kindlalt. Inimesed magasid keldrites ja ma nutsin öösiti ja palusin, et leitaks vähemalt mingigi väljapääs lahkumiseks, ning täna inimesed kogunesid ja korraldasid ise rohelise koridori. Pakkisime tunniga oma asjad ja nüüd oleme Hersonis...

Mu poeg lohutab mind... ütleb, et ema, ära nuta, sa tahtsid alati maja mere äärde, me ehitame endale uue maja... kuskil mere ääres... kindlasti saame endale uue kodu, ära nuta!

Ma ei tea, mis järgmiseks saab... praegu on oluline, et oleme elus... et jääksime ellu!

Ja selliseid lugusid on sadu, tuhandeid...

Ma vihkan Venemaad, Vene sõdureid, Putinit... Miks mu sõbrad peavad kannatama... sugulased... ukrainlased... kogu maailm??? Minus kasvab viha, ma ei saa sinna midagi parata...

Nüüd on alanud küüditamised ka Hersoni piirkonnas, saime just selle kohta ametlikke kanaleid pidi kinnitust. Ukraina-meelsetel kogunemistel vahistatakse tsiviilisikuid ja on teada, et neid viiakse riigist välja.

Okupatsiooniväed on asunud hävitama Ukraina kirjandust ja ajalooõpikud. Luhanski, Donetsk, Tšernihivi ja Sumõ piirkonnas rüüstatakse raamatukogusid ja hävitatakse kõik raaamatud,

“Me ei anna alla!”

mis ei kattu Kremli propaganda postulaatidega. Rüüstajaid huvitab enim kirjandus Ukraina Maidani ajaloost, mida nimetatakse ekstremistlikuks ning mis kuulub seetõttu kohe hävitamisele. Keelatud on ära mitmed autorid, nende hulgas Mazepa, Petljura, Bandera, Šuhhevõtš ja Tšornovil. Kreminnas, Rubižnes (Luhanski oblastis) ja Horodnjas (Tšernihivi oblastis) konfiskeeritakse Kipiani raamatuid *Vassõl Stusi juhtum*. Leitud raamatud hävitatakse kohapeal või viiakse raamatukogudest ära.

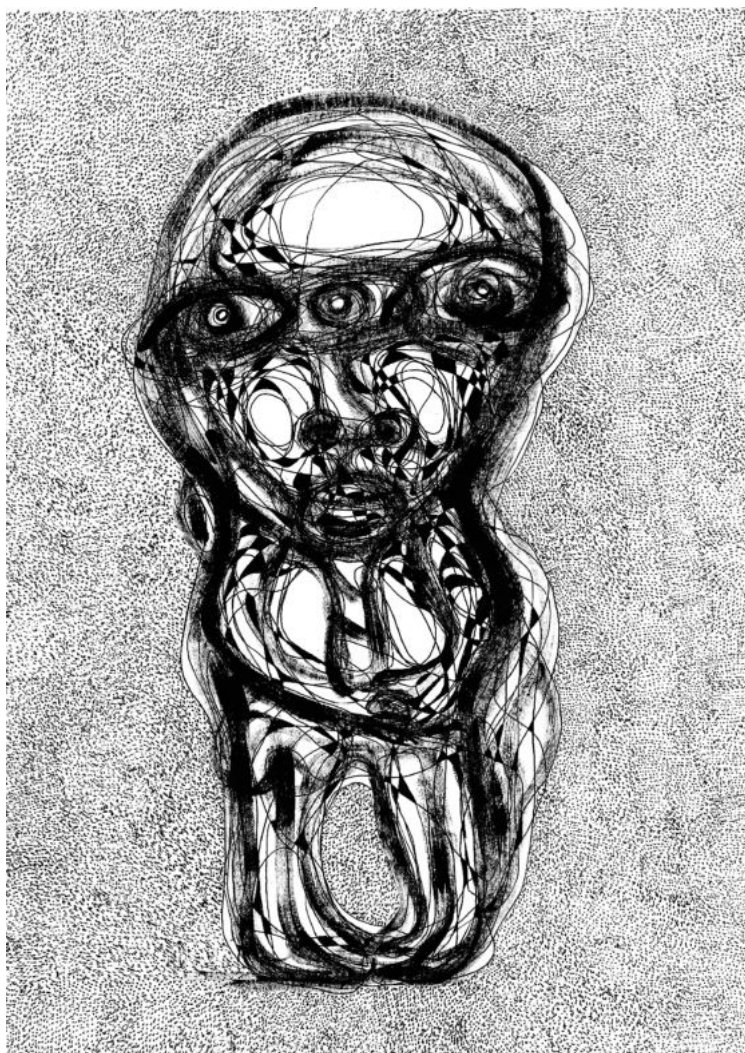
Järjest rohkem on kuulda väikeste asulate ja külade hävitamisest. Oleksandrivka külas on pommitatud elumaju. Kuus päeva on olnud küla juba ilma elektri, vee ja gaasita.

Luhanski oblastis Starobilskis korraldab Vene okupatsiooni-võim Vene rublade ringlusse toomist turgudel.

Esimesel sõjakuul on hävinud Ukrainas 4379 hoonet. 6,5 miljonit ukrainlast on lahkunud oma kodust. Hukkunud on tuhandeid inimesi, sealhulgas 121 last. Kogu maailm näeb seda... ainult mitte Venemaa kodanikud, kes siiani tunnustavad Putinit...

Iga inimene peab kandma vastutust! Me peame koos peatama Vene fašismi!

VIKTORIA BEREZINA (1994) on Ukraina kunstnik.

VIKTORIA BEREZINA. Hirm (2018)

VÄRSSE SÁMOSE VIHIKUST

Aado Lintrop

Ormosse sadamas vesi
sillerdab päikesepaistel,
kalurid lappavad võrke,
tuul püüab lipu siniseid triipe
laintesse puhuda.
Mitmeid paate on vees,
mitmeid paate veel kaldal.

Rahulik pühapäev, paastuaeg.
Taadid tatsavad helevalgete majade ees
ainult neile teada oleva eesmärgi poole.
Istun ja jälgin. Γεράσας!

Emad ja lapsed ja koerad,
taustal sinakaid sädemeid pilduv vesi.
Kollased kalavõrgud,
kai peale võrgutööde jaoks
tassitud toolid.

Paatide nimed ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
esimene ja teine.

Nagu ei olekski sõda,
nagu igavesti kesta võiks
unine ülestõusmispühade eelne aeg.

Pärast kõnnin maja suunas,
kus alles hiljaaegu
elas luuletaja, kes aastate eest
helfemändi tagasi ootas.
Avan ukse, istun laua taha ja kirjutan:
tule tagasi, rahu.

*

Mõte on sõjas kinni
nagu jäävangis laev.

Igatsen rahu.
Midagi muud
praegu mu pähe
ei mahu.

Üksikud käed
tarduvad jääkülmas vees,
miljonid soojad käed aga
sulataks jää.

Laev pääseks liikuma,
mõte saaks uuesti vabaks.

*

Kui päike läheb looja
tahaksin oliivipuude all
laulda vabaduse laule.
Eile oli Kreeka iseseisvuspäev,
Eestis mälestati samal ajal
küüditamisohvreid.

Üleval Marathokamposes
tantsisid mõned mehepojad
otse pühakoja külje all
kõrtsilaul enne õhtust teenistust,
aga kodumaa raudteede ääres
süüdati sel ajal küünlaid.
Sama kuupäev, erinevad seosed,
nagu nüüdsest uue tähendusega
ühendatuks jääb ka meie
iseseisvuspüha
kahekümne neljas veebruar.
Seda kurba tõdemust
saab leevendada
ainuüksi vabaduse võit.

*

Sámosel muutuvad ööd soojemaks,
aga Ukrainas kütavad endiselt
märtsiõhtuid põlevad majad.
Mille järele lõhnab sealsete
varemelinnade õhk?
Tuhal on tuhat varjundit,
sütel on sada lõhna.
Sõjatõld on tõrvatud,
sõjalipp on liivatatud,
nii laulsid setod, nii olen
ma isegi laulnud.
Ka Jakost olen laulnud,
kellel jäi lusikas
taldriku servale ja nuga
leivapätsi peale, kui ta sõtta
ära viidi, ka temast.

Ja buuri mehest, kes halja puu all
oma poegadest mõtleb ajal,
mil maa põleb sõjatules.
Mind ei vii keegi sõtta,
kuuskümmend kuus aastat
on vanus, millega püssi alla
naljalt ei kutsuta.
Minuvanused taadid lasevad
otsekui kätemaksuks
noortel meestel rindele minna,
sest ei suuda ise enam
mingeid vägitegusid teha.

*

Aias apelsini- ja sidrunipuude all
õitseb Bermuda jänese kapsas,
tihe rohekaskollaste õite vaip,
millest Pythagoras undki ei osanud näha,
võõras agressiivne liik,
mis on anastanud siinsed saared.
Kahjuks on elu niimoodi seatud,
et vallutussõjad toimuvad kõikjal
taimede, loomade ning inimeste hulgas.

Kevadsinise taeva all
võiks kollane õiemiiri
moodustada uhke Ukraina lipu.
Paraku täna sinist taevast ei ole,
pealegi lahutavad jänese kapsa taevast
oliivisalude ladvad, mille taga
kohiseb meri.

Mina kirjutan voodis selili lamades
luuletust sellest, kuidas
igatsen tagasi maailma
ilma suure sõja ja taudita,
akna taga kuulutab
laululind kevadet.

Aga lahinguväljal, kus lõhkevad mürsud,
linnud vist praegu ei laula?

*

Meri kohiseb edasi ka siis,
kui meid kuulamas pole.
Siia Ormoste kandi kiviklibusele rannale
pole võimalik kirjutada oma nime
kahe laine vahelisel hetkel,
et vaadata, kuidas vesi selle kustutab.
Polegi tarvis, nagunii tean,
et kõik ilmas on kaduv.
Mansid arvasid — iga ajastu lõpetab
püha tuline vesi.
Mina usun – varem või hiljem
katavad tuulest tõugatud vesi ja liiv
kõik meie jäljed.
Maailm võib uueks saada
ainult pärast vana jumala surma.

*

Tuul õhtu saabudes jäi tukkuma oliivisallu,
sest polnud ühtki tüdrukut, kel silitada säärt.
Ja polnud ratsameest, kes sõidaks mööda
ja kutsuks vaatama maailma äärt.

Oliive praegu pole, Córdoba on kaugel
ja tüdrukud, kes ratsameeste laulu kuuleks.
Kui hämaras veel kostis mere kohin,
tuul okstel kiikudes sai uneluuleks.

*

Mis oleks, kui purjetaks ära
üle suure ja lageda vee?
Veel parem, kui kusagil ootaks
meid õnnelik planeet B,
kus poleks ühtegi sõda,
kus keegi ei tapaks teist,
vaid kõik sealsed inimesed
armastaksid üksteist.
Ütlete, olen unistaja,
kes jutustab muinasloo.
Ma tean, sellist paika ei ole,
kuni me seda ise ei loo.

MAAILM PÖÖRAB UUE LEHEKÜLJE

Süsteemivahetuse ajal
suursaadikuna Soomes ja Balti
riikides

Béla Jávorszky

Tõlkinud Lauri Eesmaa

*Minu abikaasale,
kes käis minuga vapralt läbi
need meest proovile pannud aastad*

ALGUS: KUIDAS SAAB INIMESEST SUURSAADIK?

Mitmel moel. Sõltub sellest, millal ja kuhu ta sünnib. Milline on ajastu ja keskkond, kus ta tööle asub, kus ta “olukorda satub”. Euroopa õnnelikumas osas saab inimesest suursaadik tavaliselt nii, et ta teadlikult valmistub saama diplomaadiks, lõpetab selleks vajalikud õpingud, asub tööle välisministeeriumisse ja teeb

Siin avaldadud katkendid mälestustest põhinevad teosel: Béla Jávorszky. *Fordul a világ: Rendszerváltó nagykövetségént Finnországbán és a Baltikumban.* Budapest: Magyar Napló, 2021. Avaldame autori loal.

endale selgeks erialased nõksud. Seejärel hakkab ta vaikselt astuma mööda karjääriredelit üles: saab kõigepealt atašeeks, siis sekretäriks, seejärel nõunikuks ning lõpuks edutab minister ta suursaadikuks ja määrab tööle üha tähtsamatesse asukohamaadesse. Mõistagi on olemas ka lühemaid teid, umbes nagu seltskonnamängudes: osa suursaadikuid nimetatakse ka läänes “poliitilistel põhjustel” presidendi või juhtiva(te) poliitilis(t)e partei(de) lähikonnast. Pole juhus, et sugugi mitte alahinnatav osa Soome suursaadikutest (presidentidest rääkimata) on seotud sotsiaaldemokraatide või agraarparteiga (Keskerakonnaga), need kaks parteid on ilmselt juba liiga pikka aega kasutanud võimu selleks, et see nii oleks. Aga on olnud ka teisi mooduseid: näiteks sotsialistlikuks tembeldatud maailmas nimetati erilise innuga suursaadikuteks just salongikõlbmatuid, tahumata, võõrkeeli mitte valdavaid parteilasi. Polnud ju mingit vahet, esinduste juhid olid kuulekad parteiaparatsikud, kes viisid ellu keskusest tulevaid mitmekordse kinnitusahela läbinud käske: Moskva — Ungari Sotsialistliku Töölispartei (MSZMP) keskkomitee — välisministeerium. Tihti asetati suursaadiku postile ametist kõrvaldatud või kõrvaldamisele kuuluvaid seltsimehi (selline nägi välja nende “eksiili” saatmine). Pole siis mingi juhus, et kunagiste Ungari suursaadikute hulgas oli nii palju tagandatud välisministreid, parteisekretäre ja riigiametnikke.

Kui on tegu sündiva riigi või muutuva süsteemi diplomaatilise korpusega, on valiku alused jällegi teised. Täiesti uute riikide puhul on see loomulik: 1917. aastal ei olnud ega saanudki olla Soomel oma diplomaate — sealgi tulid etiketti tundvad, käituda oskavad, keeli valdavad kandidaadid põhiliselt “amatöörlike” haritlaste, kirjanike, ajaloolaste, teadlaste või juristide ringkonnist. Täpselt sama oli olukord 1918. ja 1991. aastal Balti riikides. Ungarigi pidi (oleks pidanud) 1990. aastal valima selle tee. Sulgudes antud tingiv kõneviis tuleneb vaid poolikult läbiviidud reformidest: meil ei toimunud suurpuhastust, mida oleks olnud tarvis uue ja tervisest pakatava diplomaatilise korpuse loomiseks. Märkigem vaikselt vaid võrdluseks: kas keegi oleks kujutanud 1945. aastal ette, et natsionaalsotsialistliku Saksamaa juhtivad diplomaadid oleksid teeninud edasi uues demokraatlikus Saksa riigis? Näiteks

Edmund Veessenmayer¹ Budapestis? Või Auswärtiges Amti² osakonnajuhatajana?

1990. aasta puistas aga suursaadikute või nende asetäitjatena Ungarist laia maailma hulga seni kõrvale tõrjutud haritlasi, põhiliselt ajaloolasi, kirjanikke, kirjandusloolasi, toimetajaid või tõlkijaid. Oli neid, kes kukkusid neis ametites läbi, nagu näiteks Péter Zwack, Ungari suursaadik Ameerika Ühendriikides 1990–1991, kes tuli juba poole aasta möödudes skandaalse käitumise pärast Washingtonist tagasi kutsuda, samas suur osa täitis oma ülesandeid kõrgel tasemel ja avalikkuse rahulolu saatel.

*

Nagu igal tegevusalal on loomulikult ka diplomaatial oma nõksud. Need tuleb selgeks õppida täpselt samamoodi nagu see, kuidas arvestatakse palka või tehakse pangalaenupakkumisi. Ma meelega ei kirjuta ei müürsepa- ega puusepaametist ega ka kündmisest-külvamisest, sest nende tõeliste ametite õppimiseks on vaja hoopis rohkem aega, tavaliselt kogu elu. Mõistagi on ka diplomaatia eriala, vähemalt selle sõna klassikalises tähenduses. Näiteks Prantsuse diplomaatia on sajanditega lihvitud selliseks, nagu ta praegu on. Teise maailmasõja järgsel Ungaril polnud aga tõelist välispoliitikat — kui arvata välja lühike, paar aastat kestnud ajajärk vahetult pärast sõda —, ja nii ei olnud tal ka diplomaate, vaid ainult ühtesid või teisi huve teenivad ametnikud. Juhised tulid Moskvast, direktiivid edastas Budapesti parteikomitee välisministeeriumis Bemi väljakul istuvatele natšalnikutele. Polnud sugugi harv, et tähtsamatesse riikidesse nimetati suursaadikuks mõni keskkomitee välisosakonna töötaja (võib-olla selleks, et hoiduda ülearusest paberite täitmisest). Seega ei olnud Ungaris traditsiooni, millele uus välisministeerium oleks võinud

¹SS-Brigadeführer Edmund Veessenmayeril (1904–1977), kes oli muu hulgas Saksa Riigi täievoliline esindaja Ungaris 1944, oli märkmisväärne osa holokaustis Horvaatias, Serbias ja Ungaris. 1949. aastal mõisteti ta inimsusevastaste kuritegude eest 20 aastaks vangi, aga vabastati kahe aasta pärast. *Toim.*

²S.t Saksamaa välisministeeriumi. *Toim.*

toetuda, ning tuli läbi ajada sellega, et istutada paarkümmend rahvuslikult mõtlevat, haritud, keeli valdavalt ja sihtriiki hästi tundvat “humanisti” välisministeeriumisse, ülejäänud ametipostid jätta aga hilisest János Kádári ajast päritud “vanale kaardiväele”.

Ungari Demokraatliku Foorumi (MDF) lubatud kevadine suurpuhastus jäi välisteenistuses seega ära. Jäi ära kroonilise kaadripuuduse ja teatava valesti mõistetud humanismi pärast. Kádári režiimi tugitoolidest juba peaaegu tõusma valmistuvad ametnikud said taas rahus istmiku tagasi vajutada ja nende näole laotus rahulolev naeratus. (See kaadripoliitika, mida kritiseerisid nii paljud meist kui ka erineval moel inimesed uue MDFi kaardiväe seest, andis hiljem koleda tagasilöögi: vana kaardivägi mitte üksnes et saboteeris uue juhtkonna tegevust, vaid mängis ka 1994. aasta tagasipöördes lõviosa “uute” eemaldamisel.)

Meil tuli aga läbi teha üks ettevalmistav kursus ja kuulamine parlamendis, sest üks uus Miklós Némethi valitsuse seadus kirjutas ette, et uued suursaadikud peavad ilmuma ka parlamendi väliskomisjoni ette.

Minu ärakuulamine toimus kolmapäeval, 1. augustil, lämbel suvepäeval paarikümneliikmelise komisjoni ees. Vasakpoolse ajakirjanduse nõudmisel olid istungid avalikud, et kogu riik saaks juba järgmisel päeval teada, kuidas “tossikestest amatöörid” komistama hakkavad. Olukorra tragikoomilisust näitab see, et minu kuulamise ajal eksis saali üks pildistav-filmiv Ameerika turismirühm, kes tuli välja juhatada. Kuulamine ise möödus üpris sündmustevaeselt: esmalt visandas kandidaat kümne minuti jooksul oma ettekujutuse, seejärel esitasid komisjoni liikmed küsimusi. Miklós Vásárhelyi (SZDSZ — Vabade Demokraatide Liit) tundis viisakalt ja asjalikult huvi, miks mind ülikoolist välja heideti. János Szentágotai (MDF) rõhutas majandussuhete tähtsust, millest mul oli tõepoolest vähe aimu. Gyula Horn (komisjoni esimees, MSZP — Ungari Sotsialistlik Partei) ja ta parteikaaslane László Kovács pärisid, kas tahan kellegi saatkonnast koju saata. “Juhin härra kandidaadi tähelepanu sellele,” kõmistas Horn kreeka mütoloogia heeroldi Stentori häälel, “et ärgu ta sõandagu Helsingis teha puhastust!” Kovács kiirustas veel pausigi ajal mulle selja tagant järele ja tahtis minult iga hinna eest välja pin-

nida lubadust, et ma ei saada kedagi koju (siis ma veel ei aimanud, et ta kindlasti muretses oma endise sekretäri pärast, kelle ministeeriumi poliitiline riigisekretär Tamás Katona saatis minu protestist hoolimata Helsingisse minu sekretäriks ja keda Kovács hiljem Helsingis käies — kindlasti info kogumiseks — alati külastas. Seda viisi kasutas hiljem ka välisministeeriumi poliitiline sekretär András Bársony, kes päris otsekui nuhk mu alluvatelt saatkonna töö kohta, aga mind ennast ei tahtnud ta üles otsida). Lõpuks anti tulemus teada: mind kiideti heaks, kolm liiget jättis hääletamata (Horn, Kovács ja Miklós Csapody MDFist).

25. septembril 1990, päikeselisel esmaspäeval, sõitsime Finnairi lennuga Helsingisse.

KOLIMINE KUUSISAARILE

Meie asupaiga üle ei saanud kurta. Kuusisaari on üks Lääne-Helsingi kaunimaid saari. Saarest linna pool on Munkkiniemi ja vabaõhumuuseumi poolest tuntud Seurasaari, lääne ehk Espoo pool aga Lehtisaari, saatkonna kuuskedeaalusest aiast paistab merelaht (ja ka üks soojuselektrijaam). Toona oli saarel veel vähe maju, näiteks saatkonna kõrval asuval krundil kasvas ürgne kuusik, ja alles 2000. aastatel õnnestus linnal seegi, nagu ka Tapiola, ridaelamutega ära rikkuda. Mulle on hiljemgi palju kordi meenunud linnast saartele käänav tee, kaseallee, mille valgeid tüvesid ja sügisel päikesepaistes kollakalt ja punakalt leegitsevaid lehekroone ei ole tõepoolest võimalik unustada. Majade hoovides voorisid metsjäneseid nagu meil kodumaal kanad, tänaval patseerivad põldpüüd ja faasanid meenutasid aga külatänava vaatepilti. Ükskord tormas läbi aia noor põder, kadus lainetesse ja ujus Seurasaari poole.

Sellises keskkonnas saab ennast ainult hästi tunda. Isegi siis, kui ringivaatamiseks jääb üsna vähe aega. Kui tuleb tegelda hoopis proosalisemate, argisemate asjadega, näiteks personali ümberkorraldamisega, saatkonnahoone ümberkujundamisega.

Horn ja Kovács ei muretsenud päris põhjuseta. Lihtsalt toona ei teadnud ma veel ka ise, et muudatusteks on tõepoolest tuli-

ne tarvidus. Et naiskonsul karjub teenindatavate peale nagu viiekümnnendatest aastatest postile jäänud politseikapten ega suuda samas sõnastada lihtsat kirjagi, veatut lausetki. (Aga ta oli olnud partei algorganisatsiooni sekretär, Kádári prantsuse tõlk, temaga oli Helsingis kaasas abikaasa, kes sai IBUSZ³ pensioni ning oli väidetavasti omal ajal töötanud Recski julgeolekus piinajana.) Et nii suurt personali, nagu meil oli, suudab üleval pidada heal juhul suurvõimu esindus. Ja et inimesed tegelevad just selle pärast põhiliselt üksteise mustamise ja intriigitsemisega.

Lühidalt: pidin leidma võimaluse vähendada isikkoosseisu, vahetada välja konsul ja jagada ümber ülesanded. Kõigepealt pidin aga üle andma volikirja.

See toimus 1990. aasta 5. oktoobri hommikul kell 9. Oli näpistavalt külm ilm, Soome protokolliosakond oli sellele päevale kavandanud kaks president Mauno Koivisto audientsi. (Tund aega pärast mind andis volikirja üle Rumeenia suursaadik Vasile Florea, ilmselt olin järjekorras tema ees tänu soomlaste taktitundele. Ta oli kummaline mees ning rääkis ise oma suursaadikuks nimetamisest nõnda: ta kannatas suhkrutõve all ja palus end selleks, et välismaa arstimatele ligi pääseda, üle viia kultuuriministeeriumist välisministeeriumi ning seejärel vaatas endale välja Helsingi kui kõrvalise ja rahuliku koha. Järgmise aasta jõulude ajal ta aga suri.) Kõigepealt selgitati vastuvõtu koreograafiat, mis polnud väga keerukas: saadikul tuleb vaid kuulata protokollütlema sõna ja siis läheb kõik leppe reega. Uus suursaadik (vähemalt toona) võis endaga kaasa võtta neli diplomaati, kes pärast saabumist tõmbusid lossihoovis kõrvale, presidendi audientsi ajal aga konutasid vestibüülis — vaevalt et see tseremoonia neile suurt heameelt valmistas. Kõnet ei tulnud mul pidada (vastupidi näiteks Balti riikidele, kus seda väga oodati ja kus ka president pidas kõne). Eravestluses avaldas Koivisto talle omasel veidi jäigal moel lühidalt arvamust Nõukogude tüüpi režiimide majanduspoliitika ja Kádári seltskonna reformide, samuti Soome idapoliitika kohta, tema kõrval oli raske sõna saada. Seekord tundis ta erilist mõnu, et ei pidanud rääkima inglise, saksa või vene keeles, vaid sai oma monoloo-

³ Ungari reisibüroo, vrd Inturist Nõukogude Liidus.

gi vabalt pidada emakeeles. Volikirja üleandmine oli mulle siiski tõeline elamus, aga mitte niivõrd presidendiga kohtumise pärast, vaid sellele eelnenud tseremoonia tõttu: kogesin, et isegi viiekümneaastast meest tabab meeleliigutus, kui kuulab auvahtkonna ees seistes oma riigi hüdni.

Pärast volikirja üleandmist sai minust täievoliline suursaadik ja võis alata tutvumisprotseduur. Välisministrit, sotsiaaldemokraati Pertti Paasiot oli mul au tervitada juba enne presidenti, nüüd aga järgnesid riigi kõrgeausused: parlamendi esimees, valitsuse liikmed ja mu kolleegid, teiste esinduste juhid. Peaminister Harri Holkeri, keda olin saatnud peaminister József Antalli nõunikuna juba suvisel Ungari-visiidil, tervitas mind kui vana tuttavat. Ei tohi unustada, et minu isikus saabus Helsingisse esimene uue Ungari “kodanlik” suursaadik. Valitsuse konservatiivsed liikmed — kaubandus- ja tööstusminister Ilkka Suominen, väliskaubandusminister Pertti Salolainen, transpordiminister Ilkka Kanerva, haridusminister Ole Norrback jt — käitusid minuga mõistagi vahetumalt ja seltsivamalt kui sotsiaaldemokraadid, kes näisid kohe algusest peale hoidvat veidi haavunult distantsti. Selles osas mõjusid värskendava erandina Kalevi Sorsa (välisminister 1987–1989), Pertti Paasio ja Tarja Halonen — toonane justiitsminister, hilisem välisminister ja vabariigi president.

Tutvumisele kulus peaaegu pool aastat. Otsustasin kohe alguses, et loon esmajoones meie Soome partneritega hea suhte ja käin teiste esindusejuhtidest kolleegidega läbi vaid ülejääval ajal. Üldiselt oli viimastest vaid vähestega mõtet suhelda, neist enamikku (eriti meretaguseid) huvitasid eranditult vaid kaardid, tennis ja golf ning nende teadmised olid väga puudulikud. Kui meenutan mõnd minu algatatud “töölõunat” või “töödineed”, tuleb mulle alati meelde mu Itaalia kolleeg, kes imestas, suu pärani, et Jugoslaavias (ühes tema kodumaa naaberriigis!) elab ka ungarlasi, ja küsis minule süütult naiivset pilku tõstes, millal ja kuidas nad sinna sattusid. Nõukogude suursaadik Boriss Aristov tegi aga teistpidi ettevaatlikuks, sest tema “teatas” 1991. aasta kevadel: järgmisel päeval lähevad “sõbralike riikide” suursaadikud nagu tavaliselt nende juurest (!) Hankosse, et asetada pärg Nõukogude kangelaste monumendile. Pärast eitavat vastust ei alga-

tanud ta enam ühtki “ühist” üritust. Tema järglane Juri Derjabin oli teist tüüpi: ühelt poolt üleolevam (ta võis seda endale lubada, sest oli varem Nõukogude välisministeeriumi Põhja-Euroopa osakonna juhatajana Komissarovi valenime all õpetanud Pravdas soomlastele “heanaaberlikku” poliitikat, ja nõnda ei teinud ta kellegi juurde tutvumisvisiiti), teisalt arukam ja lugenum ning oskas keeli — rääkis näiteks üllatavalt hästi norra ja soome keelt.

Neid suursaadikuid, kellega tekkisid tihedad, mõnega lausa sõbrasuhted, võin üles lugeda ühe käe sõrmedel. Nende hulka kuulus Rootsi kolleeg Knut Thyberg, diplomaatilise korpuse *doyen*, kes viibis igal vastuvõtul kõige rohkem kümme-viisteist minutit (rohkem pole mõtet, oli tal kombeks öelda), kes oli tark ja äärmiselt abivalmis (näiteks pärast Balti riikide iseseisvuse taastamist andis ta head nõu Läti suursaadikule, kes oli nagu minagi nurga tagant tulnud suursaadik). Hea sõprus tekkis kahe Balti kolleegiga: Eesti suursaadiku Jaak Jõerüüdaga ja Läti suursaadiku Anna Žigürega, kes mõlemad rääkisid hästi soome keelt ja olid kirjanikud-tõlkijad ehk siis samasuguse minevikuga kui mina.

Personalimuudatuste kõrval pidasin tähtsaks ülesandeks suursaatkonna hoone ja residentsi mõningat kordaseadmist. Kaks suletud koridoriga ühendatud hoonet olid aastatega päris ära lagunenud, seinad olid kohati seest tühjad, ja mitte pealtkuulamisaparaatide pärast (kuigi mul ei õnnestunud kunagi kindlalt veenduda, et neid ei ole), vaid kuna ehitajad olid omal ajal ehitusmaterjale kokku hoidnud. Turvavarustust peaaegu ei olnudki, hoonetel (eriti residentsil) olid hiiglasuured klaaspinnad, nii et sisse oleks võinud astuda igaüks, kes tahtis. Ehitasime seega välja minimaalse turvasüsteemi, seadsime sisse infrapunakiirtega häiresüsteemi, ehitasime puldiga avatava värava (varem polnud isegi suletavat väravat), ametihoone ette panime tõkked. Eraldasime teistest ruumidest konsuli vastuvõtusaali, kuhu pärast seda sai siseneda ainult väljast, nii et võimalik ründaja ei oleks saanud hoonesse sisse (varem oleks ükskõik kes võinud kõndida eesruumist või konsuli vastuvõtusaalist kas või suursaadiku töötuppa!).

Samal ajal likvideerisime saatkonna “relvavaru”. Pärast saabumist tutvustas turvaülem krüpteeritud telegrammide töötlemise toas (“suletud tsoonis”) mulle suureks üllatuseks paari püstol-

kuulipildujat, püstolit ja gaasipüstolit, mis olid omal ajal ilma soomlaste teadmise ja loata siia “paigutatud”. Ta küsis minult, kas tahan saada oma eellase püstolit — too hoidis seda pidevalt oma korteris öökapi sahtlis. Mõistagi keeldusin sellest. Lugesin aga läbi välisminister Frigyes Pulya allkirjastatud turvaeskirja. Sellest sain teada, kuidas peaksime tagasi lööma rünnaku saatkonnale, ja ka seda, et “saatkonda kaitstes tuleks võimaluse korral vältida rasedate naiste tulistamist”. Saatsin kiiresti Budapesti telegrammi ja palusin, et arsenal esimese kulleriga koju toimetataks. Ma pidasin ja pean seniajani täiesti hullumeelseks mõtet, et saatkond prooviks ükskõik millisele vägivallale relvadega vastu hakata. Peamajast vastati iseloomulikul moel, et “esinduse erusõjaväelastest liikmed võtku relvad lahti, koostisosad visaku aga merre või mõnda järve”. Kirjutasin vastuseks, et Soomes ei ole järved prügimäed. Mõne kuu pärast vabastas autoga saabunud kuller meid relvavarust ja minu teada tehti sama ka teistes välisesindustes.

Erilist peavalu valmistasid kaks “kaasorganisatsiooni”: institutsionaalselt küll iseseisvad, aga poliitiliselt alati suursaadiku suunistele allunud kaubandusfiliaal ning kultuuri- ja teaduskeskus. Kaubandusfiliaaliga olin igapäevases läbikäimises ja nende pärast oli mul Soome võimudega mitu ebameeldivat konflikti. Kaubandusfiliaal jäi pärast ainuparteiajastu lõppu Ungaris ikka peaaegu puutumatult samasuguseks. See oli täis vanu parteilasi, kellest osa oli diplomaatilise staatusega, osa aga ettevõtete esindajad, ning nad istusid diplomaatilist puutumatust ja eesõigusi ühemõtteliselt ära kasutades Hakaniemi üürimajas kogu korru-se enda alla võtvates kontorites ja ajasid eraäri. Soome pool tegi otsekohe pärast minu saabumist ettepaneku seda kärpida, osutades asjaolule, et turumajandusele pöördunud riigil ei ole nii palju kaubandusdiplomaate vaja. Hakkasime isikkoosseisu vähendama: käskisime ettevõtete esindajatel määratud aja jooksul otsustada, kas nad avavad omaette kontori või sulgevad oma Helsingi esinduse. Otsustamise muutis kiiremaks tõsiasi, et mõned esindajad tõid oma investeeringuteks Soome musta tööjõudu, mis tõi mulle mu Helsingi aja esimese (ja viimase) protesti Soome välisministriumilt. Kuna ümberorganiseerimine puudutas suurel määral

isiklikke huvisid, oli mõistagi palju ka pahameelt, aga meil õnnestus see kahe aastaga läbi viia. (Suur osa ettevõtete esindustest kadus, sest selgus, et need polnud põhjendatud ja neile tuli peale maksta.)

Ka kultuurikeskus töötas Helsingi kesklinna lähedal ühe büroohoone teisel korrusel. Kuuest töötajast neli olid ungarlased (juhataja ja tema asetäitja ning haldusjuhist ja autojuhist abielupaar), lisaks üks Soomes mehele läinud kaasmaalane ja üks Soome noormees. Keskus oli omal ajal sotsiaaldemokraatide tugeval toetusel loodud ametiühingute kantsiks peetavas linnaosas ning samuti vasakpoolsel hoiakuga Soome-Ungari Seltsil (Suomi-Unkari Seura, SUS) oli nende juures tasuta tuba ning nad võisid hüvitiseta kasutada keskuse ruume ja sisseseadeid. Kádári ajal osalt kommunistliku propaganda keskusena toiminud SUS sai Ungari riigilt märkimisväärset igakuist toetust.

Juba enne Soome minekut tegin ministrile ettepaneku meie Helsingi kultuuriesindus ümber kujundada. Kordasin oma tähelepanekuid mitu korda, rõhutades, et keskus ei suuda seatud eesmäärke praeguses asukohas täita. Selle seinte vahel on steriilsed kontorid ja kuna ruumid asuvad “ametiühingute linnaosas”, siis ei külasta selle näitusi ja üritusi nõudlik ja kunstis asjatundlik kodanlik publik. Soovitasin olemasolev kinnisvara maha müüa ja osta selle raha eest Bulevardil, Esplanadil või Uudenmaankatul uus. Selline, kus saab luua hästi varustatud raamatukogu ja esinemiskohanagi kasutatava näitusesaali ning kus võimaluse korral oleksid ka võõrastetoad. Tõsi, see läheks kallimaks, aga meil oleks publik, pealegi veel kodanlik publik, kes “punases linnaosas” kas üldse ei käi või satub sinna harva.

SOOME LÄHIVAATES

Mainisin, et soomlased võtsid mind 1990. aasta sügisel vastu üpris kahetiste tunnetega. Ajakirjandus tegi seda innukalt, minuga pole iial nii palju ajalehe- ja raadiointervjuusid tehtud kui toona. Lehed võistlesid üksteisega, kes jõuab esimesena “serveerida” pika reportaaži. Ungari oli neile järsku huvitavaks muutunud, see oli suur poliitiline kukerpall, ja huvitav olin ka mina, keda nad

kirjandusloolase ja tõlkijana juba ammu tundsid. Nende jaoks oli peaaegu loomulik, et uut Ungarit esindan mina: nad teadsid minu opositsioonilist hoiakut ning Transilvaania ja üleüldse piiritaguste ungarlaste küsimuses tehtud tööd, minu reportaaže, intervjuusid ja raadiosutsakaid. Paljud mäletasid mu eesti päritolu sõbra, Yleisradio toimetaja Max Ranna (Rand) dramaatilist raadio-reportaazi meie viimasest, sisenemiskeeluga lõppenud Transilvaania-“matkast” või minu igapäevaseid telefoniteadaandeid Rumeenia revolutsioonist Soome raadio uudistes. Kuna mind tunti, peeti loogiliseks, et esimene vabalt valitud Ungari valitsus nimetab suursaadikuks inimese, kes tunneb Soomet hästi, räägib hästi soome keelt ja on peaaegu kolmkümmend aastat ehitanud Soome-Ungari kultuurisilda. Oh kui paljud ütlesid, et nendele oli see maailma kõige loomulikum asi! (Ka Risto Hyvärinen, Soome suursaadik Budapestis, kirjutas nõnda oma 2000. aastal ilmunud mälestustes.⁴)

Soome ajakirjanduse entusiasm kestis rohkem kui aasta. Kõik palusid intervjuud, kõik tahtsid, et ma kuskil osaleksin, üleriigilistest lehtedest (*Helsingin Sanomat*, *Uusi Suomi*, *Hufvudstadsbladet*, *Aamulehti* — jumal kui mitmeplaaniline ja -häälneline oli toona veel Soome meediamaaistik!) ning kohalikest ajalehtedest ja ajakirjadest kuni kunagise Miss Universumi meelelahutusliku programmi ning poliitiliste ja rahvusvähemuste teemaliste väitlussaadeteni. Taksoblokaadi⁵ teisel päeval tuli linnast suursaatkonda isegi teleuudiste meeskond, et intervjuu teha, kuigi see polnud Soomes üldiselt kombeks. Ka mina püüdsin ajakirjandusega hästi läbi saada, korraldasin näiteks korrapäraselt pressihommikusööke ja -lõunaid. Ainult üks kord loobusin telesaates osalemisest: 1994. aasta kevadel, kui üks välispoliitikasaade püüdis veenda mind kommenteerima Ungari valimisi!

⁴Vt Risto Hyvärinen. *Virkamiehiä, viekkautta ja vakoilua*. Helsinki: Otava, 2000. *Toim.*

⁵1990. aasta sügisel tõsteti Ungaris järsult kütusehindu. Selle vastu protestivad taksojuhid hakkasid streikima ning ummistasid pealinna sillad ja peateed. Opositsioon — ennekõike SZDSZ — üritas seda ära kasutada ja uut valitsust kukutada.

Kui ajakirjandusega õnnestus meil luua väga hea suhe, siis Soome-Ungari Seltsiga kujunes see distantseerituks. SUS ei olnud küll kommunistlik organisatsioon, aga selle juhid — sealhulgas esimehed — tulid alati huvitaval kombel vasakpoolsete sotsiaaldemokraatide või “rahvademokraatide” hulgast. Seltsil oli Kádári ajal olnud tähtis osa Soome Ungari-pildi kujundamises, nende juhtkond käis pidevalt Ungaris ja nautis mu eelkäijate suuremeelset toetust. (Paljud meenutasid pikka aega “vorstide toppimise” pidusid, kus mõõdutult pakutud jookidest hülunud külalised heitsid lihamassi peotäite kaupa soola.) Nende hallata olid sõpruslinnade suhted ja sõprade klubid, nende tegevus ja vaim vastas suurepäraselt Kádári ajastu ametlikule suunale. (Nende juhatuses sai koha näiteks üks kunagine ooperilaulja, ühe Ungari julgeolekuohvitseri lesk.) Nagu mainisin, asus nende kontor Ungari kultuurikeskuse ruumides, üüri nad ei maksnud, vaid said Ungari suursaatkonnalt tegutsemiseks märkimisväärset rahalist abi. (Viimase 5000-margase panuse kandsin neile üle 1991. aasta algul.)

1990. aasta pööre Ungaris oli enamikule neist arusaamatu ja jäigi selleks. Need inimesed vaatasid aastakümneid kõike, mis raudsest eesriidest itta jääval alal toimus, uskumatult lapsiku naiivsusega, ja nende naiivsust suutis ületada ainult nende kaine poliitilise taju puudumine. Üks osa neist hiljem küll taipas, et Nõukogude (ja Kádári) süsteem pidi paratamatult läbi kukkuma, teised aga vahetasid kuube ainult näiliselt ja hakkasid õige pea uue suursaadiku kohta kaebusi esitama. Oli neid, kes ei astunud nende hulka, vaid püüdsid meiega luua normaalset suhet: need inimesed maadlesid tõsiste süümepiinadega, sest pidid tegema läbi eneseanalüüsi. “Jah, me saime hästi läbi ka teie eelkäijatega,” ütlesid nad, “aga me nägime ja armastasime nendes Ungarit, mitte kommuniste.” Papid väitsid mu ühe tagurliku ja kõva käega eelkäija Rudolf Rónai kohta, kes oli olnud Ungari suursaadikuks Soomes 1968–1976, et ta oli usklik inimene ja isegi mitte kommunist, vastupidi, ta armastas ja toetas neid (ja see viimane võib isegi tõsi olla). Oh kui palju kuulsin neid vabandavaid ja poliitilist pohmelust täis argumente, mida oleksin võinud võib-olla isegi mõista, kui ma ei oleks teadnud, et varasemate keerukate suh-

tevõrgustike taga olid vägagi konkreetsed inimlikud huvid — ja neid ei olnud kerge uueks muuta.

SUSi esimeheks aastail 1979–1988 oli olnud Alko juhataja Heikki Koski. Tema järel seltsi esimeheks valitud sotsiaaldemokraat Olavi Syrjänen, kes oli sel ajal Asuntohallituse peadirektor, püüdis pingeid tajudes neid kuidagi maandada. Ta palus kokkusaamist: kutsusin ta Torni hotelli, vestlesime pikalt ja rõõmsalt valge laua taga. Toona uskusin, et meil õnnestus paljugi selgeks rääkida ja et ta mõistis mu hoiakute põhjust — pärast seda püüdlas ta teadlikult suhete parandamise poole. 2000. aastal seltsi 50. aastapäevaks väljaantud mälestusteraamat⁶ aga ei kinnita seda: meie vastuoludest aru andes esitab ta retoorilise küsimuse: “Kuidas oleksime saanud toimida, kui oleksime 1990., 1994. ja 1998. aastal iga kord katkestanud suhted parasjagu valimised kaotanud parteide esindajatega?” Ehk siis ta polnud ikkagi taibanud põhiküsimust, süsteemimuutmise olemust: seda, et 1990. aastal sai üks ajajärk läbi ja vajus unustusehõlma — ja toona uskusime naiivselt, et igaveseks — koos selle väljapaistvate esindajatega.

Segased suhted SUSiga jäid kahtlemata kõigi nelja Soomes veedetud aasta üheks valupunktiks. Seda ei leevendanud isegi see, et mu eelkäijate poolt varem “reeturlikuks” peetud ja paariana koheldud kahe väiksema seltsiga (Ungari Sõbrad — Unkarin Ystävät, ja Petõfi Selts — Petõfi-seura) lõime pilvitud suhted, ja ka side sõpruslinnadega oli peaaegu eranditult vägagi hea. Nii Soome Linnade (hiljem Asulate) Liidu juhtkond kui ka üksikute linnade juhid ja sõprusringid toetasid aktiivselt meie püüdlusi. Meie külastajate ring ja suhtevõrk vaieldamatult muutus. Oli neid, kes jäid ise eemale, oli neid, keda hoidsime ise endast eemal, ja oli neid, kes jõudsid alles nüüd Kuusisaari residentsi seinte vahele. Näiteks osa Soome ungarlasi. 1990. aastate algul elas püsivalt Soomes umbes tuhat kuni tuhat kakssada ungarlast — suur osa oli neist sattunud sinna eraisikust töövõtjatena ja nende hulgas oli väga vähe emigrante sõna traditsioonilises tähenduses. Tean vaid kaht 1956. aasta põgenikku. Suurem osa olid enne Teist maailma-

⁶Vt Helena Honka-Hallila. *Meidän Unkari: Suomi-Unkari seura 1950–2000*. Helsinki: Suomi-Unkari seura, 2000. *Toim.*

sõda või selle ajal ühel või teisel moel Soome sattunud ungarlased, mõni sõjajärgne dissident või väljarändaja, teised aga põhiliselt muusikaõpetajad, kes said Soomes tööd Zoltán Kodály meetodi populariseerimiseks ja kellest paljud said Soome muusikaelus vägagi kuulsaks (mainigem kas või vendi Szilvaysid või perekond Bogányit). Muusikud andsid ka saatkonna seltsielule vurt-su juurde: Géza Szilvay algatatud kogumiskampaania raha eest ostime minu teisel aastal klaveri ja pärast seda toimusid korrapäraselt kuulsaks saanud kodukontserdid, mis olid seotud *buffet'*-õhtusöökidega (põhiliselt esinesid Gergely Bogányi klaveril või Csaba Szilvay keelpilliõpilased).

Meenutan härdumusega oma esimest kohalikele ungarlastele korraldatud vastuvõttu. Maja oli rahvast täis, tulid ka need, kes polnud varem kunagi Ungari saatkonna üritustel käinud (või keda polnud neile kutsutud). Mäletan praeguseni üht vana ungarlast, kes tuli kohale skaudirõivais ja tunnistas pisarsilmi, et astub esimest korda üle saatkonna läve. Oli mõistagi ka neid, kes tulid vaid tasuta alkoholi pärast, aga teised tulid ikkagi tähistama uut Ungarit ja kokkuhoidmist.

SILLAEHITAMINE

Nagu ütlesin, kasvas Ungari väärtus Soome silmis 1990. aastal palju ning Ungari muutus köitvaks ja põnevaks. Suurenenud huvi võis märgata nii ajakirjanduses kui ka kõige kõrgemas poliitilises juhtkonnas. Tõsi, juhtide käitumine tundus mulle alguses kõikuv: nägin, et nad pole kindlad, mida meiega peale hakata, kuidas suhtuda muutunud välispoliitilisse olukorda ja eriti neisse, kes seda välispoliitikat esindavad. Ärgem unustagem, et 1990. aastal Nõukogude Liit küll enam ei õilmitsenud, aga oli ikka veel alles, ja see riik oli olnud Soome senise välispoliitika teada-tuntud joondumisalus, selle alfa ja oomega. Kahe riigi vaheline kaubandus õitses (mis tõi soomlastele — eriti kergetööstuses ja laevaehituses — palju tulu), välispoliitiline seisukohavõtt sai Helsingis aga sündida ainult traditsioonilist suhtesüsteemi võimalikult palju arvesse võttes ja selle vaimus (sõpruse ja koostöö leping!). Olukorra absurdsust näitas kenasti minu esimene vestlus president Mauno

Koivisto kabinetiülesma Jaakko Kalelaga, kes väljendus küll mitte sõna-sõnalt, aga enam-vähem nii: “Meil on väga hea meel, et te olete vabad, aga teate, kui palju lihtsam oli meil Brežnevi ajal.”

Ma sain temast aru: Soome välispoliitika teadis Leonid Brežnevi ajal selgelt suunda ja tundis täpselt piire, mis tema liikumisruumi määrasid. Brežnevi välispoliitika oli ettearvatav ning ei saanud seetõttu kunagi põhjustada peavalu Kremli asju suurepäraselt tundvatele ja rahvuslikke huve osavalt maksma panna oskavatele Soome poliitikutele. Soomlased võisid õigusega olla uhked asjatundlikkuse üle, millega nad seilasid nelikümmend aastat edukalt Moskva Skyllade ja Charybdiste vahel.

Tõsi, see osavus nõudis kompromisse nagu poliitikas ikka. Soomlased alates Juho Kusti Paasikivist ja Urho Kekkosest kuni Koivistoni õppisid aga selgeks selle, mida oli suurepäraselt vallanud ka türklastega läbirääkimisi pidanud Gábor Bethlen:⁷ tuules hein küll paindub, aga ei murdu. Sellepärast ei saa keegi neile ette heita “soometumist”, mille pärast aga maailm neid nii palju noomis. Soomlased olid vajaduse korral ranged, nad on ajaloos mitu korda kaitsnud oma vabadust relvaga, aga said aru ka sellest, et mõistlikum on vastasseisu asemel valida kokkulepe.

Selle rahvuslikke huve ellu viiva poliitikaga tegi algust Paasikivi, Kekkonen lihvis selle täiuslikuks ja Koivisto viis töö lõpuni. Koivisto oli neist kolmest kõige kiretum: tema tundetus paistis paljudele halastamatusena. On täiesti tõsi, et Koivisto, kes valdas hästi vene keelt, oli Soome ja Nõukogude Liidu suhetes, eriti aga Baltikumiga seotud avaldustes alati halastamatult “praktiline”, esindas pragmaatilist seisukohta ega jätnud kahtlustki, et ta ei sea kodumaa huvisid isegi kellegi abistamiseks mitte hetkekski ohtu. See tekitas mitmel puhul piinlikke olukordi, näiteks 1991. aasta jaanuaris, vahetult enne Vilniuse veresauna peetud pressikonverentsil manitses ta Balti vabariike mõõdukusele ja sellele, et nad ei nõuaks kohe iseseisvust, vaid jätkaksid Moskva-ga asjalikke ja sõbralikke läbirääkimisi. Ta lisas, et on Nõukogude

⁷Transilvaania valitseja (1613–1629), võttis Habsburgide ja osmanite vahelises Ungari alade üle rivaalitemises türklasi toetava seisukoha, sest arvas sellega tagavat Transilvaaniale suurema iseseisvuse. *Tlk.*

mõtteviisi tundes kindel, et Moskva ei kavanda Balti riikide vastu mitte ühtki ebasõbralikku sammu. Mõni päev hiljem sõitsid aga Nõukogude Liidu tankid Leedu iseseisvuse eest meelt avaldavas-
se rahvahulka! Ta oli unustanud ajaloolise hetke tähtsuse, mille ees oli 1917. aasta detsembris seisnud ka tema kodumaa: tõelise riigimeheanni märk on siiski see, kas ta tunneb selle hetke ära ja suudab sellest kinni haarata. Balti riigid tundsid ja kasutasid selle ära, täpselt nagu nad ja nende Soome saatusekaaslased olid teinud seitsekümmend aastat varem. Koivisto käitumises tabasin ma mõni teinegi kord mõnda arusaamatut väljendust. Mäletan kahte korda: ta rõhutas president Árpád Gönczi ametliku Soome-visitidi ajal 1991. aasta augustis “nelja silma” läbirääkimistel (kuhu olid kaasatud ka suursaadikud) lausa kaks korda, kui südamlikud suhted tal olid János Kádáriga ja kui väga ta hindas Kádári majanduslikke “reformiplaane”. Ta rääkis seda Árpád Gönczile, kelle Kádári-aegne kohus oli mõistnud eluks ajaks vangi. Kádárit kiitis ta mõni teinegi kord, näiteks József Antallile 10. juulil 1992. aastal nn Helsingi tippkohtumise aastapäeval Helsingis peetud vestluse käigus.

RING LAIENEB: BALTIKUM

1980. aastate lõpul tugevnesid eestlaste, lätlaste ja leedulaste vabaduspüüdlused. Kolmes väikeriigis, mis toona olid Nõukogude Liidu “liikmesriigid”, kahe maailmasõja vahel aga olnud iseseisvad vabariigid, andis rahvas aina tihedamini toimuvate meeleavalduste, rahvakogunemiste ja passiivse vastupanuga märku tahetest võita tagasi iseseisvus. Mihhail Gorbatšovi perestroika oli tahes-tahmata lasknud vabadusedžinni pudelist välja ja sai üha selgemaks, et Baltikumi eraldumist ja vabanemist ei ole võimalik rahulikul moel peatada. Paistis, et kolme Balti riigi iseseisvuse taastamine on vaid aja küsimus.

6. veebruaril 1991. aastal pöördus mu tööruumides minu poole Johannes Johanson, üks Nõukogude suursaatkonna madalama astme diplomaat. Ta teatas, et tema esindab nüüdsest Nõukogude saatkonna piires Eesti välisministeeriumi, ja palus, et konsul-

teeriksime Eestit puudutavates küsimustes otse temaga. Kuna tal kirjalikku volitust ei olnud, otsustasin, et pean tema visiiti eraviisiliseks, kuni Tallinnast pole saabunud sedalaadi palvet. (Hiljem reetis mulle Lennart Meri, et Eesti välisministeerium polnudki Johansonit volitanud.) Kolm kuud hiljem, 5. aprillil palusid minuga kohtumist kolm inimest: Eesti Instituudi tollane peasekretär Henno Rajandi ning Kulle Raig ja Sven Jürgenson, kaks Helsingi Eesti kultuuripunkti töötajat. Rajandi andis edasi välisminister Mere teate palvega Budapestile, et Tallinnas loodaks kultuuriinstituut või infobüroo, et saaksime Moskvast mööda minna ja otse suhelda. Ta palus, et kuni seda ei ole, suhtleksime Helsingi kaudu, sest Moskva kuulab kõiki Eesti kanaleid pealt. Andsin teate edasi, aga Budapestist ei tulnud mingit vastust.

1991. aasta 1. mail peeti Helsingis looduskaitsekonverentsi, millest võtsid osa Läänemere-äärsed riigid. Sellel oli kohal ka mõni Balti vabariikide delegaat, nende hulgas Eesti ülemnõukogu esindajana selle juhataja Ülo Nugis, ja konverentsi lõppakordina tehti osalenud riikidele dramaatilise kõlaga poliitiline avaldus: takistada Balti riikide suveräänsuse vastu tehtavaid Nõukogude avantüüre. Õhtul korraldati parlamendihoones pressikonverents, kuhu peale ajakirjanduse esindajate kutsuti ka suursaadikud. Meid ei olnud palju, mäletan sealt Suurbritannia, Tšehhoslovakkia ja mõnda Skandinaavia kolleegi, kuid õhkkond oli äärmiselt pingeline: Balti vabariikide esindajad palusid meie valitsustelt muu hulgas seda, et nad avaldaksid oodatava verevalamise vältimiseks Moskvale survet.

Siis otsustasin “eraisikuna” sõita laevaga Tallinna. Seal ära käia oleks mul põhjust olnud juba varem, sest Eesti-Ungari Selts kutsus mind 15. märtsi peole,⁸ aga siis ei andnud peamaja mulle “arvestades tundlikku olukorda” reisiks luba. Juuli keskel võtsin selle siiski ette. Jõudsin välisminister Lennart Mere “külalise-na” esimest korda Tallinna ja puutusin kokku nõukogude tegelikusega. See, mida ma nägin, ei olnud südantsoojendav, Tallinna imelist vanalinna ja Toompead ilmestas nõukogude aja ükskõikne

⁸Traditsiooniline 1848. aasta revolutsiooni algust meenutava rahvuspuha pidu.

hoolimatus: mind võttis vastu variseva krohvi, lagunened väravavõlvide ja trööstitude poodide vaatepilt. Meri palus kuulsas Sub Monte restoranis valge laua taga peetud mõttevahetuses taas kord tungivalt luua Tallinna Ungari kultuuribüroo, sest nagu ta ütles, selle tegutsemisõigust ei saa Nõukogude võimud küsimärgi alla seada. Toona oli Balti riikide iseseisvuse taastamine jõudnud juba käegakatsutavasse lähedusse, kuigi paljud, sealhulgas Soome president, ergutasid Eesti poliitikuid pidama Moskva sõbralikke läbirääkimisi.

20. augustil 1991. aastal kiirenes Moskva putši tagajärjel äkitselt sündmuste areng. Putšipäeval viibis Lennart Meri Helsingis. Nagu ikka, elas ta Klaus Kurki hotellis, tema büroo asus Mariankatul ühes Eesti kultuuripunkti ruumidest. Alles hiljem sai teatavaks, et toonased Eesti valitsuse liikmed jagunesid sel ajal üle Euroopa laiali (peaminister Edgar Savisaar sõitis näiteks Stockholm), et vajaduse korral moodustada eksiilvalitsus. 20. augustil naasis Savisaar pärast putši läbikukkumise teadet üüripaadiga Tallinna, kus ülemnõukogu kuulutas samal ajal välja riigi iseseisvuse, Meri jäi aga Helsingisse edasi. Ühelt poolt jäi tema ülesandeks see, et kui Nõukogude väed peaksid sekkuma ja iseseisvuse taastamisele vägivaldselt kriipsu peale tõmbama, looks ta eksiilvalitsuse, teisalt oli aga iseseisvusele tunnustuse palumise keeruka protseduuri töö võimalik ainult Helsingis, sest Tallinnas puudusid kommunikatsioonikanalid. 21. augustist alates kirjutasid Mariankatu büroos Kulle Raig, Sven Jürgenson (hilisem suursaadik) ja mõni vabatahtlik hommikust õhtuni kirju maailma riigijuhtidele, minister aga kutsus järjest enda juurde Helsingis töötavaid suursaadikuid (toona tegutses Helsingis veidi üle neljakümne saatkonna).

22. augustil kell 17 tuli “minu järg” koos Tšehhoslovakkia suursaadiku Peter Kerlikiga ja Norra asjuriiga. Meri andis piduliku ja liigutava kõne saatel üle noodi, milles teatas, et Eesti Vabariik on taastanud suveräänsuse, ja palus maailma riikidelt selle tunnustamist. Saatsin kohtumisest rangelt salajase telegrammiga koju teate:

Täna kell 17.00 palus nädala algusest Helsingis viibiv Eesti välisminister Lennart Meri kohtumist ja andis valitsuse nimel ametlikult üle peaminister József Antallile suunatud kirja. Kohtumine toimus Eesti kultuuripunktis, kohal viibisid ka Tšehhoslovakkia suursaadik ja Norra asjur. Kirjas, mille edastan pühapäeval kulleriga, palub ta meie valitsuselt iseseisva Eesti riigi tunnustamist. Ta teatas, et andis täna samasuguse tekstiga palve üle kõigile Helsingi protsessi liikmesriikidele. Leedu ja Venemaa tunnustasid eilse päeva jooksul Eesti iseseisvust. Täna pärastlõunal kinnitas talle telefoni teel sedasama Islandi välisminister Hannibalsson. Väidetavalt kaalub seda sammu ka Taani välisministeerium. Meri rõhutas, et tegemist on Eesti iseseisvuse taastamisega ja nad väga loodavad Ungari tegevusele. Nad soovivad, et Tallinnas ja Budapestis avataks kohe vähemasti kultuurbüroogi.

Oli tunda, et kolme Balti riigi iseseisvuse tunnustamine on päevade või kõige rohkem nädalate küsimus.

Olin rõõmus, et Ungari välisministeerium tegi vähem kui neljakümne kaheksa tunni pärast, 24. augustil avalduse, milles teatas, et “Ungari Vabariigi valitsus peab Molotovi-Ribbentropi pakti kehtetuks ja ebaseaduslikuks” ning “toetab Eesti, Läti ja Leedu rahvaste riikide suveräänsuse taastamiseks tehtavaid püüdlusi. Tunnustab ja toetab Balti vabariikide seaduslikult valitud juhte ja võimuorganeid.” Ühtlasi “volitas välisministeeriumi tugevdamata Ungari Vabariigi esindust Eesti, Läti ja Leedu Vabariigis”. Dokumendi andis kolmes pealinnas üle toonane Leningradi peakonsul István Varga, mina aga samal ajal Helsingis välisminister Merele.

Järgmisel päeval, 25. augustil palus peaminister Antall parlamendis enne päevakorra juurde asumist sõna ja teatas:

Ungari demokraatlik valitsus on juba varemgi koos parlamendiga jälginud sümpaatiaga nende riikide iseseisvuspüüdlusi põhimõtte järgi, et kõigil tuleb austada rahvaste enesemääramisõigust. Oleme seda teinud eriti veel selle tõttu, et meiegi kodumaa sai suveräänsuse tagasi vaid mõne kuu eest.

Antall teatas ka seda, et kutsus kolme riigi välisministrid 2. või 3. septembriks visiidile Budapesti, et kirjutada alla diplo-

maatiliste suhete taastamise dokumendile. Visiit toimuski 2. septembril. Ungari valitsus saatis Tallinna erilennuki, mis tõi Riia ja Vilniuse kaudu kõik asjaosalised Budapesti: Eesti välisministri Lennart Mere, Läti välisministri Jānis Jurkansi ja Leedu välisministri Algirdas Saudargase. Saudargasega lendas kaasa ka Leedu riigijuht Vytautas Landsbergis. Pärast seaduse vastuvõtmist parlamendis kirjutasid välisminister Géza Jeszenszky ja kolme Balti riigi kolleegid alla diplomaatiliste suhete taastamist kinnitavale protokollile. Sellega tunnustas Ungari 24. augustil — tõepoolest esimeste hulgas — Balti riikide suveräänsust, 2. septembril aga — niisamuti esimeste hulgas — taastas nende kolme riigiga diplomaatilised suhted.

Suhted olid paberil taastatud, ees seisis aga veel tegeliku suhtluse alustamine. Teadsime, et eraldi saatkonna (eriti veel kolme) loomine on rahaliselt võimatu. Neli Põhjamaad — Soome, Rootsi, Taani ja Norra — pidasid moraalseks kohuseks resideeruda kõigis kolmes pealinnas, ja samamoodi rajasid ka suurriigid (Saksamaa, Suurbritannia, Prantsusmaa, osalt Itaalia ja hiljem ka Ameerika Ühendriigid) väga lühikese aja jooksul oma suursaatkonna. Tallinnas andis esimesena volikirja üle Rootsi suursaadik, Riias Saksa suursaadik, ja nendest said diplomaatilise korpuse *doyen*'id, Vilniuses oli esimene aga katoliiklikule riigile iseloomulikult paavsti nuntsius. Enamik riike akrediteeris Eestisse oma esindaja Helsingist, välja arvatud mainitud riigid ja muidugi ka Venemaa, Läti ja Leedu. Kahe pealinna lähedus (kõigest 80 kilomeetrit) ning Eesti ja Soome eriline vahekord andis selleks igati põhjust.

Seega oli selge, et Ungarigi valib selle lahenduse. Kui ma oktoobri keskel kodus puhkusel käisin ja kohtusin ka ministriga, küsis ta, mida ma soovitaksin. Arvasin, et Tallinna on Helsingist lihtne katta, Riia on mõistlikus kauguses, Vilnius jääb aga päris kaugele (rohkem kui 600 kilomeetrit), seetõttu tuleb mõelda, kas katta Leedut kuskilt mujalt, näiteks Kopenhaagenist (Varssavi ei tulnud toona Poola ja Leedu traditsiooniliselt halbade suhete pärast kõne allagi). Jeszenszky otsustas lõpuks, et usaldab kõik kolm riiki minule, öeldes, et on rahulikum, kui kõik on ühtedes kätes. Seda kõike teatas ta mulle 16. oktoobril, lisades, et pea-

minister Antall on sellega seotud dokumentidele juba alla kirjutanud. Ta palus, et annaksin võimaluse korral volikirjad üle juba enne aasta lõppu, et me ajaraamidest liiga välja ei libiseks. Otustasime, et saan ühe “Balti diplomaadi” (mul õnnestus selleks ära rääkida Urmas Bereczki, Ungari fennougristi ja tõlkija Gábor Bereczki toona Soomes elanud vanem poeg) ja ühe “Balti sekretäri”, ning kõigis kolmes riigis saan tööle võtta ühe kohaliku abi, kes tegeleb praktilise korraldustööga. Rääkisime veel Tallinnas või Riias üüritavast korterist ja Tallinnas asuvast ametiautost, millest lõpuks ei tulnud midagi välja, ja aukonsulitest (mis osalt sai teoks).

President Göncz kirjutas volikirjadele alla 28. novembril. Novembri keskel oli saadiku asetäitja Sándor Petróczi sõitnud kolme pealinna reisi ette valmistama. Sel ajal käis lennuk (Aeroflot) vaid läbi Moskva; Tallinna ja Helsingi vahel sõitis küll laev, aga sedagi vaid kaks korda nädalas. Piiri kontrollisid veel Nõukogude piirivalvurid, lennuloa ja väikelennuki maandumisõiguse andis Moskva. Seetõttu otsustasin reisi jagada kaheks: kõigepealt lähen Tallinna, seejärel aga Riiga ja Vilniusse.

Tallinnas toimus volikirja üleandmine teisipäeval, 10. detsembril. Nii saime eelneval reedel veel osa võtta Soome rahvuspüha üritustest ja alles esmaspäeval sõitsime laevaga Georg Ots Tallinna: minu ja abikaasa kõrval veel Sándor Petróczi ja saatkonnasekretär Csaba Lovró, samuti majandusnõunik Péter Mányai ja kultuuriinstituudi juhataja István Nyirkos.

Tallinnas tervitas meid võrreldes Helsingi kange pakasega mahe, tibuvihmane ilm. Sadamast viis Eesti protokollülem Kalle Ott meid majutuskotta, toona ainsasse läänelikku hotelli Palace'i, mis muide oli osalt soomlaste oma. Esimene õhtu oli vaba, ametlik programm oli alles järgmisel päeval. Päevikusse märkisin toiminust järgmist:

Täna hakkas päike paistma. Ilm jäi mahedaks, üle sügavsinise tae-
va jooksevad pilved. Eesti protokollülem Ott viis mind tohtus
Tšaikas Toompeale, kus parlamendihoones kohtusin Lennart Me-
rega.

Toompea võidab meie kõigi südame: nägus vana loss, kahju, et keskaegsest tiivast pole palju alles. Lossi ees avaldasid meelt kohalikud venelased ja nõudsid putšikatse ajal kinnipeetud kaaslaste vabastamist. Lennarti eesruumis ootas neli-viis inimest, mulle teatati, et pean ootama, sest tal on veel Rootsi suursaadikuga nõupidamine. Vestlesime kella kümnest kuni 10.45-ni. Meri ja Rüütel olid öösel saabunud Moskvast, kus olid Jeltsini ja Ševardnadze-ga rääkinud Eesti tulevikuvõimalustest. Ta ütles, et nad tõstatasid Eesti NATO-liikmesuse küsimuse ja Jeltsin ei olnud selle vastu. Tema meelest oli see väga tähtis: tihe koostöö NATOga võib idasuunal häda korral pakkuda teatavat kaitset. Ta ütles: vihmavari ei oleks ka siis suurem, kuid seda oleks võimalik kõrgemal hoida. Kõige suurem probleem olevat praegu piiride avatus, kontrolli puudumine. Neil pole elektroonilisi piirivalvetaid ega relvi. Jaanuaris läheb tööle viis tuhat piirivalvurit, aga inimene ilma käsirelva ja elektroonilise lukuga ei maksa midagi. Nad ootavad meilt selles asjas abi. Tahavad sõlmida võimalikult palju riikidevahelisi lepinguid. Andsin üle meie ettevalmistatud aluslepingu kava. Meri palus Savisaare võimalikult peatset Budapesti-visiiti.

Pidime hakkama liikuma, et kell 11 olla Kadriorus Arnold Rüütli juures.

Rüütel oli toona Eesti ülemnõukogu esimees, riigipea ülesandeid täitiski tema. (Demokraatlik presidendivalimine toimus 1992. aastal.) Ta oli sisepoliitikas vana tegelane, mängis nõukogude ajal pikalt juhtrolle, omamoodi rahvusliku hoiakuga kommunistina (hiljem eitas ta varasemat kommunistiks olekut nagu kõik teisedki) oli tal tõsiseid teeneid riigi iseseisvuse taastamisel. Hea väljanägemise ja hallide lokkis juuste pärast meeldis ta põhiliselt naistele, vahetu oleku ja agraartausta tõttu sai aga niisama hästi jutule ka maarahvaga, eriti talupidajatega.

Volikirja üleandmine toimus presidendilossi esinduslikus riiginõukogu saalis (selles pidas Meri 2000. aastal nõu president Ferenc Mádliga). Peale mu abikaasa olid kohal välisministri asetäitja Enn Liimets (temaga kohtusin naljakal kombel järgmine kord 1999. aastal, kui üürisime oma suursaatkonnale hoonet ning tema oli Narva maantee ja Kuristiku tänava nurgal asuva kinnistu omanike esindaja), protokolliülem Kalle Ott ja Mall Hellam, kes tõlkis kohtumist (Rüütel ei osanud soome keelt, vaid ainult vene

keelt). Mõlemad pooled pidasid lühikese kõne. Sündmusest andis televisiooni öhtune uudistesaaade ülevaate päeva teise uudisena.

Üleandmisele järgnenud vestlus jättis hea mulje. Rüütel rõhutas eelkõige soome-ugri rahvaste kokkukuulumise ja ühtehoidmise tähtsust, aga rääkis ka tõsisest etnilisest olukorrast, Mihhail Gorbatšovi ja Aleksandr Jakovleviga peetud kõnelustest ning osa Eestisse asustatud venelaste (põhiliselt sõjaväelaste) väljaviimisest. Ta tõstis pahaselt esile, et sellega on nõus ka Vene juhid, aga tahavad, et Eesti ehitaks neile korterid. Ta rääkis ka korrapärase Eesti, Soome ja Ungari riigipea kohtumise mõtte elluviimisest.

Lõuna ajal kohtusin veel ülemnõukogu asejuhataja Marju Lauristiniga, kes asendas Genfis viibivat juhatajat Ülo Nugist, pärastlõunal kella neljast korraldasin aga vastuvõtu haridus- ja teaduslal töötajate majas. (Rüütel viibis seal 45 minutit, Meri tund aega.) Järgmisel ennelõunal sõitsime Finnairi lennuga tagasi Helsingisse.

Olid jäänud veel Läti ja Leedu.

Kuna käes oli detsember, läks ilm üha külmemaks ja lumise-maks. Pidin teede ebakindla seisukorra tõttu mõtlema auto asemel lennureisile. Pärast mitut arupidamist ja hinnapakkumist leppisime kokku Aerial Oy nimelise firmaga, nad nõustusid kahepäevase reisi tegema 20 000 Soome marga eest, kaasa arvatud õhu- ja maandumisload ning kahe piloodi majutuskulu Vilniuses. Organiseerimine võis alata. Läksime tee 16. detsembril kahemootorilise kuuekohalise Beechcraftiga. Kell 7.45 tõusime Vantaa lennujaama idapoolsest otsast õhku ja saabusime pärast meeldivat õhusõitu kell 9.30 külma ja tuulisesse Riiga. Siin jällegi väljavõte päevikust:

Ruleerimisrajal ootab protokolliosakonna auto (Tallinnast juba tuttav tohtu Tšaika) kahe daamiga välisministeeriumi protokolliosakonnast. Üks neist räägib ainult vene keelt, teine tõnkab veidi ka inglise keelt. Tõlki meil pole, Laima Žihare liitub meiega alles välisministeeriumis. Selgub, et varem teatavad Valgevene presidenti. Ei ole välisministri asetäitjat, tema asemel võtab meid vastu välisministeeriumi poliitikaosakonna juhataja Märtinš Virsis (hiljem akrediteeriti ta Viinis resideeruva suursaadikuna Un-

garisse). Pärast vähem kui tunni pikkust nõupidamist peaksime minema riigiminister Jānis Dinevičsi juurde, ja lähemegi, aga tema ukseid on suletud. Ministrit pole kuskil, väidetavasti on ta president Gorbunovsiga linnast väljas Jūrmalas. Protokolliosakond improviseerib meile meeleheitlikult linnaekskursiooni, vaatame Riia vanalinna (see on tõesti imposantne, aga kohutavalt lagunenud), vaatame väljast Toomkirikut (väidetavasti asub siin Euroopa suuruselt neljas orel), sisse ei saa, sest seal on parasjagu poliitiline suurkogu. Meid viiakse kangelaste kalmistule, kus puhkavad 1918.–1920. aasta iseseisvussõjas langenud sõdurid, peatume igavese tule juures (“See on juba Läti tuli,” märgib meie saatja). Näeme Väina jõe kallast, sajandivahetusel ehitatud juugendlosse, kunagist linnust, mille ühes nurgatornis lehvib taas Läti lipp. — On juba peaaegu keskpäev, kui äkki võtab meie auto suuna Jūrmalale. Jõuame mööda heal tasemel kiirteed 15–20 minutiga Riia lahe ääres asuvasse kuurorti. Kõikjal on mets (segamini kased ja mändid), mida vaid aeg-ajalt katkestavad põllud või aasad.

Valitsuse puhkebaasis on lugematu hulk inimesi, mulle tundub, et enamik neist on turvamehed ja ajakirjanikud. Nad ootavad arvata-vasti Valgevene presidenti, kuigi see pole ka selge, meie konutame uksele, protokollüülem jookseb meeleheitlikult ringi ja püüab midagi välja selgitada. Seejärel teatab, et kohtumine riigiministriga jääb lõplikult ära, Gorbunovs võtab meid aga mõne minuti pärast vastu. — Taas konutamine, meie ümber inimesed tulevad ja lähevad. Seejärel ilmub välja kohalik protokollüülem ja läheb meiega teise hoonesse, presidendi majutuspaika. Iga kümne meetri järel on automaatidega sõjaväelased (siin näen esimest korda “Poola mütsiga” Läti vormiriietust, lennujaamas olid venelased), raadio-saatja kaudu antakse teada meie tulekust. Rauduks, järgmine hoo-ne, see on juba presidendi residents. Kallas on väga lähedal, meri veeretab lääne poolt randa valgete harjadega laineid. Päikegi on välja tulnud, tuul on näpistavalt külm.

Gorbunovs võtab meid vastu suures ruumis. Kohal on televisioon ja hulk fotoreportereid, keegi sekretärilaadne, meie poolt aga kogu esindus. Loen maha lühikese kõne, Laima kõigepealt tõlgib, aga juba kolmanda lause juures haarab teda paanika, ta hakkab taganema, jookseks ehk minemagi, aga István Nyirkos lükkab ta tagasi. Gorbunovs märkab tema hüsteerilist olekut ega peagi oma vastuskõnet, vaid juhatab meid teise ruumi kohvi jooma. Räägime pool tundi, mõttevahetus on aga formaalne ja tundetu, Läti presidendi poolt ei paista ei poolehoidu ega huvi. Ta mainib, et on juba

mitu korda kavatsenud Ungarit külastada, aga alati on midagi vahele tulnud (viimati Moskva putš).

Pärast tseremooniat sõitsime autoga tagasi Riia vanalinna ja einestasime restoranis Pūt, pūt, vējiņi. Lõunasööki võõrustasin mina, ka Ungari ürdiliköör Unicum ja veinid olid meie poolt (see oli algul kõigis Balti restoranides korraliku joogivaliku puudumisel kombeks), lõunasöögist võtsid osa kultuuriminister Raimonds Pauls, haridusminister Andris Piebalgs ning mõni parlamendi ja välisministeeriumi juhtiv isik.

Pärast lõunasööki kiirustasime lennujaama, et jõuda Vilniuses kokku saada Algirdas Saudargasega, kes pidi veel samal päeval minema Brüsselisse. Taas päevikust:

Tunnipikkuse lendamise järel jõudsimme Vilniusse. Pärast Riia näpistavat külma oli siin peaaegu sügisesealt mahe ja udune ilm. Sealse Soome-kolleegi Taisto Tolvase sõnul ongi tavaline Leedu talv just seesugune. Lennujaamas ootas ruleerimisrajal taas suur Tšai-ka koos välisministeeriumi protokollitöötajaga, kelleks oli üks saksa keelt kõnelev noormees, kelle kohta järgmisel päeval selgus, et peagi saab temast Kesk- ja Ida-Euroopa osakonna juhataja, ja kohaliku kaasmaalase Ilona Mészárosiga (Ilona oli Debrecenis István Nyirkosi õpilane ja läks Kaunases rohkem kui kümne aasta eest Audru Jočionisele mehele; hiljem oli ta meie alaline abi, tõlk, veelgi hiljem aga aukonsul. Kogu riigis kiideti tema head leedu keele oskust). Õnneks on lennujaam väga lähedal, seetõttu jõudsimme välisministri veel kätte saada. Saudargasel oli väljumiseni pool tundi, seetõttu oli meie kõnelus üsna formaalne, aga igati sõbralik. Selgus, et Saudargas oli koos Landsbergise ja Sajūdisega osalenud MDFi II üleriigilisel koosolekul ehk siis “olime juba kohtunud”. Nüüd oli tal aga aega vaid selleks, et võtta vastu volikirja koopia ja aluslepingu kava.

Ülejäänud öhtu möödus end hotellis sisse seades (Hotel Lietuva, 1518. tuba, suletud korrus, meie ukse ees automaadiga politseinik) ja Soome suursaadiku Toivo Tolvasega vesteldes (vaene sõber Toivo tundis veel aastaid häbi, et õhtusöök oli tema meelest kehv — tal oli õnnestunud hankida küpsetatud kana).

Teisipäeva, 17. detsembri ennelõunal tutvustati meile linna. Vilniust kattis tihe udu, alles lõuna paiku hakkas udu hajuma. Otsisime üles seest peaaegu täiesti valge, rikkalikult kaunistatud Peeter-

Pauli kiriku, seejärel toomkiriku, kus kohtusime kahe preestriga, üks neist oli viibinud kaksikümmend, teine kolmkümmend aastat Gulagis. Viimane näitas meile äärmiselt huvitavat krüpti, nelja allesjäänud kuningahauda ja Püha Kazimierase kabelit. Toomkirikust viidi meid “mäele”, nägime mitut gooti ja barokk-kirikut, nägime Leninist vabastatud Lenini väljakut (Leedus koristati paari nädalaga ära peaaegu kogu bolševike kola, kõik tänavad ja väljakud ristiti endise nimega). Linnaekskursioon lõppes parlamendihoone ees, kus mind võttis kell 11.30 vastu Landsbergis ja kus ma andsin üle oma volikirja.

*

Niisiis laienes ring 1991. aasta detsembris märgatavalt: meie esindasime Ungari huve Soome kõrval ka kolmes Balti riigis.

Sidepidamine Helsingist ei olnud Eesti puhul probleem. Selle põhjuseks oli nii geograafiline lähedus kui ka Eesti ja Soome erilised suhted. Seda viisi eelistas enamik riike, mis Tallinnas saatkonda ei avanud, ja see oli ka eestlastele vastuvõetav. (Mäletan, et kui Slovakkia viis tunduvalt hiljem Eesti asjade ajamise Helsingist Riiga, oli Eesti välisministeerium selle peale tõsiselt pahane.) Peagi hakkas sõitma rohkem laevu, lennuliiklus muutus tihedaks, algul korraldasid lennuühendust Finnair ja Estonian Air üheskoos, hiljem, pärast Eesti ettevõtte erastamist andsid eestlased liini üle soomlastele. Tallinna ja suurte Euroopa pealinnade vahel avati üha uusi lennuliine. Aastaid hiljem avas Lauda Air isegi Viini ja Tallinna vahelise otselennu. Ainult Ungari riiklikku lennufirmat Malév ei õnnestunud sarnase sammu astumiseks nõusse rääkida, kuigi Budapesti-Tallinna otseliini puudumine tõusis küsimusena esile peaaegu kõigil läbirääkimistel kui majandussuhete tihendamise suurim takistus. Budapestist sõitsime Tallinna ikka Helsingi kaudu, nagu teeme seda ka praegu.

Riia oli juba kaugemal, ehkki Tallinnast mõõdetud 300-kilomeetrine kaugus ei pidanud tähendama erilist takistust. Nõukogude ajal ehitatud lai ja üpris heas korras maantee, praegune Via Baltica, mis ka toona kulges Tallinnast noolsirgelt lõunasse, oli nelja-viie tunniga läbitav, isegi kui seda talvel, sageli tugevalt lumistel aegadel alati piisavalt ei hooldatud. 300 kilomeetrit Riist

Vilniusse oli aga juba liiga palju, isegi kui Leedus võisid teed olla kõige paremad — juba siis oli Vilniuse ja mereäärse Klaipėda, ajaloolise Memeli vahel kiirtee. Sellest hoolimata valisin siis, kui pidin Vilniusse sõitma (eriti talviti), pigem lennusõidu (algul Kopenhaageni kaudu, hiljem otse). Ja sellepärast sõitsingi rutiinselt Tallinna kord kuus, Riiga kord kvartalis, Vilniusse aga kõige rohkem kaks korda aastas.

Teha oli aga palju. Tõsi, 1992. aasta jaanuaris alustas tööd Urmas Bereczki ja Helsingisse saabus “Balti sekretär” Edit Tajti, ja sellega läks pidev raporteerimistöö teoreetiliselt nende kaela. Praktikas pidin aga ikkagi palju reisima, sest kasulikku, eriti veel tähtsat infot sai koguda ainult presidentidelt, peaministritelt ja ministritelt. Võin öelda, et mul õnnestus kolme aasta jooksul kohtuda peaaegu kõigi oluliste poliitikute ja isikutega, ja vanadele sõprussuhetele (Lennart Meri) lisandusid uued (Tunne Kelam, Mart Laar, Toomas Savi, Andres Tarand, Peeter Tulviste).

Suhete loomisel oli kohe algusest peale suur osa n-ö kohalikel abilistel. Neid oli meil kõige vähem vaja Eestis, aga isegi Tallinnas oli palju abi Mall Hellamist. Põhiliselt tema korraldaski minu poliitilisi kohtumisi ja temal oli põhiosa vastuvõttude, kontsertide jms korraldamisel Eestis. 1994. aasta mais sai Mall Hellamist minu soovitusel aukonsul (tegevuspiirkonnaks Põhja-Eesti ja saared) ning ta täitis oma kohustusi auga. (Seda kurvem, et ta Eesti Sorosi-fondi juhatajana silmapaistva poliitilise distantseerumise saatel hiljem sellest rollist loobus.) Suurt pettumust valmistas mulle meile Tartu aukonsuli, filoloogiaprofessor Ago Künnapi passiivsus.

Algul olime Baltikumis kohal vaid formaalselt ja suutsime silma peal hoida ainult mõnel Ungari seisukohast tähtsal asjal. Üks neist oli suhete hoidmine seal elavate ungarlastega. Kõigis kolmes riigis elas ungarlasi, kes — mõne erandiga — olid sinna tulnud Taga-Karpaatiast, õppinud Tartus (kus eestlased tegid nende õppima asumise lihtsamaks, näiteks võisid nad sisseastumiseksamid sooritada ungari keeles) ja jäänud siis sinna, võtnud vastu töökoha, abiellunud jne, või siis hoopis saanud impeeriumi piires korteri ja töö just ühes Balti riikidest. Eesti umbes 250 ungarlasest kuulusid ja kuuluvad väheste eranditega peaaegu kõik

esimesse rühma. Nende ja nende 1988. aastal asutatud seltsiga, Mihály Munkácsy nimelise Kultuuriseltsiga (juhataja István Bán) käisime kohe algusest peale tihedasti läbi, mida veelgi suurendas saatkonna rajamine Tallinna 1999. aastal. Nad võtsid pidevalt osa meie üritustest, kaks korda aastas (15. märtsil ja 23. oktoobril) korraldasin vastuvõtu just neile ja Eesti Ungari-sõpradele ning see oli hea võimalus riigi eri nurkades elavate ungarlaste kokkutoomiseks. Need kohtumised ja ungarikeelsed jumalateenistused aitasid kaasa ka nende keele säilitamisele, sest peaaegu kõik elasid võõrkeelses (kas eesti või vene) keskkonnas ja enamikus segaperekondades oli abikaasa venelane. Jumalateenistusi peeti algul kaks korda aastas, hiljem kolm või lausa neli korda — vaimulik Pál Molnár-Veress käis juhataja Báni kutsel Stockholmist kohal.

*

Lätis pakkus mulle erilise elamuse kohtumine kõige väiksema soome-ugri rahvaga, liivlastega. Teadsin nende olemasolust juba ammu, teadsin ka, et Ungari riigi jaoks “avastas” nad meie kunagine Helsingi-saadik Béla Török ja kirjutas sellest mõnda mereäärset küla asustavast kalurikogukonnast 1930. aastate keskel ühe raporti. Aga neid märkasid ka teised. Liivlasi toetasid kolmekümnendatel aastatel põhiliselt soomlased ja eestlased, tagasid toona veel vägagi aktiivse hõimuliikumise piires andekatele liivi noortele stipendiume, toetasid nende väljaandeid, näiteks ilmus Soomes soomlaste rahastatult Uue Testamendi liivikeelne tõlge. Läänemeresoome rahvaste ühtekuuluvusele ei vaadanud noor Läti riik hea pilguga, eesti folkloristi Oskar Looritsa väljasaatmine 1937. aastal oli suur avalik skandaal. Kõige silmapaistvam saavutus, millega iseseisvad soome-ugri rahvad näitasid liivlastega ühtekuuluvust, oli 1939. aasta augustis Mazirbes (liivi nimega Irē) avatud Liivi rahvamaja, mis andis esimese kodu selle väikese rahva kultuurisündmustele. Kahjuks algas peagi pärast avamist Teine maailmasõda ja võitlus ei säästnud ka Kuramaa rannikut, sellele järgnenud Nõukogude teine okupatsioon andis aga väikerahva saatusele viimase löögi: elatusvõimalustest (merest) ära lõigatud, pudenesid liivlased mööda mandrit laiali ja assimileerusid vägagi kiiresti. Nende kodust sai Nõukogude armee kultuurimaja, mis

oli neil võimalik tagasi saada alles 1992. aastal täiesti lagunenu seiskorras.

Kohtusin liivlastega esimest korda 1993. aasta juulis, kui tegin visiidi Kolkasse ja Mazirbesse. Sama reisi kordasin aasta hiljem, 1994. aasta juuni lõpul. (Hiljem sõitsin Tallinnast veel kaks korda augusti esimesel laupäeval korraldatud rahvuspühale.) Esimesel reisel oli mu võõrustajaks Kolka omavalitsuse juht (üks daam), ta kostitas meid vallamajas, näitas Kolkas väikest liivi muuseumtuba ja taastatud kirikut, viis mind Mazirbesse Liivi majja ja seejärel kohtusime metsas ühe vana liivlasega, Alfon Bertholdiga, kes rääkis üllatavalt valitud sõnavaraga soome keelt, sest oli oma sõnul kolmekümnendatel aastatel stipendiaadina pikemat aega Turus viibinud.⁹ Just siis vaatasime esimest korda Mazirbe maja, mis oli lagunenu ja mille taastamiseks pärast minu viisi ikka ja jälle Ungari riigilt toetust küsiti. Toetust ei saadud, ehkki Árpád Göncz lubas mitu korda vajaliku raha leida (see ei olnud väike kogus, mälu järgi 60 000 latti, mis toona oli rohkem kui 100 000 dollarit). Teisel korral võttis meid ühte Kolka taluhoovi kaetud laua ümber vastu peaaegu kogu liivlaskond, 20–30 inimest laulis vanu liivi rahvalaule, seejärel anti maitsta lauale kantud traditsioonilisi rahvusroogi: suitsutatud ja kuivatatud lesta, räimi, mitmesuguseid leibu. Sellest liigutavast elamusest olen lausa mitu korda kirjutanud, sest oli tõepoolest peadpööriv ja samas traagiline tunne suruda ühe pika laua taga kätt ühe rahva *kõigil* poegadel-tütardel.

Liivlastel oli veel meeles enne sõda saadud toetus: üks vana naine mäletas veel sedagi, milline oli Liivi rahvamaja avamisele tulnud Ungari saadiku abikaasa kübar. Meid mainiti nende suure lõunapoolse sugulasena. Neil on legend, et raha maja viimase osa ehitusarve tasumiseks sai nende seltsi esimees kätte Budapestis riigihoidjalt Miklós Horthylt eneselt. Maja seinal seisab tänapäevalgi liivi-, läti-, eesti-, soome- ja ungarikeelne mälestustahvel, mis meenutab Eesti, Soome, Läti ja Ungari riigi suuremeelset toetust. Ja kui maja remondiks ei õnnestunudki mul raha hanki-

⁹Alfon(s) Berthold(s) (1910–1993) õppis soomlaste toel Soomes Tuusula rahvaülikoolis ja Virolahe kaluritekoolis 1927–1928. *Toim.*

da, siis proua Valda Marija Šuvcāne ülevaatliku liivi käsiraamatu avaldamiseks küll: 2002. aastal läti keeles ilmunud teose kirjastamist toetas soomlaste kõrval ka Ungari välisministeerium.

Baltikumi Ungari-asjad tähendasid algul sidepidamist seal elavate ungarlaste ja liivlastega, aga mul õnnestus välja võidelda ka mõni aumärk. Minu soovitusel autasustas vabariigi president 1992. aastal Ungari Vabariigi II järgu teeneteristiga eesti kirjanikku Jaan Krossi (suurepärase proosaelutöö kõrval on ta tõlkinud eesti keelde Imre Madáchi *Inimese tragöödia*), kultuuriministeerium andis aga Pro Cultura Hungarica autasu mõnele suurepärasele eesti (Ellen Niit, Edvin Hiedel, Aino Pervik, Tõnu Seilenthal, Tiiu Kokla), läti (Elga Sakse) ja leedu (Janiņa Išganaitytė) tõlkijale. Muu seas avasime 1992. aasta septembris Tallinnas Roosikrantsi tänaval tollase Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi majas Helsingi kultuurikeskuse Eesti filiaali (avakõne pidasid kirjanik Sándor Csoóri ja Eesti kultuuriminister Märt Kubo, väikese kultuuripunkti esimene juhataja oli aga Anne Hütt). Tartus jäädvustasid kohalikud ungari keele lektori Péter Pomozi algatusel professor István Csekey ja professor Mihály Haltenbergeri ning lektor Elemér Virányi mälestuse ülikooli peahoone aulasse viival trepil. Tunduvalt hiljem, juba mu Tallinna-perioodil (2002. aastal) jõudis järg (koostöös Poola suursaadikuga) Valgas Báthory mälestusmärgi ja seejärel Tallinnas Géza Jakó mälestustahvli rajamiseni. Jakó oli Eestis keraamikaõpetuse pioneer, elas aastail 1923–1933 Tallinnas ja rajas Kunsttööstuskooli keraamikaosakonna. Kümne Eestis tegutsemise aasta jooksul kirjutatud keraamikaõpikut¹⁰ kasutavad eestlased veel tänapäevalgi. Tema mälestustahvli panime kooli toonase hoone seinale teiste silmapaistvate professorite marmortahvlite kõrvale.

Valga lugu on teistsugune. See Eesti-Läti piiril asuv kaheks jagatud linn ei ole István Báthory rajatud, veelgi vähem, ta ei jõudnud oma Liivimaa-sõjakäigu ajal isegi Valgani, kuid tema andis asulale 11. juunil 1584 linnaõigused. Seda kuupäeva tähis-

¹⁰Vt Géza Jakó. *Eesti savitöösturite käsiraamat: Praktikuile, õpilasi-
le ja pottseppadele*. Tallinn: Riigi Kunsttööstuskool, 1933. Toim.

tatakse kaheks jagatud Valga päevana ja sel puhul korraldatakse kultuuriüritusi. Linna vapil on Ungari saablit hoidev soomusrüüs käsi. Valgaga õnnestus meil luua vägagi tihe side, noor ja energiline linnapea otsis Ungarist ka sõpruslinna, aga seda palvet ei suutnud me Ungari-poolse huvi puudumise tõttu rahuldada (kui õigesti tean, sõlmiti hiljem suhted Sátoraljaújhelyga). 2002. aastal õnnestus meil siiski teha üks tähtis samm: püstitasime koos Poola suursaatkonna ja Valga omavalitsusega linna peaväljakule István Báthory mälestusmärgi. See kõik avati Valga päeval ungari kultuuriprogrammi saatel (näitused, kontsert, guljašipidu), osa võtsid mõlema linna juhid.

Valgaga on lähemast minevikust Ungariga seotud veel üks kurb fakt: Teise maailmasõja ajal ja järel oli siin aastail 1941–1948 sõjavangilaager, kuhu pärast sõda paigutati paljude tuhandete Saksa sõdurite kõrval ka mitusada ungarlast, kellest suur osa suri ja kes puhkavad laagri kalmistul igavest und. Sellest faktist sain teada 1993. aastal, kui Eesti siseministerium saatis pärast KGB arhiivi läbitöötamist Helsingisse nimekirja sealses registris olevatest surnud ungarlastest. Saatsin nimekirja koju ja palusin kaitseministeriumil koostöös Saksa Sõjahaudade Hoolde Rahvaliiduga metsa ja umbrohtu kasvanud, aga ikka veel alles olev Valga sõjaväekalmistu korda teha ja panna kivi või puust mälestusmärk seal puhkavate Ungari sõdurite mälestuseks. Pean kurvastusega märkima, et selles asjas ei toimunud kodus tegelikult mitte midagi, isegi mitte nii palju, et lähedastele oleks sellest teada antud. Pärast minu tagasikutsumist 1994. aastal pöörusin eraisikuna mitu korda Sõjaajaloo Instituudis sõjahaudade eest vastutava koloneli László Erdősi poole ja ta lubas teha kõike, aga ei teinud mitte midagi. 2000. aasta kevadel, kohe oma Tallinna-perioodi algul, sõitsin Valka, et kalmistuasi korda ajada (mida eestlased mitu korda palusid). Selgus, et sakslased olid vahepeal maatüki puhtaks teinud (laager ja selle surnuaed asuvad linna ääres suures okaspuumetsas), piiranud selle aiaga, pannud keskele suure raudristi ja graniidist mälestuskivi, millel seisab saksa, eesti ja ungari keeles, et kalmistul puhkavad Saksa ja Ungari sõjavangid. Samasuguse surnuaia rajasid nad ka Jõhvi lähedal Ahtmesse (seal on seitse ungarlast), aga ilma mälestustahv-

lita, ja meile on teada ka see, et seitse kaasmaalast on maetud Kiviõlisse.

2001. aasta hingedepäeval pühitseti Valga surnuaed, kus puhkab kakskümmend seitse meie sõdurit, enamik neist ohvitserid. Kaitseministeerium saatis minu palvel Eestisse (veidi arusaamatul kombel kreekakatoliku) sõjaväevaimuliku ja ta pühitses mõlemad surnuaiad. Valgas oli kõik pidulikum: pühitsemisest ja pärja panemisest võtsid osa maavanema abi ja linnapea, piirivalvepiirkonna ülem, mitu kaitseväge esindajat, mõni neist pidas ka kõne. Valga noorkotkad seisis spaleeris ning Pühajärve puhkpilliorkester mängis Eesti ja Ungari hümmi. Meie poolt kõnelesin mina ja asetasin pärja. Olin liigutatud, et József Jámbor, kes oli saanud meie pressiteatest teada, et ka tema kadunud isa on Valga surnuaia “elanik”, oli kohale tulnud ja võttis koos meiega leinatalitusest osa. Paar tundi hiljem peeti Valga kirikus Eesti ja Ungari vaimuliku osavõtul lepitusjumalateenistus.¹¹

Minu esimesse Baltikumi-perioodi langes ka paavst Johannes Paulus II külaskäik Balti riikidesse 1992. aasta septembris. Põhirõhk oli muidugi katoliiklikul Leedul, seal viibis ta kolm päeva, Lätis kaks, Eestis aga ühe. Kõik kolm riiki pidasid seda visiiti väga tähtsaks, mis oli ka loomulik, sest nad said esimest korda pärast iseseisvuse taastamist võõrustada katoliku kirikupead. Mina sain avarate valikuvõimalustega võideldes osaleda vaid Läti visiidil, kus võtsin Mežaparksis osa pidulikust missast, mis oli kohale toonud tohutu rahvahulga, ja sain suursaadikute tutvustuse ajal Tema Pühadusel kätt suruda. “*Éljen Magyarország,*”¹² lõpetas ta ungari keeles meie mõneminutilise vestluse.

¹¹Valga sõjavangilaagrist ja ungarlastest seal vt ka Urmas Bereczki arvustust András Korányi koostatud teosele *Hingepäevik töölaagrist: Sándor Sztupkay pastorateenistus 1945–1947.* — *Akadeemia* 2021, nr 12, lk 2276–2281. *Toim.*

¹²Ung k — elagu Ungari. *Toim.*

LÖPP: KOMMUNISTID TULEVAD TAGASI

1994. aasta ei ennustanud haprale Ungari demokraatiale kuigi palju head. Halva endena oli ka teistes endistes kommunistlikes riikides alanud võimu tagasipööramine: kõigepealt said Leedus ja hiljem Poolas uuesti valitsusse ja tagasi võimule endised kommunistid, kes nüüd nimetasid end juba sotsialistideks.

Valimised tõid meile kõigile teada tulemuse: sotsialistid võitsid ülekaalukalt ja hoolimata absoluutsest enamusest võtsid koalitsiooni kaassüüdlaseks ka haavunud SZDSZi. Kujunes Gyula Horni valitsus, täpsemalt Horni ja siseminister Gábor Kuncze valitsus, mille välisministriks sai László Kovács (enne süsteemuutust Horni asetäitja nii välisministeeriumis kui ka varem partei välisosakonnas). Ja Kovács ei kõhelnud. Ta kuulutas otsekohe välja “MDFi suursaadikute” väljavahetamise programmi, ja samal ajal, kui ta pidevalt väitis, et tema ministeerium ei kavanda puhastust, alustas nende suursaadikute vastu vaimset sõda. Osalt ähvardas ta pressiteadetes, osalt korraldas aga koostöös ajakirjandusega talle vastumeelsete isikute vastaseid laimukampaaniaid. Alates juunist esitasid *Népszabadság*’i ja *Magyar Hírlap*’i “kolleegid” mulle nädalase vahega telefonis küsimusi “Millal te tagasi astute? Kui kaua te veel oma kirjutuslauast kinni hoiate?”.

Kahe päevalehe sõjakäiku püüdsid liberaalsed sulesepad veelgi talumatumaks muuta. Vasakäärmuslane Gáspár Miklós Tamás (tõenäoliselt kõigi aegade kõige nurjatum kodumaine ässitaja) seadis tänavapoisilikus stiilis kahtluse alla meie aususe ja ründas näiteks minu Varssavi-kolleegei Ákos Engelmayerit, kes oli 1980. aastal astunud Solidaarsuse liikmeks ja kelle suur süü oli Gáspár Miklós Tamási meelest see, et “ta võttis omaks rahvusliku mõtlemise”. SZDSZ, mis vahel pani ette süsteemuutja maski, asus Kovácsi ülesäratatud äärmusvasakpoolse suuna etteotsa, mis püüdis kõik tagasi pöörata, tuues taas avalikku ellu sealt suure vaevaga eemaldatud kádárliku kaadri.

Kampaania oli peagi tulemus. Kahtlemata olid meist enamikul lõppemas meie “tavaliselt” neljaks aastaks antavad volitused, aga kui kodanlik valitsus oleks jäänud, oleks paljud kind-

lasti ka pikendust saanud. Géza Jeszenszky ütles mulle kevadel, et võin ka viienda aasta Soomes olla (siis ei mõelnud veel keegi ootamatule pöördele), ja ma oleksin tõesti meeleldi pikendanud oma sealviibimist. Sotsialistide ja vabade demokraatide algatatud kampaania aga hajutas peagi meie ootused.

Üha tooremaks muutuva tooni ja ajaleheartiklite mõjul otsustasin ametist loobuda. Aastail 1993–1994 peaministri ametis olnud Péter Boross teatas küll kõigile meile, et “ärgu keegi andku vabatahtlikult mingilegi survele järele”, aga kuna uus opositsioon seda märkimisväärse poliitilise survega ei toetanud (MDFi poliitikud lausa vaikisid või kadusid pildilt, nagu näiteks meie minister Géza Jeszenszky), ei näinud ma jätkamisel mingit mõtet. 1. augustil teatasin šifreeritud telegrammis Kovácsile, et loobun kohast. Paari tunni pärast tuli mu telegrammile juba ka vastus: 1. novembril kutsutakse mind tagasi. (Tõenäoliselt kohtusid telegrammid tee peal ehk siis ma tundsin lõppu ette.) Minu tagasiastumise uudis ilmus (mu poja vahendusel) juba järgmisel päeval *Új Magyarország*’i esilehel.

Liisk oli taas langenud. Sain kolm kuud päevi lõpuni lugeda, teha lahkumisvisiite Soomes ja kolmes Balti riigis. Helsingis korraldas välisminister Heikki Haavisto hüvastijätulõuna, vabariigi presidendilt Martti Ahtisaarilt sain aga Soome Lõvi ordu suurristi, kõige kõrgema aumärgi, mida võib saada välismaalane, kes ei ole riigipea. Taas kord pidin käima läbi valitsuse liikmed, kõrged riigiametnikud, kolleegid. Ungarlaste ja Ungari sõpradega hüvasti jätmiseks korraldasin suure vastuvõtu. Nendest vastuvõtudest teatas nõunik Imre Nagy (suursaadiku asemik) peamajale ja andis sellest ka mulle teada. Ta heitis mulle ette, et “kulutan järglase raha”, ehkki esinduskuludeks oli läinud tunduvalt vähem, kui proportsionaalselt oli ette nähtud. Imre Nagy oli üks neist alluvatest, kes tegid pärast mu tagasikutsumist läbi täieliku pöörde; tõsi, oli ka vastupidiseid näiteid. Septembris ja oktoobris olid mul kolmes Balti pealinnas hüvastijätuüritused (Tallinnas Lennart Merega, Mart Laariga ja Toomas Saviga, välisminister Jüri Luik andis hüvastijätulõuna, Vilniuses Vytautas Landsbergisega ja Algirdas Saudargasega) ning oktoobri algul pidasin Tartu ülikoolis

aulaloengu.¹³ Tallinna hüvastijätuviisi ajal ütles mulle president Lennart Meri: “Maul halten und weiterdienen!”¹⁴ See oli teoreetiliselt ka mulle selge, lihtsalt ma ei teadnud, kuidas oleks võimalik seda järgida. Pidasin võimatuks jääda välisministeeriumi ja venitada aega kuni järgmiste valimisteni. Ka Kovács ei suutnud seda ette kujutada, nii et peagi pärast kojutulekut kutsuti mind uue asekanstleri István Pataki juurde ja seejärel personaliosakonda. Aga sellest hiljem. 6. novembri pärastlõunal asusime autoga konteinerlaeva Finnpartner pardal teele Lübeckisse (Travemündesse) ning sealt Saksamaa ja Austria kaudu Budapesti.

JÄRELMÄNG: PUHASTUS

Pärast kojujõudmist võtsin välja puhkuse, aga nagu mainisin, kutsus asekanstler Pataki mind enda juurde. Halvamaigulise vestluse (tüli? ärritunud sõnavahetuse?) käigus ütles ta: amatööride aeg on läbi saanud, profid on tagasi ja et nii mulle kui ka riigile oleks kõige parem, kui pöörduksin tagasi kirjanduse tõlkimise juurde. Minu küsimusele, mille poolest on “profimad” need, kes said kommunismi ajal nn diplomaatilised volitused, ei suutnud ta vastata. Ta ütles, et ilmselt ei kujuta minagi ette, et võiksin saada ministeeriumis oma tasemele vastava ametikoha, ja nii on minu legi mõttekam, kui meie teed lähevad lahku. Diskussioon jätkus personaliosakonna juhataja juures. Tema andis teada, et minu juhtivale kohale nimetamise otsus on tühistatud ja ma võiksin olla äärmisel juhul referent, naeruväärselt väikese palgaga. Hüvitise määramisest ei tahetud isegi kuulda. . .

¹³Vt Béla Jávorszky. *Eestlased ja ungarlased uuenemas Euroopas: Aulaloeng 6. oktoobril 1994*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995. Toim.

¹⁴Sks k Lõuad pidada ja edasi teenida! Fraas Jaroslav Hašeki romaanist *Vahva sõduri Švejki juhtumised maailmasõja päevil*; tlk Lembit Remmelgas.

EPILOOG:
TAAS SUURSAADIK — SEEKORD
TALLINNAS (1999–2002)

Sotsialistid said 1998. aasta valimistel taas lüüa. Valimiste võitja, kunagine liberaalne Fidesz võttis liidus Kristlik-Demokraatliku Rahvaparteiga valitsemise üle ja põhiosas jätkas Antalli valitsuse alustatud süsteemiümberkujundamist, kodanliku institutsionaalse süsteemi väljaehitamist ja isikute vahetust. Jälle võeti ette välisministeeriumi töötajate läbisõelumine. Anti võimalus uutele (või vanadele uutele) saatkondade juhtidele ja diplomaatidele, seekord välisminister János Martonyi juhatusel. Iván Bába saabus ministeeriumi tagasi kantsleriks, parlamendi väliskomisjoni etteotsa sai aga Zsolt Németh. Tema tegi mulle 1998. aasta sügisel ülesandeks käia läbi Balti riigid ja teha valitsustele ettepanek, millises neist kolmest avada meie esimene (ja rahaliste võimaluste puudumisel esialgu ainuke) suursaatkond Balti riikides.

Mulle oli kohe algusest peale selge, ja ma jagasin meie esimese Tallinna (1923–1928) ja hiljem Helsingi (1928–1933) asjuri Mihály Jungerth-Arnóthi seisukohta, et see esindus saab olla ainult Eestis. Jungerth pidas Riias läbirääkimisi Venemaalt repatrieeritavate Ungari sõjavangide abistamise ja kojutoomise asjus ning jätkas samal ajal ka diplomaatilist pinnasondeerimist. Ta avaldas välisminister krahv Miklós Bánffy 1921. aastal kirjutatud raportis arvamust, et esindus tuleks kindlasti avada Tallinnas, sest Läti pealinn võib küll paista kõige loomulikum “vaatluspunkt”, aga Tallinn “on meile selles mõttes sobivam vaatluspunkt, et Eesti valitsusega loodud sõbralike ja suguluslike suhete tõttu pakuvad valitsus ja riigijuhid meile läbirääkimistesse sellist vaadet, mida teised riigid vaevalt saavad.” Ja lisas veel, et eestlastele ei suudaks me iial ära seletada, miks uus esindus ei hakka asuma just nende juures.

Raportile järgnesid Tallinna esinduse ettevalmistustööd. Esimese sammuna tuli mul teist korda minna parlamenti kuulamisele. Sellele on mul mõtet pühendada eraldi lõik ja veidi ajas tagasi minna, et lugeja saaks selgeks, kui tõsised olid sotsialistide hiljem esitatud süüdistused.

Lõpetasin 1958. aastal Budapesti Ferenc Rákóczi II nimelise gümnaasiumi. Mõtlesin, et hakkam õppima türgi filoloogiat (mind huvitas moodne türgi kirjandus, mitte niivõrd keeleteadus), ja andsin paberid sisse Loránd Eötvösi Ülikooli filoloogiateaduskonda türgi filoloogia ja raamatukogunduse erialale. Mind võeti vastu maksimaalsete punktidega, kuid üsna peagi pärast sügissemestri algust anti mulle haridusministeeriumist kirja teel teada, et minu vastuvõtt põhineb “eksitusel” ja ma “ei ole siiski pälvinud vastuvõttu” õppekohtade puuduse tõttu. Minu kaebused ja uued katsed sisse saada jäid tulemuseta, mõni aasta hiljem lubas aga üks heatahtlik ministeeriumiametnik mul kiigata minu toimikusse. 1958. aasta sisseastumise kohta lugesin järgmist: “Tühistasime hiljem tema vastuvõtu, sest IB (koolituskomisjoni) raporti järgi pärineb ta usklikust keskkonnast.” Sellest piisas 1958. aastal filoloogiateaduskonda pürgiva noore valitud tee segipaiskamiseks. Pöördusin kaebusega ka riigipartei keskkomitee asjaosaliste poole, aga ring oli sulgunud, mu olukord ei muutunud.

Mainin seda vaid seetõttu, et ülikoolidiplomi puudumisest sai keskne küsimus nii parlamendikomisjoni kuulamisel kui ka minu tagasikutsumise ajal 2002. aastal. Opositsioonierakonnad vibutasid väliskomisjonis eelkõige just seda fakti mu kohal kui verist mõõka. László Kovács püüdis sellega tõestada mu sobimatust, ehkki Zoltán Rockenbauer märkis selle peale: “Ka John Majoril ei olnud ülikoolidiplomit, ent ta sai Suurbritannia juhtimisega kenasti hakkama.” Mátyás Szűrös kasutas tuntud ja kõlavat kirurgimetafoori (“inimene võib küll suurepäraselt opereerida, aga kui tal ei ole diplomit, ei lasta teda operatsioonisaaligi”), mille peale ma vaikselt nentisin: “Riigipartei järeלטulija esindajail on pehmelt öeldes maitsetu nõuda diplomit suursaadikult, kelle just nemand on selle saamise võimalusest ilma jätnud.” Komisjon andis mulle volitused sotsialistide vastuseisust hoolimata.

Pärast minu ametissenimetamist andis välisministeerium toonasele Helsingi suursaadikule József Vigile ülesande otsida saatkonnale Tallinnas sobiv hoone. Vig pakkus mitut kohta, õnnetul kombel aga langes valik lõpuks Narva maantee ja Kuristiku tänava nurgale ehitatavale neljakorruselisele eluhoonele. Mina pooldasin keset vanalinna Vene tänaval asuvat, suurepärase tingimus-

tega maja ülemist korrust, aga mu ettepaneku lükkas ministeeriumi turvateenistus tagasi väitega, et sel juhul oleksid esinduse lähedal Itaalia suursaatkond ja korterid, kus elavad ameeriklased, ning see oleks turvarisk (!). Lõpuks jäi sõelale Narva maantee 122, mis muudeti ehituse käigus büroohooneks, aga staatilistel põhjustel ei olnud seal võimalik kandvaid tugiposte eemaldada, mistõttu ei saanud välja kujundada ei väärikat vastuvõtusaali ega korralikku residentsi. Rääkimata hiljem selgunud halvast küljest: hoone vastas oli laululava, kus suviti korraldati kohutavalt kärarikkaid rokikontserte.

Kui ehitusjärgus hoone oli olemas, sündis ka otsus avada ajutine suursaatkond, ja 25. septembril 1999. aastal (jälle 25. septembril!) saime lõpuks Tallinna sõita. Juba 30. septembril andsin üle volikirja oma ammusele sõbrale president Lennart Merile. Kuu aega redutasime sadama lähedal ühes Ilmarise hotelli läbi kahe korruse ulatuvas toas ning kontoriks oli majandusjuhi ja tema šifreerijast abikaasa sama suur tuba, asetäitja Ferenc Bányai elas aga eraldi ühes Roosikrantsi tänava korteris. Ma ei pea ütlema, kui palju oli võimalik neis tingimustes tõsist saatkonnatööd teha. Kuu aja pärast kolisime Toompeale aadressile Kohtu 10, selle alumisel korrusel olid ka kontor ja “residents”, tõsi, väga kauni vaatega. Meie all laius vanalinn (all-linn) iidsete kirikutornidega ja meisterliku gooti raekojaga. Samal ajal pidin tegelema ehitamise ja sisustamisega, kuni saime 2000. aasta märtsis lõpuks kolida uude büroohoonesse.

UUS MISSIOON: BALTI PIIRKONNA KOGEMUSED

Tallinna suursaatkond õnnestus pidulikult avada 5. märtsil 2000. aastal. Suurejoonelisel vastuvõtul esindas Ungari valitsust riigisekretär Zsolt Németh, Eesti poolt olid kohal vabariigi president Lennart Meri, peaminister Mart Laar, välisministeeriumi kantsler Alar Streimann ja kuus ministrit ning ka välisministeeriumi kõrged ametnikud, samuti oli kohal diplomaatiline korpus. Avakõne pidas Zsolt Németh, Eesti poolt kiitis sündmust ja Ungari-Eesti suhteid Lennart Meri.

Järgmist kaht ja poolt aastat täitsid ametlikud visiidid ja ring-sõidud kolmes riigis. Valitsus avastas korraga Eesti, ministrid käisid tihedalt üksteise järel siin. Vabariigi presidendi Ferenc Mádl külaskäik toimus 2000. aasta detsembris (temale korraldasime vastuvõtu Kadrioru lossis), peaminister Viktor Orbán saabus 2000. aasta mais erilennuga Tartusse, jätkas sealt koos Mart Laariga teed Tallinna ja viis läbi äärmiselt kasuliku ametliku visiidi (Orbán käis hiljem Tallinnas ka parteijuhina). Meie külalised olid ka välisminister János Martonyi (kõigis kolmes Balti riigis), kaitseminister János Szabó (algul Lätis, hiljem Eestis), põllumajandus- ja regionaalarenguminister József Torgyán, justiitsminister Ibolya Dávid, kultuuriminister Zoltán Rockenbauer ja hulk riigisekretäre. Külastuste organiseerimine nõudis päris palju vaeva ja tekitas vahel ka kamaluga pettumust. Ühe iseloomuliku näitena võin mainida Viktor Orbáni ametliku Eestis-käigu ettevalmistust.

Eestlased on alati pidanud oma vaimseks pealinnaks Tartut, ülikoolilinna, sellepärast on iga nende kõrge külalise programmis olnud ka päevane väljasõit Tartusse külaskäiguga raekotta ja ülikooli. Kui Ungari peaministri reis päevakorda tuli, lisas Eesti protokolliosakond ka oma plaani ühe päeva Tartus ning mina saatsin kava nagu kord ja kohus kodustele asjaomastele tegelastele edasi. Paari päeva pärast helistas mulle pahane kaitsepoliitika peanõunik ja ründas mind toorelt küsimusega, “miks ma tahan viia peaministri kokku ühe provintsilinnapeaga” (märkigem, et toonasest linnapeast Andrus Ansipist sai hiljem Eesti peaminister). Ma ei suutnud ei talle ega peamajale ära seletada, et isegi kui see pole üldine traditsioon, on sealkandis selline komme, ja ta pole mitte mingi provintsilinna linnapea, vaid riigi vaimse pealinna juht. Gordioni sõlm õnnestus lõpuks läbi raiuda sellega, et Mart Laar läks Tartusse, võttis sealsel lennuväljal vastu saabuva Ungari kolleegi, veetis päeva temaga, läks siis Ungari erilennukile ja lendas meiega tagasi Tallinna, kus võttis esimesena väljudes ka “ametlikult” vastu Ungari kolleegi punasel vaibal auvahtkonna ees. Lisan veel, et Viktor Orbán tundis end Tartus väga hästi ja sellest peale sai loomulikuks, et kõik meie kodumaalt tulevad külalised käivad ära ka ülikoolilinnas.

Samasugust asjatundmatust kogesin ka paljudes teistes küsimustes. Näiteks Balti riikide vähemuste olukorda ei õnnestunudki mul oma ülemustele ära seletada, peamaja jäi mitu korda kindlaks seisukohale, et peaksin veenma Eesti poolt asuma rahvusvahelisel maastikul Venemaa seisukohale. Muidugi ma saboteerisin seda. Ma ei osanud oma toonaseid ülemusi veenda, et selles küsimuses on eestlastel teised huvid, sest Moskva püüab just Balti vene elanikkonna huvides häälestada rahvusvahelist arvamust Balti riikide vastu. On selge, et meile on ungari vähemuse vaatenurgast naaberriikides Venemaa seisukoht kasulik, aga Balti riikidele on ülimalt oluline Vene püüdlused peatada või neid torpedeerida. Nende poliitika ei ole suunatud mitte meie, vaid Venemaa vastu — nii et küsimusepüstitust ennastki oleks peetud provokatsiooniks või veelgi enam, Ungari välispoliitilise juhtkonna rumaluseks.

LÕPETUSEKS: KAS SEE KÕIK TASUS END ÄRA?

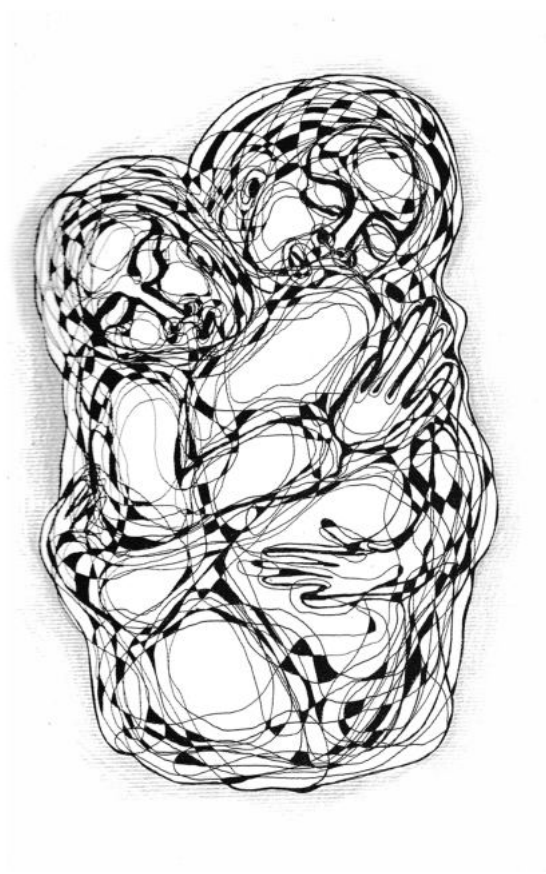
Seitse aastat ei ole inimese elus ei vähe ega palju. Nagu ma meenutuste alguses mainisin, tahtsin saadikuameti vastu võtta vaid üheks aastaks. Siis tundsin, et kirjutava ja tõlkiva inimese ellu peab mahtuma ka aasta jagu riigiteenistust. Ma ei olnud teeninud sõjaväes, nii et pidasin seda omamoodi patriootlikuks kohuseks, aimamata, et sellest saab seitse aastat. Mida rohkem aega ma Kuusisaaril ning hiljem Tallinnas Toompeal ja lauluväljaku naabruses veetsin, seda põnevamad selle seikluse, diplomaatilise silla ehitamise igasse suunda avanevad perspektiivid tundusid. Sest alates sellest, kui me Euroopa Liitu kuulume, on minu veendumuse järgi suursaadikuameti tähenduseks väikeste kultuuriliste ja majanduslike tööde tegemine, ühiskondlike suhete tihendamine — “suurt poliitikat” tehakse tänapäeval Brüsselis. Eriti vastas see veendumus tõele aastatel 1990–1994. Baltikumi “hõlmamist” pidasin aga erakordseks võimaluseks: sain ju lähedalt jälgida kolme väikeriigi taas tõusmise ja ülesehitamise käiku. Sain ameti tõttu heita pilgu kõige kõrgemasse poliitilisse ringkonda ja ühiskonna kõige erinevamate kihtide mõtlemisse, sain õppida tundma kolme riiki ja nende iga nurka, sest võisin sõitute ajal sõna ot-

seses mõttes piiluda sisse kõigisse linnadesse ja küladesse, kõigi majade akendesse. Soomet ma juba tundsin tänu mitme aastakümne jooksul tehtud reisidele — olen mitmel pool tunnistanud, et pidasin ja pean seda tänapäevani oma teiseks koduks —, Baltikum aga avardas põhjalikult mu silmapiiri. Õppisin tundma kolme ausat rahvast, kolme kultuuri, mis andis mulle edaspidisteks aastateks rikkalikult poliitilist ja kultuurilist püssirohtu.

Kas seitse välismaal veedetud aastat tasusid end ära? Saan ühemõtteliselt vastata vaid: jah! Tasusid ära ka siis, kui ma ei saanud selle aja jooksul ilmselgelt tegelda tõlkimisega, ei saanud näha vaeva oma armsate soome luuletajatega, ei saanud vahendada ungari keelde soome, rootsi ja eesti romaane. Selle asemel neelas mind endasse üks teistsugune maailm, mitu varem tundmatut kultuuri, mille esindajatega võin nüüd (mõninga liialdusega öeldes) iga päev kokku saada. Sain seitse aastat päev-päevalt nautida nende külalislahkust, siirast kiindumust ja sõprust ning lapata ühe värvika põhjamaise pildialbumi lehti.

Helsingi-Budapest-Tallinn, 1994–2020

BÉLA JÁVORSZKY (1940) on Ungari kirjanik, tõlkija ja diplomaat; Ungari suursaadik Soomes 1990–1994 ning ühtlasi suursaadik Eestis, Lätis ja Leedus 1991–1994, aastail 1999–2002 Ungari suursaadik Eestis, Lätis ja Leedus (asukohaga Tallinnas).

VIKTORIA BEREZINA. Embus (2018)

TEHNOKRAATIA, TOOTMINE JA UNUSTUS

Hämaralad Eesti ülikoolide tulevikunägemustes

Tiina Ann Kirss

Hiljuti, kui oli juba avalikult teada, et puuduolevast sajast miljonist eurost¹ ei saa Eesti kõrgharidus riigieelarvest sentigi, lugesin Gunnar Oki arvamusoost Eesti Rahvusringhäälingu portaalil,² et Eesti kõrgharidus vajab hoopis suurpuhastust, mitte rahastust. Väidetavalt on vaja koondamisi ja konsolideerimisi, hierarhilisema ülesehitusega institutsioone ning õppekavadest võrsete kitkumist, et kaotada nii ülikoolisisesed kui ka ülikoolidevahelised dubleeringud. Kolmas kriteerium ehk eesmärk on põhimõtteline ingliskeelsus. Nii sile ja sujuv nagu klotside ümbertõstmine — neid kohati kreissaega majanduslikult õhemaks nüsid — tõotabki tulla suveräänselt tehnokraatlik ülikoolide reform. Oki artikli lõppsõnum on, et koondamist ja kokkutõmbamist tuleb Eesti ülikoolides korraldada kiiresti, et see ongi kähku tehtav, ülevalt alla ja käsu korras. Hääbumine ja kiratsemine on ju asjata kulu.

Gunnar Oki kolme keskmesse koondatud ülikoolid (Tallinnas kaks pluss Tartus üks) manavad minu ettekujutusse sellised steriilsed koridorid, kus iga päeva lõpul, kui põrandapoonijad on töö lõpetanud, võib oma kabinetis või laboris viibiv õppejõud saa-

¹Vt nt www.err.ee/1608433646/sutrop-korghariduses-on-puudu-100-miljonit-eurot.

²Vt Gunnar Okk, "Eesti ülikoolid, raha ja tulevik", www.err.ee/1608447998/gunnar-okk-est-uliikoolid-raha-ja-tulevik.

tuslikult libiseda. Koridorid ja laborid peavad ju jääma ja uhke maja peab (kas või lihtviisil) köetud ja valgustatud saama. Kunagi mõne Põhja-Ameerika ülikooli avalikustatud aruandeid sirvides tegin endale selgeks, et kopsakas osa ülikooli kulutustest kuulub kategooriasse *physical plant* ehk natuke peenemalt öeldes *facilities*: praegused aiad ja amplid, praegused pooleliolevad ja homseks kavandatud ehitised, igiaeglane hoonete remont.

Paraku oleme kogenud hämardatud ja tühjade ülikoolikoridoride õõnsust koroonat tõttu juba kaks aastat. Mõistagi on selles mingil määral (kas õnnelikku?) “kommunaalide” kokkuhoidu. Kas poleks siis juba parem õppehooneid korteriteks jaotada ja kalli raha eest välja üürida? Õõnsates ruumides liiguvad akadeemilised miasmid: eneseupitamine ja hoolimatus, võõrandumine ning sellest tingitud nõutus ja üksildus, sest akadeemiline *communitas* ei toimi, isegi pisendatud kujul. Üksinda jääb ka värske ja õpihimuline *tudeng* — ja tema *kaastudeng*, kes pole enam küünarnuki ega silmside kaugusel, vaid kandilisel mikroikoonfotol tema ees.

KADUVAD KUNSTID: ÕPETAMINE JA AKADEEMILINE KULTUUR

Samad sihid — kõrgkoolide kokkusurumine kolme Eesti ülikooli, dubleerimise kaotamine ja inglise keele rakendamine õppekeeleana — esinesid Oki raportis 2015. aastal, kuid neid eesmärgi pole seni õnneks realiseeritud. Okk rõhutab, et püütud — kui mitte roogitud — ülikoolidel on hüvesid, mida neil praegu pole, peamiselt majanduslik paindlikkus ja konkurentsieelis maailmaturul, mis võimaldavad maailmamahtu palkade eest kutsuda Eesti ülikoolidesse maailma teadustippe. Samas lähevad eesti üliõpilased ilmalaande laiali ning tudengkonnas üha suureneb välisüliõpilaste protsent. Selle arengu juures on tähtis olnud vaid tulusus, mitte keelsus: kas välisüliõpilased “meite inglisi” aru saavad, pole küsimus. Kõlbab ikka. Kui nad ei kaeba, pole probleemi. Maksavad ja saavad hakkama — nagu ka eesti tudengid, kes rahvusvahelisuse vankri kolinat kuuldes end uutele õppekavadele mellivad. Pidžin ja poolingliskeelsus on “käib-küll” akadeemiline argipäev.

Magistritöö kaitsmine ingliskeelse õppekava lõpul annab rahvusvahelises doktorantuurikonkursis parema lähtepositsiooni.

Enne kui tulen selle artikli põhipunkti, ingliskeelestuva post-Eesti ülikooli juurde, tõstatan mõne küsimuse, millest Oki raportis ja arvamusoos juttu ei ole, kuid mis valendavad ebamugavalt reforminõuete pinna all. Esiteks: milline on ja milliseks kujuneb Eesti ülikoolide õpetamise kvaliteet, ja teiseks, millises suunas liigub akadeemiline kultuur.

Lääne ülikoolides on ajalooliselt kehtinud tasakaal uurimise ja õpetamise vahel: õppejõult oodatakse mõlemat kõrgel tasemel ning ideaalis toidavad need tegevused vaimselt teineteist. Maailma tippülikoolides (nt Toronto ülikool) on õpetamine niivõrd ülikooli au ja maine küsimus, et noorel õppejõul on ilma väga heade õppetöötulemusteta sama raske püsivat lepingut saada kui puuduliku teadustöö korral. Kuigi mõnel õppejõul on rohkem õpetamiskalduvust kui teisel, kuulub oma erialateadmiste edasiandmine üliõpilastele kõigil kolmel kõrgharidusastmel professori ameti juurde. Õpetamine on nõudlik kunst. Avaliku esinemise oskust, mingil määral ka stiili, saab küll harjutada ja lihvida koolitustel ja õpitubades, kuid kõige tähtsam õpetamise juures on ikkagi erialateadmiste sügavus ja praktika, kogemused; ka piinlikud hetked ja vigade parandus kuulub selle juurde. Lati seavad kõrgele need kolleegid, kes on sel alal meistrid.

Milline on Oki kiidetud “maailma tippteadlaste” panus Eesti ülikoolides õpetamisse? See on põhjendatud küsimus. Kas nad käivad edasi-tagasi rahvusvaheliselt tunnustatud sillal õpetamise ja teadustöö vahel või kutsutakse nad siia eeldusel, et nad töötavad klantsitud laborites ja toodavad linnukest? Kui võõrsilt pärit “tippudel” oodatakse mingilgi määral õpetamispangust, siis enamikul juhtudel teevad nad seda võõra (isegi raskelt võõra) aktsendiga inglise keeles. Sellistes tingimustes tullakse Eestisse (ehk ainult Zoomi-kookonisse) ajutiselt, vaid seniks, kuni mõni muu akadeemiline sobing pakub midagi paremat. See paremus ei ole arvestatav mitte ainult palganumbrites, vaid ka taustateguri-tes. Pettumus Eesti palju kiidetud neljas aastaajas (kolm sügist pluss üks mingisugune suvi) pole ju mõõdetav, kuid selle paratamatuse kõrval tuleks tõsiselt arvesse võtta välisüliõpilaste ja

-õppejõudude nõrdimust ühiskonna vähese avatuse ning salliva sotsiaalse õhustiku puudumise pärast. (Mäletan selgesti välismaagistrantide hirmu ja hämmingut pelgalt viie aasta eest, kui mõne sammu kaugusel ülikoolist oli kuulda ja näha Sinise Äratuse tõrvikurongkäiku.)

Ehk tõesti ei olegi vaja siia kolida ega Eesti oludega kohaneda, kui kuskil maailmanurgas on oma labor ja kaugõppeks vajalik tehnoloogia? Kas sel juhul poleks meil vaja muretseda ka tolerantse ja akadeemilise viisakuse küsimuste pärast? Paraku oleme pandeemia vältel üha enam kogenud, kuidas Zoomi liides (või mõni teine sellesarnane õpikeskkond) loob petliku kohaloleku simulaakrumi. Zoomi-kursusel algab ja lõpeb õppekoosviibimine otsekuu nõiaväel. Kehakeel ja silmside ei tule enam arvesse. Kõrvuti sätitud välkuvad passipildisuurused fotoikoonid ja rühmatöövõimaluste olemasolu ei reeda, et osavõtjatel puudub külgmine nägemisvõime; keegi ei peagi teistest, privaatsetest nutirakendustest väljuma. Kuigi võiks arvata, et virtuaalsed kohtumised pakuvad mõningaid võimalusi mõttevahetust ja dialoogi rikastada ja võimendada, tundub ometi, et see on pigem üks kaastegureid üldises võõrdumises ja isoleerumises, kontaktide lahjenemises.

Ikka ja jälle kiusavad mind (Eesti) väiksuse vourused. Sotsiaalsus, dialoog, *communitas*. Teineteise kuulamine ja koostöö. Mis on nende mahamüümise tegelik hind, ka puhtakujulise efektiivsuse mõttes (hästi planeeritud, sõbralikult juhitud koosolek kestab üks tund, mitte mürgiste suhtlusmustrite tõttu neli)? Oles vestelnud paljude kolleegidega mitmelt erialalt, tean, et üldine akadeemiline kultuur on viimaste aastate muudatuste all kannatanud, kui mitte põrmustunud — ja seda juba ammu enne koroonat. Mõistagi kätkevad siin laiemad probleemid seoses kaugõppega, mille varjukülgi on avalikkuses palju arutatud. Ent kui rääkida ülikoolist mõistena, kontseptsioonina, ideena, siis sellele vastavat akadeemilist kultuuri pole kahjuks peaaegu ollagi. Seda on tühjendamiseni õõnestanud konkurentsiprintsiip (ka sisekonkurents, mida Okk taunib), mis sööb igal aastal granditaotluste hooajal kolm kuud akadeemilisest aastast ning sunnib mõtlema oma kolleegidele toiduahela printsiibil. Ka akadeemilise kultuuri juurde kuuluv külalislahkus on pärsitud.

ARUTELU JA DIALOOG TEHNOKRAATIA VARJUS

Olin kunagi üks neist “rahvusvahelistest” õppejõududest, kelle Tartu ülikool Põhja-Ameerikast professoriks valis ja siia kutsus. See oli vaevalt 15 aastat tagasi, ühe teostatud reformi järel (kolm pluss kaks) ning järgmise lävel (struktuurireform 2006–2007). Okilikust vaatepunktist on hea, et minu rahvusvaheline taust ei olnud liiga kalli müügihinnaga. Nimelt valiti mind eestiainelisele õppetoolile. See oli ja on praegugi humanitaarne (pehme) eriala, olgugi et põhiseaduse preambuli järgi eriväärtusega ja rahvusteadusena väärtustatud. Mõistagi sai minu osaks tavaline humanitaariaprofessori palk ning samal sügisel sain võistluse korras Eesti Teadusfondi uurimistoetuse, mis paindlikult võimaldas koostööd nii Eesti kolleegidega kui ka sarnaste huvidega rahvusvaheliste uurimisrühmadega. Tol ajal oli teadusbürokraatia Eestis embrüonaalne.

Järgnes akadeemiline argielu — minu jaoks värske, põnev ja nõudlik —, milles oli veel kindlalt tunda akadeemilise kultuuri põhijooni ja seda mitte ainult pidulikel sündmustel või rituaalsetes toimingutes. Ometi ilmnesisid mõned hämmastavad asjaolud. Reform järgnes hinge tõmbamata eelmisele reformile; selle vedur ehk ürgreform oli (minu tuleku ajaks juba sisse käidud) kolm pluss kaks ehk Bologna süsteem. Miks ei sõandatud rõhutada millegi allesjätmist või juurutamist? Haridusbürokraatia õitses, inimesi võeti vaikselt tööle täitma korralduste korraldusi ja teostama nii “monitooringuid” (siis veel kõrva riivav võõrsõna) kui ka lihtsamas keeles korralvalvet. Nende palgad olid õppejõudude omadest märksa suuremad. Naeratus libises üle huulte, kui nägin lõunatunnil Tartu ülikooli peahoonest väljumas mõnda sellist bakalaureust, kes oli hiljuti kaitsnud (paraku keskpärase) diplomitöö.

Kuulekusnõuete ja administratiivsete ülesannete ägeneva kuulirahe all nägin haruharva midagi, mis oleks osutanud sisule või sisulisele arutelule. Kantseliit väsitaski ning tekitaski trotsi ja tahet vastata mahlakas ja rikkas keeles. Mis aga kahanes, oli aeg. Oma üle-eelmises akadeemilises elus ühe USA eraülikooli ehk “vaba-

de kunstide kolledži” (ingl *liberal arts college*) õppejõuna olin kogenud, kuidas õpetamise sisu (mitte nipid ja meetodid) oli pidevaks tõsise arutelu teemaks. Eriti meenub tuumõppekava (ingl *Great Books*), milles koos humanitaaridega õpetasid paar matemaatikut, bioloog, keemik ja sotsioloog. Iganädalastel koosolekutel arutasime nt Platonit kui asja iseeneses — mitte ainult seda, kuidas oskuste ja pädevuste protsente rehkendada, lugemisküsimusi pakendada või lugemiskoormust võrreldes kirjutamiskoormusega vähendada (1.–4. bakalaureuseaasta üliõpilased kirjutasid selles õppekavas viis või kuus korda semestris 5–7 lehekülge, mida põhjalikult tagasisidestati). Mulle meenus, kui demokraatlik ja värskendav selline dialoog võis olla. Ja sellistest dialoogidest oligi Eestisse tulles pärit minu ootus, minu eeldus, minu vaeleusaam: muudatusi, kas või kärpimisi, võib ja tuleb sisuliselt arutada. Eestis aastal 2006 kogesin teistsuguseid tavaid: tee formaalselt nägu ja ära muuda midagi peale kursuse pealkirja. Või teeme “omadele” eriala-ajaloo kursuse, miks peaksid teised meie tudengitele seda õpetama? Punktid meile! (Dubleerimise juur!)

Endamisi olin mõelnud: kui hea, et Eesti, selle ülikool(id) ja kõrgharidussüsteem on väikesed. Kui enamik inimesi, keda mingi küsimus paratamatult puudutab, saavad seminariruumis kohtuda ja inimlikult vestelda, siis saab ka kõige jaburamana tunduvate protsesside absurdsust ennetada ja üle elada. Bürokratia võiks siin ju samuti õhuke olla — miks ennast täis puhuda ja kihistuda? Detsembris 2006 kutsusin oma osakonnas kokku päevaseminari, et arutada loovaid võimalusi vaadata vastu uue kevade struktuuri-reformile. Kahtlemata oli minu inimliku arutelu eelduse laupkokkupõrge administratiivsete jäämüüridega märk minu naiivsusest.

Mõned kolleegid pidasid pealegi (vähemalt esialgu) sellist kohtumist kindlasti ajaraiskamiseks. Jahmusin, kui raske on oma eriala olemasolevasse (humanitaarsesse) õppekavasse lisada kas või ühte magistrantidele kohustuslikku ainet — seal, kus on sisuline lünk. Mõned argumentid olid mulle USA ülikoolide kirjan-dusklassikale rajatud õppekavade püsivaidlustest tuttavad: “Kui me lisame SELLE (kolleegi oma), siis jääb TODA (minu oma) ikkagi vähemaks — ja see on ju katastroof.” Kohaliku taustata uustulnukana ei teadnud ma, et just selle nimetusega aine küljes

oli nõukogude ajast pärit taak. Eesti kirjanduse õppekavva sai lisatud aine “Eesti romaan”. Tõepoolest, milline katastroof?!

Meie konfliktne ja kinni kiiluv arutelu (lootuses, et äkki ikka saame nii, et muudatusi ei tule) oli sümptom arutelu puudumisest ülikooli kultuuris üleüldse. Mitte ainult et ilma selleta saadi läbi, vaid õppejõud olid enesestmõistetavalt puutumatud isikud, kes teevad nii, nagu ise tahavad, kelle iseseisvust ei tohi mingil juhul riivata. Sisulisus (või selle puudumine) oli iga õppejõu oma pärusmaa ja keegi polnud oodatud teda seal tülitama. Uue aine puhul tuleks üliõpilastel (mõistagi) ja õppejõududel (paraku küll) oma lugemust avardada ja värskendada. Kui mõelda tänapäeva maailma mõõtmetest, siis äkki tuleks juurde lugeda ka midagi saksa, inglise, vene või prantsuse keeles — lisatöö ilma lisatasuta. Õppetööd tuli kasvatada selle peale kuluvat aega kahandades. Sellele pühendatud tunnid ei lähe arvesse SCOPUSe teadustulemuslikkuse mõõdikute järgi — süsteem, mida detsembris 2006 alles ehitati —, vaid varastatakse grandikirjutamisest. Ega siis teadus ei tähenda, et midagi uuritakse, teadust *tehakse*!

Ei ole vaja ELi sisse rännata saamaks teada, et artikkel on (peaks olema või juba on?) võrdne n arvu töötundidega, needki jagatud kamba peale. Kes juurde loeb, kes fookust hägustab, kes tahaks teistsugust vaatenurka ja laiemat arutelu tekitab, see jääb (või jäetakse) rongist maha. Mitmekülgsus on nõrkus, interdistsiplinaarsus vaid sõnakõlks, katussõna. Mõiste “sisekliima”, mida ma doktorantuuris ja professorina tundsin kui inimeste omavahelist läbisaamist, suhtlustihedust, dialoogivalmidust ning tolerantsust, ei leia Oki 2015. a raportis ega tema hiljutises arvamusalloos mainimistki. Seda pole vaja (uisu)kiirteed pidi rühkimises kõrgemale konkurentsitasandile, kus personalivahetus ja koondamised on vaid paratamatuks kaasteguriks. Kuidas teistest üle sõita, on ühiskonnastki selge.

Paradoksaalselt võib loota välistudengitele — neile värsketele, õpihimulistele, rõõmsameelsetele *tudengitele*, kes toovad oma kultuuridest seminaridesse värskemaid dialoogimustreid ja uusi nägemisnurki, mida on juba mõned aastad näha näiteks Tartu ülikooli filosoofia osakonna ingliskeelses magistrikavas.

POOLKEELSETE IMEPADA

Tartu ülikooli struktuurireformist saadik (NB! akadeemilisel aastal 2006/2007) olen kahes Eesti ülikoolis näinud — kui mitte läbi teinud — vähemalt nelja reformi bakalaureuse-, magistri- ja doktoriõppekavades. *Plus ça change...* Arvan, et kõik need valmistasid ette pinda ühele peamisele reformile, milleks oli esialgu vaikiv, hiljem häbenematu ja avameelne suundumus inglise keele omaksvõtule õppekeelena. Tõsi küll, natuke piinlik ikka oli, kui osakonna koosolekul tuli uue kursuse kava kinnitada. Suhtumise õppekeelde on taas kord määranud tekirebimispõhimõte: kui meie ei tee (ei õpeta inglise keeles), siis teevad seda teised ja saavad punktid (baasraha) endale. Võõrkeelsed õppekavad on ju tasulised. Välisüliõpilased toovad Eesti ülikoolidesse tulusaid kliente. Pealegi lisandub majanduslikule plusspoolele veel teinegi positiivne mõju: kui eesti tudengid läbivad ingliskeelse õppekava, siis on neil kergem minna välismaale edasi õppima. “Meie” olemene nende pealt juba oma tulu teeninud. Kreutzwaldi ennemuistsetest juttudest tuttav lugu ime(pudru)pajast on asendanud aktustel varem sageli tsiteeritud read *Kalevipojast*: “Ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad tuleb tarkust tunnistada”. Tarkust, mitte nutikust. Tarkust, mis tuleneb mõtlemisest ja refleksioonist, lademelistest teadmistest, rikkalikest seostest, küsimustest, millel pole välvastust. Nüüd podiseb rõõmsalt pudrupada.

Inglise keel (koos paari võõrkeelega) oli minu hariduskeel, mis mind ümbritses algkooli 1. klassist doktorikraadini. See oli üdini *native speaker*’ite kujundatud kõne ja kirjakeel.

Vohav ingliskeelsus Eesti kõrghariduses nähtub argises akadeemilises keelepruugis kord hõre-puuduliku sõnavara ja tönkava grammatikana, kord tihke ja läbipääsmatu sõnapuntrana, kui õppejõud üritab eesti keele lausestruktuuriga vägisi oma teadmisi teise keelde üle kanda. Üleüldiselt on see poolik, vaevalt keskpärane, väga sageli hädine. Kurbloolisus on, et teadusliku suhtluse ja õpetamise keel jääbki kõikuma kahe keele vahele, et poolkeelsus on püsiv, pigem süveneb. Naerma sundis üks (kultuuri)ajalehes mitte kuigi ammu ilmunud artikkel, kus ka kõrg-

hariduse ingliskeelustumise kriitikud ei tundnud piisavalt inglise keele grammatikat, et aru saada, mis on õige, mis vigane.

Mõne viimase aasta jooksul olen nõustanud mõnda tudengit, kes on valinud hea mainega õppekava, kuid aru saanud, et gümnaasiumis omandatud ja välisreisidel rikastamata jäänud inglise keelest napib akadeemiliseks lugemiseks ja kirjutamiseks, ning on otsinud esmaabi. Ta on pidanud kogu kursuse läbima ingliskeelse lugemiskavaga, seejärel pidama kas suulise ettekande või esitama essee (eestlase moodi inglise keeles ilma asesõnadeta jne). Sellistel kursustel on mõned loengudki ingliskeelsed — eestikeelse õppejõu omal algatusel —, kuid üliõpilased pole neist loengutest aru saanud, isegi mitte poolkeelsete slaidide toel (ilma asesõnadeta jne). Eraviisilise tõlgi ja juhendajana olen näinud, kuidas tudeng pole ka kõige parema tahtmise juures sellest nüüdisaegsest, konkurentsivõimelisest, tõhusaks optimeeritud ingliskeelsest ülikoolist jagu saanud. Ta on osalenud telefonimängus, milles ehk ainus praktiline abinõu on olnud töötada rühmades, kus ühe puudulik inglise keele oskus täiendab teise oma ehk siis kõik töötavad sama vahendi toel (Google Translate), pannes lõpuks oma jupid kokku. Olgu aga öeldud, et bakalaureus saadi kätte, sest läbisaamist soodustas esseed asendanud mitmikvalikutega eksam. Kui nõutud oleks kommunikatiivset ingliskeelset kirjatööd, oleks see tähendanud läbikukkumist.

Miks — nagu muudeski akadeemilistes asjades — me vindi nõnda üle keerame?

POST-EESTI ÜLIKOOL

Avalik ja täielik üleminek inglise õppekeelele, mida Okk oma 2015. a raportis ette pani, ei lähe ametlikult läbi, sest see on tõenäoliselt vastuolus põhiseaduse preambuliga. Jääb üle näo tegemine, möönduste tegemine ja kõrvalturg.

Humanitaariata ülikool ei ole tõhusam ega tingimata odavam. Sellela jääb tudengitel omandamata nii paindlik ja mitmekülgne mõtlemisoskus kui ka kirjakeelne teaduslik retoorika. Kommunikatiivsus — olgu see siis väga hea välisõppejõu väga heas

inglise keeles juhitud seminaris. Õppekvaliteedi hüppelise languse tõttu luuakse määratult vähem seoseid teadmiste vahel ja ümber. Värskemad uuringud koroonaja ajal hübriid- või kaugõppele suunatud gümnaasiumiõpilaste õpilükkadest osutavad just sellele probleemile: valikvastuseid võib anda, säilitades muljet, et seokord tegin ära, hariduses kõik toimib, kuid seoseid jääb vajaka või neid lihtsalt pole. Seosed tekivad aeglases aruteludes, suhtlemises, nihhasti vigaste, poolikute kui ka elegantsete lahendustega kokku puutudes. Seosetusele järgneb arulagedus, avaliolek kiivale ja mürgisele poliititehnoloogilisele mürale.

Tänksokei ai faundit samveer tönkava inglise keelega pole kõrghariduses midagi peale hakata. Selle ravimine on keerule, sest enamasti jõuavad Eesti ülikoolidesse enesekindlad Eesti esikoolidest tulnud “ingliš-spiikerid”, kes vähemalt oma kaas(välis)üliõpilastest aru saavad (loengute vahepeal õues ja suitsualal). Samas on paradoksaalne, et välistudengid tunnistavad enne oma keeleoskuse puudulikkust kui eesti üliõpilased. Samas torkab silma tugiteenuste puudumine, kui gümnaasiumist ülikooli tulles õppekeel äkitselt muutub. Kui ei tunnetata, et uue hariduskeele valdamisega on probleeme, siis kes julgeb sekkuda? Paljudel oleks Google Translate'i asemel vaja tõlki ja juhendajat. Kui aga jõuame kõrghariduse kõrgeimale tasandile, siis ingliskeelne doktoritöö on saanud tavaks, kuigi mitte ametlikuks nõudeks. Lähemalt vaadates on näha paljusid märke puudujääkidest, mida ei tekiks, kui (eesti) tudeng kirjutaks emakeeles. Julge pealehakkamine ingliskeelse dissertatsiooni kirjutamiseks (enamasti artiklite põhjal) võib pärssida selle kommunikatiivsust. Aga kommunikatiivsus on akadeemilise — jah, ka teadusliku — kogukonna vereeringvool. Ühtlasi tähendab iga ingliskeelne väitekirj eesti teaduskeelele kaotust. Mõtted ja teadmised, mis võiksid voolavalt esitatuna ka ise rikastuda, jäävad tulemata, välja arvatud juhul, kui doktorant ülikoolis eesti keeles õpetama jääb. Kahjuks ma ka oma laiemas valdkonnas ingliskeelsete doktoritööde kaitsmise juures vabatahtlikult ei viibi.

Hiljuti — umbes siis, kui Oki arvamusslugu nägin — olin mõnda aega õhtuti lugenud Tartu ülikooli endise rektori Johan Kõ-

pu mälestusi.³ Kõpp kirjeldab oma “üleminekut” gümnaasiumi-õppest ülikooli aastatel 1897–1899. Gümnaasiumiharidus Hugo Treffneri juures (õppekeelteks saksa ja vene keel), kus üks tund nädalas õpetati eesti keelt. Riias terve kuu vältel eelnevalt kvalifitseeriva eksami põhjal sooritatud riiklikud gümnaasiumi lõpu-eksamid (humanitaarias ja reaalias), mille hulka kuulusid tõlked kreeka ja ladina keelest vene keelde ja vastupidi ning suulised eksamid matemaatikast ja reaalinest (vene keeles). Tartu ülikooli immatrikuleerimine, loengud saksa või vene keeles. Tänapäeval võime ju mõelda, et tegemist oli tänuväärse mitmekeelsusega ning et Eestis oli siinse “kolme kohalikuga” (ning lisaks õpitud võõrkeeltega: ladina ja kreeka, prantsuse, inglise, rootsi) mõtlemisuskus kindlasti mitmekülgsem ja nõtkem, kui see oleks olnud üheainsa keelega. Aga kui Johan Kõpp ja teised noored õpetatud mehed (mõned head aastad hiljem ka naised) asusid eesti ülikooli rajama, siis tegid nad seda teadmises, et eesti õppekeel viljastab eestikeelset teadust, mille rahvusvahelises ei olnud kordagi kahtluse all.

TIINA ANN KIRSS (1957) on Eesti kirjandusteadlane ja õppejõud. Ta on lõpetanud Case Western Reserve University USAs Clevelandis bioloogia ja prantsuse keele erialal (1979; magistrikraad prantsuse keeles ja kirjanduses 1980), õppinud samas arstiteadust (1980–1982) ning kaitsnud doktoriväitekirja võrdlevas kirjandusteaduses Michigani Ülikoolis (1994). Aastail 1993–1998 töötas ta USAs Georgia osariigis Wesleyan College’is ja Mercer Universitys interdistsiplinaarsete humanitaarteaduste õppejõuna, 1999–2006 Toronto Ülikoolis Elmar Tampõllu nimelise Eesti õppetooli eesti keele ja kirjanduse õppejõuna (*assistant professor*), 2006–2010 Tartu Ülikoolis eesti kirjanduse professorina, 2010–2015 Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudis kultuuriteooria professorina ja 2015–2017 Tartu Ülikooli külalisprofessorina. Alates 2017. a sügisest on ta Tartu Ülikooli Eesti mõtteloo vanemteadur ja Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur.

³*Mälestuste radadel*, I–IV kd, ilmunud 1953–1987 paguluses, taasavaldatud Eestis 1991.

MAASTIKU LUMMUSES JA KÖIDIKUIS

Julio Llamazarese romaanist
Kuidas vaadata vett

Eve Pormeister

*Lõppeks ongi ehk tõsi,
et kõigest jääb vaid mälupilt,
maastikud, mis meid on kujundanud,
inimesed, kes jäävad meid alatiseks saatma,
isegi siis,
kui meid ei ole enam siin ilmas,
et neid mäletada.*

Julio Llamazares

Kuidas vaadata vett... Kui keegi muudaks selle lause küsimuseks, siis ma vist ei oskakski seda küsijale seletada. Ma lihtsalt vaatan ja vaatan ja vaatan, “midagi muud märkamata”, nagu vaatas merd Hispaania kirjaniku Julio Llamazarese romaanis *Kuidas vaadata vett* (Distintas formas de mirar el agua, 2015; eesti k 2020) isa ja vanaisa Domingo (Llamazares 2020: 119).¹

Kuid ikkagi: *Kuidas vaadata vett*, mis toob meie silme ette kujutluse merelainete lumivalgest vahust sündinud ja sealt kaldale astuvast Vana-Kreeka armastus-, ilu- ja viljakusjumalannast Aphroditest või merest tulnud esivanematest “soolane vesi soon-

¹Edaspidi viitavad sellele teosele leheküljenumbriid tekstis.

tes”². Kuidas vaadata seda üht kõige levinumat ainet kogu universumis, mida üks seitsmest targast, Sokratese-eelne matemaatik ja astronoom, loodusfilosoofia rajaja Thales pidas ürgalgeks (ἄρχή; *archē*), hingestatud algaineks, maailmakõiksuse alguseks ja olemuseks ning mis Babüloonia loomiseepose *Enuma Elish* järgi oli olemas enne taeva ja maa nimetamist (Kello 2008: 49),³ piibli loomisloos aga kohe maa ja taeva järel (1Ms 1:2).

Kuidas vaadata seda ühelt poolt väga lihtsat ja teiselt poolt ebatavalist suure soojusmahtuvusega ainet, mis moodustab meie kehamassist umbes kaks kolmandikku ja mis on oma eriliste omaduste tõttu (pindpinevus, kapillaarsus, märgumine) võimeline liikuma vertikaalis üles — nii puude ja teiste taimede juurtest nende latvadesse kui ka mööda mullakapillaare maapinnale — ning on oma vedelas olekus lõpuks kõikide elusolendite elutegevuseks Maal ülimalt oluline.

Kuidas vaadata seda muutumisvõimelist, ent ometi samaks jäävat vett, mis nii annab kui ka võtab elu, mis nii rahustab ja puhastab inimhinge kui ka sisendab — müütilistest veeuputus-test peale — sügavat hirmu, viies ja mattes kõik ettejääva endaga (lk 66) ja enda alla. Seda teavad nii hispaanlased ja hiinlased kui ka venelased ja egiptlased, seda on kogenud paljud rahvad, meie nende hulgas, kuigi oma väikestes mõõtetes tunduvalt väiksemas ulatuses. Kuid valu on kõigil üks ja seesama.

(SUND)VÕÕRANDUMINE MAASTIKUST

Eestis mattis hulga maastikku enda alla 5. mail 1956. aastal täismõõtmed saavutanud Narva veehoidla, 1960. aastal Pirita jõe paisutamiseга rajatud Paunküla veehoidla ja 1950. aastate algul Ahja jõe le loodud Saesaare paisjärv.

Hispaania on aga neid tehisrajatise lausa täis tikitud. Andalusiast kuni Galiciani Miño jõe ääres kujundavad need enamuses

²Jaan Kaplinski luuletusest “Mu vanavanemad ei kustunud mõeldes lohepäid” (Kaplinski 1976: 101).

³Karl Kello osutab ka läänemeresoomlaste loojalinnukesele, kes “otsis pesapaika vete peal” (samas).

Franco režiimi (1939–1975) ajal ja veel palju hiljemgi loodud veehoidlad ja paisjärved Pürenee poolsaare maastikupilti.

Leóni provintsis uputas 1968. aastal valminud ümbrust joo- gi- ja niisutusveega ning elektrienergiaga varustav Porma ehk Juan Beneti nimeline veehoidla (pais) Porma jõeorus üheksa kü- la, nende seas oru suurima, Vegamiáni küla, kus sündis Julio Lla- mazares, ja Ferrerese küla, kuhu on paigutatud tema romaani te- gevuskoht.

Rohkem kui viiesaja sellise, veehoidla alla maetud veehoidla küla elanikud (Laan 2020: 147) on Hispaanias olnud sunnitud — ka väevõimuga (lk 62) — hülgame sundvõõrandamise pärast oma kodu. *Üleujutuskohuslasteks, veealumisteks* (Rasputin 1980: 18, 169) nimetab niisuguseid sunnitud rändajaid vene külaproosa üks tuntumaid esindajaid Valentin Rasputin (1937–2015). Just tema romaani *Lahkumine Matjorast* kaudu (1976; eesti k 1980) puu- tusin ma ligi nelikümme aastat tagasi esimest korda kokku vee energia nii mõneski mõttes äraspidise kasutamisega. Sedapuh- ku Angara jõe ehitatava hüdroelektrijaama paisu poolt Matjora saare ja paljude teiste maa-alade üleujutamise kirjeldustega.

Inimeste (sunnitud) väljarännet küladest laastatud elukesk- konna pärast on põhjustanud veel teisedki tegurid, nagu Eestis altmaa- ja pealtmaakaevandused (näiteks 1974. aastal tööd alusta- nud ja 2012. aastal suletud Aidu karjäär) ning kaevanduste varin- gud, kuid esmajoones aastakümneid väldanud linnastumine. Sel- le käigus toimuv maapiirkondade elanikkonna koondumine pea- linna on Eestis ruumiliselt ja demograafiliselt viinud Suur-Tallin- na tekkimiseni, kujunemas on aga juba ka Suur-Tartu.

Pürenee poolsaarel, kus erinevalt üldisest linnastumisprot- sessist Euroopas, mis seoses industrialiseerimisega algas 19. sa- jandi keskel ja hoogustus 20. sajandi algul, toimus linnastumi- ne alles 1950.–1970. aastatel, eriti kiiresti aga moderniseerimis- perioodil (vrd ka Laan 2020: 148), mil Hispaaniast sai 1986. aas- tal Euroopa Liidu liige ja selle ühenduse kõigi teenuste tarbija.

Seda aspekti Hispaania (maastiku)ajaloost kajastab 1970. aas- tal täiesti hüljatud Ainielle küla näite varal Julio Llamazares oma kõiki meeli köitvas, väga poeetilises ja sisekaemuslikus inim-

eksistentsi sügavaimate hingekihtideni tungivas suures sisemonoloogis *La lluvia amarilla* (Kollane vihm, 1988; eesti k 2007), kus küla viimane elanik, kes on lõpuks koeraga kahekesi looduse meelevalda jäänud, laseb oma elu lõppu oodates kõigel olnul veel kord silme eest ja meelte seest läbi käia.

Neid muutusi poeetilisse keelde tõlkides muudavad nii Llamazares kui ka Rasputin lugeja tundlikuks kirjanduses ikka ja jälle kajastatava eetilise küsimuse suhtes: kuhumaani ikkagi jooksevad piirid progressi ja inimkonna heaolu sildi all, ent peaaasjalikult korporatiivse või individuaalse kasumi nimel toime pandavas sekkumises loodusesse?⁴ Samas puudutab see eksistentsiaalne dilemma igatüht, ka mikrotasandil tegutsevat indiviidi. Sest kuskil on, nagu tõdeb ökoloog Aveliina Helm, “kahtlemata meie füüsilised piirid, kust me tegelikult ei tohiks edasi minna. Ja tundub, et me oleme nendele kahjuks üsna lähedal” (2021). Seniajani on inimene aga pidanud oma jumalikkust looduse suhtes üsnagi loomulikuks ja võib-olla isegi õiglaseks. “Aga lõppude lõpuks, selline on progress, see suur ratas, mis ajalugu ringi ajab ja mis vee-reb alati edasi, kui valus see ka poleks paljude jaoks, kelle elu see muutis, nagu minu perekonnal,” (lk 54) usub Llamazarese romaanis kolmanda põlvkonna esindaja Raquel. Et muudatustest pole pääsu, seda kogetakse ka Vene kirjaniku teoses: tõde olevat selles, “et peab ära kolima, et peab, kas tahad või ei, elujärje sisse seadma seal, mitte aga jälgi ajama ja uurima, mis elu on elatud siin” (Rasputin 1980: 69). Aga kuhu jäävad, küsib Rasputini ju-

⁴Vaata näiteks Saksa kirjaniku Christa Wolfi 1987. aastal ilmunud raamatut *Störfall* (Häire), mis jutustab kujutlematute jõudude sisse-murdmisest inimkonna eksistentsi, mille üle puudub inimestel kontroll. Autor vaatab minajutustaja pilgu läbi tagasi kahele 26. aprillil 1986 juhtunud sündmusele, kollektiivsele ja individuaalsele katastroofile: plahvatussele Tšornobõlis ja samal päeval ühes kaugel asuvas linnas toimuvale noorema venna riskantsele ajuoperatsioonile. Või vaata ka Austria kirjaniku Hans Platzgumeri romaani *Der Elefantenfuß* (Elevandijalg): “Niikaugele ei oleks nad tohtinud julgeda tungida mateeriasse, [...] nad mängisid jumalat! Tahtsid muuta elemente, toota loomulikest, stabiilsest elementidest radioisotoope! Tuuma lõhestamisega on inimene patastanud! Inimesed ületasid piirid” (Platzgumer 2011: 58).

tustaja lüüriliselt ja hinge kriipivalt lahkumisvalu kokku võttes, kõik need laulud pärast tööd,

kui nagu ei laulnudki nad ise, mitte inimesed, vaid nagu oleksid laulnud nende hinged [---]; kuhu jääb too magus rahutus vakataval öhtutel saabuva öö ilu ja salapärasuse ees, mil sa enam arugi ei saa, kus sa oled ja kes sa oled, [---]; kuhu jääb too teadmata millest tekkinud sügav vaikne valu, et sa kuni praegushetkeni pole iseenast tundnud, polegi teadnud, et sa ei ole mitte ainult see, mis peitub sus endas, vaid ka see mitte alati märgatav, mis sind ümbritseb ja mida kaotada on teinekord hirmsamgi õnnetus kui kaotada käsi või jalg — jah, kõik see jääb meelde pikkadeks aegadeks, püsides hinges loojumatu valgusena ning rõõmuna. Võib-olla just see ainuline ja igavene, just see püha vaimuna inimeselt inimesele, isadelt lastele ja lastelt lastelastele kanduv, mis toob neile meelerahutust ja kaitset, mis neid suunab ja puhastab, võib-olla see viibki kunagi selleni, mille nimel on elanud inimpõlved (samas: 97–98).

Julio Llamazarese romaanis jutustatud Ferrarese küla vee alla kadumise loo teeb eriliseks teadmine, et selle aines tugineb tema enda läbitunnetatud kogemustele. Oma teostes Hispaania maa- ja perifeerseid piirkondi ning nende allakäiku, maa-linnamigratsiooni ja moderniseerimisprotsessi märkav, mitme auhin-naga tunnustatud stsenaarist, proosakirjanik, luuletaja, reisikirjade ja filmistsenaariumide autor sündis 28. märtsil 1955 Hispaanias Leóni provintsis Vegamiáni külas. Ta oli üheksa-aastane, kui küla rajatava Porma veehoidla tõttu 1968. aastal tühjaks tehti ja pere Sabero kiviöömaardlas asuvasse Olleros de Sabero külla kolis, ja 12-aastane, kui ta sealt Madridi internaatkooli suundus. Praegu-gi elab ja töötab õigusteadust õppinud, kuid ajakirjanduse kasuks otsustanud Llamazares Madridis ja Leónis.

Luulekogudele *La lentitud de los bueyes* (Härgade aeglus, 1979) ja *Memoria de la nieve* (Mälestus lumest, 1982) järgne-nud romaaniga *Luna de lobos* (Huntide kuu, 1985; filmistsenaarium 1987) sai Julio Llamazaresest edukas romaanikirjanik. Suu-re läbimurde saavutas ta romaaniga *Kollane vihm* (1988; 15 trük-

ki kolme esimese aastaga),⁵ mis viis ta koos *Huntide kuuga* Hispaania riikliku kirjandusauhinna proosakategooria finalistide sekka (1986 ja 1989). 2014. aastal oli ta kirjandusauhinna Premio de la Crítica de Castilla y León kandidaat teosega *Las lágrimas de San Lorenzo* (San Lorenzo pisarad).

MUUNDATUD MAASTIK: ILU JA VALU

Eriliseks teeb Llamazarese romaanis kirjeldatud Ferrarese küla kadumise vee alla hinge raputavate emotsioonidega laetud teadmine, et 28-aastasena nägi autor 1983. aastal ajutiselt tühjaks lastud Porma veehoidla alt välja ilmunud kummituslikku (lk 95), apokalüptilist maastikku. Kuid alles väga küpse mehena, kolmkümmend aastat hiljem — ses mõttes on see raamat tõepoolest “tema eluromaan” (tsit. Laan 2020: 150) — oli ta valmis läbielatud vaatepilti hingepaisu tagant valla päästma ning oma kirjanduslike tegelaste silme ja tunnete läbi taas ellu äratama: “Paisu juurde oli jäänud õige vähe vett ja kõik muu oli üks mudameri, milles paistsid külade varemed, [---]. See oli maailmalõpu maastik, kuid selles oli inimese kohalolu. Või jäljed tema kohalolust, sama tontlikud kui küla varemed” (lk 72–73; vrd lk 17, 58).

Milline oleks olnud Llamazarese tegelaste elu — ja tema endagi oma —, kui nende tee poleks “ristunud ühe inseneri korraldusega, kes otsustas peatada jõe voolu” (lk 55; vrd lk 61–62) ja kelle meelevallas oli muuta jõevesi inimeste saatust määravaks, hingeliselt surmatoovaks veeks. Muuta see maastik “täielikult teiseks” (lk 102). See *üks* insener oli Porma veehoidla projekteerija, pealekauba kirjanik, “jobu” (lk 149) Juan Benet (1927–1993), kelle Llamazares paneb otsekui häbipostis lõpetama oma vee-lugu: “Kõik selles piirkonnas on taandatud õige vähesele: taudal mäeahelik, esiplaanil käänuline maantee ja madalam künegas...” (lk 145). Beneti sõnad, mida võiks käsitada lõpumotona või epiloogina — nii nagu raamatut sissejuhatavaid motosid

⁵Pärast neid teoseid kujutas ta raamatus *Escenas de cine mudo* (Stseene tummfilmist, 1994) oma lapsepõlvkogemusi mäetööliste külas.

proloogina — mõjuvad otsekui minimalistlik, lakooniline ja luukerelik lavapilt jutustuse jaoks, mis kajastab üht päeva Porma jõe orus “veega täidetud” (lk 109) maastikul, või otsekui võrdpildina vanema põlvkonna hõrendatud sisemaastikust, kes on oma Arkaadiast (lk 125) ilma jäänud.

Sinna, lilli, karjakellade helinat ja linnulaulu täis maastikule rajatud veehoidla juurde, mille vesi peidab kõigi neljakümne viie aasta eest külast lahkuma sunnitud pere “elu saatnud maastiku” (lk 122) ja mis on muutunud tohutuks surnuaiaks (lk 96), suunabki autor ühel väga ilusal aprillihommikul kuusteist kolme erineva, üksteisest üha kaugeneva põlvkonna esindajat, et täita isa ja vanaisa Domingo viimane soov: jõuda *tuhana* tagasi oma küllasse, mägede juurde, mille üks osa ta oli. Jõuda lõpust tagasi algusesse. 44-aastaselt nelja väikese lapse isana naisega kodukohast lahkuma ja lapsena surnud poja Valentíni vee alla jätma pidanud mehe soovi tingimatus teeb autor teatavaks juba romaani alustavates motodes, eriti selgelt teises motos: “Kogu elu nägin vaeva, et jõuda tagasi” (Ángel Fierro). Ent elavana ta keeldub oma orgu ja mägesid nägemast (lk 141). Uues paigas jääb Domingo aga oma naise Virginiaga alatiseks kõndima nagu mägedes lumetormis ära eksinud ja jääkamakateks külmunud mees ja naine (lk 52). Nad jäävad seal alatiseks kõndima oma traditsioonidesse ja mälestustesse, tardunud soolasambaks nagu Loti naine (lk 89; 1Ms 19:26). Niivõrd suur on valu, mida põhjustas lahtirebimine sõpradest ja sugulastest (lk 99, 104, 27).

Ent sellel valul võib olla veel üks nüanss, mille Valentin Rasputini jutustaja eespool toodud tsitaadis lahkumisvalu tahke lahates väga peenelt ära tabab: selle *inimeselt inimesele, isadelt lastele ja lastelt lastelastele* kandumise lõnga katkirebimine.

Niisiis, mehe vaevanägemine saab kanda vilja alles tema teisenenud olekus: muundumisel tuhaks, “käputäieks halliks põrmuks” (lk 123) vee alla mattunud kodukülas. Kompositsiooniliselt osutub autori jaoks see vähestele taandatud piirkond ainuvõimalikuks paigaks ja see väga emotsionaalne (lk 121) aprillikuu päev ainuvõimalikuks ajaks, mil lasta lahti rulluda mahajäänute hetkemõtetel ja mälestuslikel tagasivaadetel. Ta viib oma tegelased eriliselt aistitavate ja nähtavate vastuolude kokkupuute-

pinnale ning laseb surnud vanaisa kaudu neilgi selle maastiku omaks võtta, kellele see oli olnud kauge ja võõras. Igaviku ja hetke piirimail veehoidla juures maastikul tajuvad nad nii kõledust, surma, roiskumislõhna, hingetust, maailmalõpu tunnet ja hirmu kui ka elu, idüllit, lillelõhna ja armastust. See kahehäälsus on kirjutatud eluseadusesse. Midagi ilustamata võtab selle kokku kolmanda põlvkonna esindaja Maria Rosaria:

Selline on elu seadus, nagu öeldakse. Ühed lähevad ja teised tulevad, ühed lahkuvad ja meie, teised, tuleme nende asemele, ja nii jääb kuni aegade lõpuni. Seepärast tuleb rõõmustada kevade, pilvede ja lindude üle, ja isegi selle veehoidla ilu üle, mis varjab, nagu kõik, midagi kurja, kuid mis maastikuna on imeline, ja seepärast tuleb kasutada iga hetke meile antud ajast, mis möödub meeletu kiirusega, selle asemel, et valuleda selle pärast, mille me kaotame. Või kaotasime juba ammu nii nagu Danieli vanaema selle koha. Ta, vaeseke, pole rõõmustanud selle üle, mis tal on, sest ta pole kunagi suutnud unustada seda, mis ta kaotas (lk 88).

Ilu ja hävingut kiirgavast *maastikust* — koos lahkunud mehe hingega — saab Julio Llamazarese romaani tegelik *peategelane ja telg*.

Seal Porma paisjärve ääres heidab autor erinevate pilkude läbi tagasisivaatavalt ja jutustuse hetkel sisemonoloogi vormis valgust Ferrerese küla hävingule ja selle mõjule inimese hingemaastikule, eri põlvkondade arusaamadele nendevahelistest sidemetest, looduse ja inimese ning küla ja linna vahekorrast, heaolu kasvu nimel toimuvast tehnilisest progressist (lk 55, 62–63, 77).

AGUSTÍN: MAASTIKU JA VEE USKU

Selles väga hästi komponeeritud, tegelaste nimedega pealkirjastatud kuueteistkümnest peatükist koosnevas romaanis — lisaks seitsmeteistkümnesele autojuhi-peatükile — pole mitte midagi juhuslikku. Iga element ja kujund on paigas. Isegi asulast kaasatoodud lillekimbule, mille vanaema eelmisel päeval kirikus kirstust kaasa võtab, enne kui see krematooriumisse viiakse, ja aprillihommikul veehoidlat ääristavatel karjamaaadel õitsevatele lilledele, samuti kaladele ja tuhale ning kivile, mille Agustín toob asundusest

kaasa, annab autor sügava tähenduse, jättes lugejale samas tõlgendusvõimalusi.

Küllap pole juhus seegi, et pereliikmetest astuvad viimastena üles Virginia ja Domingo tütre Virginia tähenduslike nimedega lapsed Jesús ja Virginia ning kõige viimaks nende onu, teise põlvkonna noorim, ainukesena asulasse jäänud Agustín. See minu jaoks kõige huvitavam tegelane kulgeb justkui punase niidina läbi raamatu. Virginia oma veearmastusega (lk 129) ning monoloogi lõpetavate mõtetega onust ja vee vaatamisest loob sujuva ülemineku Agustíni peatükile, mille juhatab sisse üks võimalik vastus romaani pealkirja kätketud põhimotiivile: “Vett saab vaadata eri moel, sõltub inimesest ja sellest, mida ta otsib. Tema ütles ikka nii” (lk 133; vrd lk 139).

Niiviisi eri moel on tuhastatud vanaisa ja isa sööbinud ka kõigi ärasaatjate, iseäranis Agustíni mällu, kes tegelikult räägibki temast kõige rohkem. Agustín otsekui ülendaks oma isa taevastesse sfääridesse, kui kasutab temast rääkides esialgu kolmanda isiku vormi. Lausa mingi müstiline side seob nooremat last isaga, kes õpetas talle kõike, mida teadis (lk 133), ja kes oli avaldanud pojjale ka kõige esimesena oma soovi pärast surma tagasi kodukülla jõuda (lk 139). See side võimendub tema usus, et talle kõiges eeskujuks olnud mees ei ole päriselt surnud, mida ta muidugi ei söanda kellelegi rääkida, sest muidu peetaks teda napakaks: “Kui ma pidin midagi tegema, mõtlesin, mida tema teeks, ja tegini nii. Ja teen edaspidi ka, veelgi enam. Sest ma tean, et ta ei ole päriselt surnud. Ma tean seda hommikust saati, kui nägin teda õue peal töötoa kõrval istumas” (lk 135; vrd lk 137–138, 140, 142).

Kui mõelda sellele, miks autor on usaldanud romaani läbiva veevaatamise motiivi tõlgenduse, õigemini isa tõlgenduse, edasikandmise (lk 139) pereliikmele, kellest arvatakse, et ta on “natuke lihtsameelne” (lk 85), “mitte et tal taipu ei oleks” (lk 68) või et ta alaarenenud oleks, siis tekib Agustíni puhul tahes-tahtmata võrdlus piibliga. Tema teistsugune olek otsekui peegelduks tagasi Pauluse esimesest kirjast (3:18): “Ärgu ükski petku ennast! Kes teie seas tundub endale targana selles maailmas, see saagu narriks, et ta saaks targaks!” — ja Jeesuse mäejutlusega: “Õndsad on need, kes on vaimus vaesed”, aga ka selle mäejutluse pida-

ja endaga. Kuid nagu Šveitsi kirjanik ja poeet, kirjutav nunn ja müstik Silja Walter vaimustunult kinnitas, kui ma talt meie kohatumisel 1994. aastal Fahri kloostri küsisin, miks ta aeg-ajalt oma tegelasteks hullumeelseid, meelepetteis olevaid inimesi valib, on mäejutluse pidaja (*der Bergpredigt Mensch*) “tohutult suurepärase inimene. See ei ole idioot” (Pormeister 2010: 135). Ja suurepäraseks inimeseks osutub ka Agustín, kes on “kõigest hoolimata [...] väga hea” (lk 116). Oluline on seejuures tõik, et nn vaimus vaestes inimestes nähakse läbipaistvust (lk 179). Läbipaistvuse näib Llamazares omistavat samuti Agustínile.

Religiooset ja müstilist hõngu või sellesuunalisi assotsiatsioone loob Llamazares oma veevaatamise loos lisaks veel kala, tuha ja kivi kujundiga, mis kõik on otseselt või kaudselt seotud Agustíniga.

Mitme rahva poolt pühaks peetud *kalale* viitab autor juba teises peatükis vanapaari tütre Teresa monoloogis. Selle kujundi rikust ja mõju inimeste maailmanägemise ja -tõlgendamise väljendamisel markeerib üpriski lai tähendusväli ja kasutusareaal: piiblis (Jn 2:1–4; Mt 4:18–19; Lk 5:9–10), Setu rahvalauludes, Soome müütilistes rahvalauludes, Soome eeposes *Kalevala*, indiaanlaste müütides, Iiri keltide ja Kaukaasia rahvaste uskumustes (inimkeeli rääkivast emakalast) ning merineitsi lugudes. Sõnana kui sellisena kuulub kala “inimkonna võimaliku algkeele sõnastiku — *kalâ” (Kello 2008: 48), kreekakeelse nimetusena *ΙΧΘΥΣ ΙΧΘΥΣ* — akronüüm sõnadest “Iesous Christos Theou Hyios Soter (Jeesus Kristus, Jumala Poeg, Päästja)” — aga kristlikku tähendusvälja.

Kesksele kohale nihkub kala sümbol⁶ Teresa venna Jose Antonio Toño poja Alexi peatükis. Ühest maffiafilmist meenu-

⁶Kalamotiive leidub tihti varakristlikel seinamaalingutel, millest kõige vanem ja ehk ka kõige tuntum teos asub Lucina krüptides Roomas Calixtuse katakombis. Tänapäevani on kala üks tähtsamaid ristimise sümboleid. Võrreldes ristiga on kala sümbol sajandite jooksul oma kristliku tähenduse kaotanud. Alles 1970. aastatel tõusis kalamotiivi olulisus kristliku tunnusemärgina taas jõuliselt esile, mida ilmestavad kristlaste dekoratiivsed kalasildid auto tagaluugil.

va fraasiga “Täna magab ta kaladega” (lk 91; vrd lk 93, 96), mis juhatab sisse Alexi monoloogi, seguneb kala kristlik tähendus — näiteks vanades kultuurides viljakuse ja taassünni võrdkuju — ilmaliku kontekstiga: täna magab vanaisa kaladega, s.t temast, õigemini tema tuhasta, saab kalade sööt (lk 94). Oma oletusega, et ta oleks oodanud vanaisalt, kuigi too “ei olnud mingi mafiooso” (lk 91), mässumeelt veehoidla ja külaelanike õiguste rikkumise suhtes, loob Alex arhetüübi tasandil võrdlusmomendi veehoidla kohta tõe väljatoomise ja Luuka evangeeliumis esineva kalakujundisse peidetud tõega, mida tuleb kinni püüda ja päevalgele tuua: “Ja Jeesus ütles Siimonale: “Ära karda! Nüüdsest peale pead sa püüdma inimesi!”” (Lk 5:10).

See võib olla kokkulangevus või mitte, et just 19-aastane Jesús räägib vanaisa tagasitulekust oma vanasse külasse hingena ja *tuha* muutumisest seemneks — “kokkuvõte kogu ta elust” (lk 117). Nagu öeldakse, tuhasta saab tuhk ja tolmust tolmu (*Cenizas a las cenizas, polvo al polvo*). Peotäiest tuhasta (lk 51) aga, mille neelas veehoidla, saab kord seeme, nagu filosoferib endamisi tütar Virginia poeg Jesús.⁷

Nii nagu asunduse põldudel, mida ta haris, või siinsetel enne seda, on tema tuhk nüüd seeme, mis ühel päeval hakkab idanema, kui veehoidla kuivaks lastakse, sest ükskord see juhtub ja org ilmub uuesti nähtavale ja täitub puude ja teedega, mis viivad ühest külast teise, sest ka külad tulevad orgu tagasi. Nii nagu vanaema ja vanaisa unistustes, olen ma kindel, et siin kunagi olnud maastik ilmub kord mägede vahele tagasi, nii nagu ilmus välja miljoneid aastaid vana järve põhi, mida mu vanavanemad aitasid tagasi võita, ja siin õitseb jälle elu ja koos sellega nende meeste ja naiste elud, kes otsustasid seda toita oma tuha ja hingega. Nagu vanaisa praegu, viiskümmend aastat pärast kodukülast lahkumist (lk 123).

Agustíni tegelaskujuga seob Julio Llamazares teisegi müstilisust süvendava kujundi: kivi. Mehe ja kivi riituslik, salapärase side tuletab meelde üht teist tava, juutide iidset kommet aseta-

⁷“Sumeri keeles tähendas sõna “vesi” (sumeri a) ka seemet. Elu saab alguse veest. Vesi on kõige elu alus” (Kello 2008: 49).

da lahkunud inimese mälestamiseks hauaplaatidele või hauakivile kivikesi.⁸ Kivi ja mentaalse ning mälestusliku tähenduse seos ja seletus on tagasiviidavad hauakivile kirjutatud heebrea tähtedele, mis pärinevad lausest “Olgu tema hing seotud igavese elu köidikuisse” (Kruusmaa 2017). Köidik tähendab heebrea keeles nimelt ka kivikest.

Just kivi ja vee ja Agustíni müstilises sidemes peitub veel üks võimalikke seletusi, miks autor jätab lihtsameelse mehe lõpetama monoloogide rida ja tuhapuistamise tseremooniat. Agustíni jaoks, kellele juba väiksena meeldis visata kivikesi vette ja keda vesi alati tõmbas (lk 141), omandab kivi vette viskamine omamoodi rituaalse tähenduse — sideme loomise kadunud isaga. Seal ta siis lõpuks seisabki üksinda vee ääres, et saaks isaga rääkida “nagu siis, kui ta elus oli” (lk 142), ja visata kivi veehoidla vette, “et isa ei unustaks kunagi, kus ma olen ja kus on tema kodu” (lk 142). Sest visatud kivi tekitatud lained levivad ja liiguvad läbi kõigi maailma vete, ühendavad omavahel kõik maailma veed (lk 140), ka asula kanali vee. Kuid kivi kokkupuude veega — sulpsti! — paneb liikuma ka helilained ning sunnib kaldast eemalduvaid inimesi korraks kuulutama ja tagasi vaatama. Kivi sulpsatust võib tõlgendada ka mittedotseeriva autori eetilise üleskutsena lugejale seisatuda, keskenduda, mõelda selle üle järele, *kuidas vaadata vett*. Sest vesi on hingestatud, “vesi võib solvuda” (Kello 2008: 49).

LÕPETUSEKS. MAASTIKU PÄÄSEMINE: VÕIMALIKKUS

Kuidas vaadata vett... Selle viisimäärusliku, ühtlasi küsimuse varjundiga lause mõistmises, milles väljendub inimese eetiline, aga ka esteetiline hoiak, peitub üks vastuseid, kas “tohtu suur transformeerija” (Helm 2021), inimene, kes on omaenda käe ja aru järgi muutnud ümber peaaegu kolm neljandikku meie mais-

⁸Paljude aastatuhandete eest kõrbes elanud israelliidid tähistasid surnute haudu väikeste kividega, mida omaksed ja sõbrad ühekaupa matusetele kaasa võtsid. Ühtlasi kaitsesid need haudu metsikute loomade eest.

maa pinnast — ärgem unustagem n-ö plastifitseeritud hiigelveekogusid — ja muutmas põhjavett kallimaks kui kullakoormat, suudab ära hoida teda ähvardavat eluks vajalike ökosüsteemide kokkuvarisemist.

Julio Llamazarese pealtnäha lihtsakoeliselt jutustatud veevaatamise lugu, mis ühe tahuna toob välja veehoidlate vee sünge saladuse, illustreerides seda hämmingut ja teadmatust leinavale perekonnale lühikese etteastega juhuslikult mööda sõitvalt ja neile lakooniliselt vastu vaidlevalt autojuhilt, kes ei tea, mis end vee all varjab, või siis näeb üksnes veehoidla utilitaarset funktsiooni ja ilma ilu, on võimsa sõnumiga lugu. Meie endi teha on muidugi, kuidas ja kas seda üldse lahti mõtestada, kas ühineda hoiakuga, et tänapäeval olevat “mälu, ja veel enam looduse eest seismine paljude jaoks lihtsameelsuse avaldus” (lk 93), nagu tõdeb kurvalt oma venna kohta Jesús, kelle arvates “majanduslik progress ei anna kõigele õigustust” (lk 93).

Jõudnud 21. sajandi kolmanda kümnendi algusesse, peame endiselt küsima, kuhu on jäänud tarbimisühiskonna inimese vastutus järgnevate põlvkondade ees ja elurikkuse ehk bioloogilise mitmekesisuse eest. Me elaks tõepoolest nagu “mingisuguses hullunud” (Helm 2021) ja infantiilses ajastus. Sellest välja ronida aga ei aitaks meid enam üksnes mõistuslik pool, sest just *ratio* kultus on meid vähemalt osalt toonud olukorda, kus oleme praegu. Tõepoolest, meil tuleks ülimalt tõsiselt kuulda võtta ökoloog Aveliina Helmi eetilist, eksistentsiaalset üleskutset, et me peame “päris tõsiselt, hästi süsteemselt ja suure moraalitundega suhtuma meid ümbritsevasse keskkonda. [---] peab ikkagi võtma hästi olulisena just sellesama nii-öelda tunnetusliku külje vaatluse alla. Peame ehk hakkama lõpetama sellise looduse krooni vaatenurga ja pigem asetama ennast süsteemi ühe osalisena” (samas). Ehk on meil veel selleks antud aega.

Ent ma tõesti ei tea, missugust kõlbelist, tunnetuslikku tõuget inimesel *veel* vaja oleks, et ta hakkaks muutma oma väärtushinnanguid ja suhtumist kõike teda ümbritsevasse ja ühtlasi isendasse, ning kõige hulgas päris tõsiselt ja suure moraalitundega ka selle üle järele mõtlema, *kuidas vaadata vett*, seda kõigele elavale nii ülimalt olulist, tingimatut algainet. Sammut, mida inimene

elu säilitamiseks Maal tegema peaks, ei nõuaks talt mitte sugugi puu otsa tagasi ronimist, vaid tasakaalu leidmist — kaasa arvatud oma ihades ja tungides —, austavat, empaatilist ja pühalikku suhtumist kõigesse ümbritsevasse.

Kirjandus

- Hel m, Aveliina 2021. Peame lõpetama looduse krooni vaatenurga. — Plekktrumm. Vestlus Joonas Hellermaga. ETV, 25.01.2021. Vt arhiiv.err.ee/vaata/plekktrumm-aveliina-helm
- Kaplinsk i, Jaan 1976. *Ma vaatasin päikese aknasse: Luulet.* Tallinn: Eesti Raamat
- Kello, Karl 2008. Väike märgiatlas. — *Haridus: Eesti pedagoogilise üldsuse ajakiri*, nr 3–4, lk 48–49
- Krus m a a, Mirt 2017. Angaari lähedal / Tartu Juudi kalmistul. — Vt placesinf fluctuation.wordpress.com/2017/11/29/angaari-lahedal-tartu-juudi-kalmistul
- Laan, Mari 2020. Saateks. — Julio Llamazares. *Kuidas vaadata vett.* Tlk Madis Kuuse ja Mari Laan. Tartu: Toledo, lk 147–151
- Ll a m a z a r e s, Julio 2007. *Kollane vihm.* Tlk Mariliin Vassenin. Tallinn: Pegasus
- Ll a m a z a r e s, Julio 2020. *Kuidas vaadata vett.* Tlk Madis Kuuse ja Mari Laan. Tartu: Toledo
- Platzgumer, Hans 2011. *Der Elefantenfuß: Roman.* 2. Aufl. Innsbruck: Limbus
- Pormeister, Eve 2010. *Grenzgängerinnen: Gertrud Leutenegger und die schreibende Nonne Silja Walter aus der Schweiz.* Berlin: SAXA
- Rasp ut i n, Valentin 1980. *Lahkumine Matjorast.* Tlk Olev Jõgi. Tallinn: Eesti Raamat
- Wolf, Christa 1989. *Störfall: Nachrichten eines Tages.* Berlin—Weimar: Aufbau

EVE PORMEISTER (1956) on lõpetanud diplomeeritud germanistina Leipzigi Ülikooli 1980, filosoofiamagister saksa kirjanduse alal 1992,

filosoofiadoktor saksa keele ja kirjanduse alal 2003 (mõlemad TÜ). TÜ filosoofiateaduskonna õpetaja 1980–1992, saksa filoloogia õppe-
tooli lektor 1992–2004 ja saksa filoloogia osakonna uuema saksakeel-
se kirjanduse dotsent 2004–2014; Tartu Linnaraamatukogu raamatuko-
guhoidja a-st 2016. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Kirjandus ja
kultuurilugu kuuluvad keeleõpetuse juurde” (1999, nr 7, lk 1505–1509),
“Mida tänapäeval tähendab Šveits” (2001, nr 5, lk 977–987), ““Kirju-
tan, et mu valudest saaks pidu”: Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga
28. juunil 2002 Zürichis” (2003, nr 4, lk 813–820), “Ingeborg Bach-
mann: Välditamatu poeet ja kõhklev lootja” (tlk Krista Räni; 2006, nr 1,
lk 184–210), “Kas maailm on tunnetatav: Salapärane kass, ema ja kõrb
Eugen Ruge romaanis *Cabo de Gata*” (2016, nr 10, lk 1733–1760) ja
“Ma näen aega” (2019, nr 3, lk 518–528); intervjuu Jaak Jõerüüdaga
“Igavene otsimine: Teekond iseendani” (2020, nr 7, lk 1246–1277) ja
Kärt Hellermaga “Valgus — meie maailma alus” (2021, nr 9, lk 1602–
1628); tõlkinud Gertrud Leuteneggeri essee “Avalikult ja otsustavalt
lahti öelda oma sajandi põhimõtetest” (1989, nr 4, lk 704–710), Leu-
teneggeri luuletusi (2003, nr 4, lk 809–812) ning Torsten Hoffmanni ar-
tikli “Vastu võtta terviklikkus: Kaaskiri Schilleri *Wallenstein*’i proloogi
tõlkele” (2009, nr 11, lk 2100–2105).

VIKTORIA BEREZINA. Vestlus (2018)

VÄITMINE

Robert C. Stalnaker

Tõlkinud Henrik Sova

Alustan mõnest üldtuntud tõest väidete kohta. Esiteks on väidetele sisu; väitmistegu on muu hulgas propositsiooni — millegi, mis esitab maailma mingil kindlal viisil olevana — väljendamine. Teiseks esitatakse väiteid mingis kontekstis — olukorras, mis sisaldab nii kindlate uskumuste ja kavatsustega kõnelejat kui ka neid, kellele väide on adresseeritud ja kel on oma uskumused ja kavatsused. Kolmandaks, mõnikord sõltub väite sisu kontekstist, milles see esitatakse, näiteks kõnelejast või väitmise ajast. Neljandaks, väitmistegu mõjutab ja on mõeldudki mõjutama konteksti, eelkõige olukorras osalejate hoiakuid; kuidas täpsemalt väide mõjutab konteksti, sõltub selle sisust.

Minu eesmärk selles artiklis on visandada mõned teoreetilised mõisted, mille abil neid üldtuntud tõdesid edasi arendada, ja näidata, kuidas need mõisted aitavad mõningaid keelelisi nähtusi seletada. Tahan välja pakkuda viisi, kuidas kõneteoorias võiks esitada sisu ja konteksti ning kuidas kirjeldada sisu ja konteksti vastastikust sõltuvust, millele need üldtuntud tõed viitavad. Ma ei esita väitmise analüüsi, ent teen mõned tagasihoidlikud ettepanekud selle kohta, kuidas väited käituvad kontekstis, kus neid esitatakse, ja kuidas kontekst kitsendab väidete tõlgendamist. Kok-

Assertion. — Robert C. Stalnaker. *Context and Content: Essays on Intentionality in Speech and Thought*. Oxford & New York: Oxford University Press, 1999, pp. 78–95. Esmakordselt ilmunud: *Syntax and Semantics*, Vol. 9, 1978, pp. 315–332.

© 1999 Robert C. Stalnaker.

kuvõttes käsitlen ma põgusalt ühte näidet nähtusest, mida need tagasihoidlikud ettepanekud aitavad minu arvates seletada.

Minu visandatavas teoorias mängivad keskset rolli kolm mõistet: *propositsioon*, *propositsiooniline mõiste* ja *kõneleja eeloleetus*. Neid kõiki defineeritakse või selgitatakse *võimaliku maailma* või maailma võimaliku oleku mõiste abil, nii et võiks arvata, et tähtis on alustada küsimusega, mis on võimalik maailm. See on hea küsimus, aga ma ei hakka sellele praegu vastama, ja ma pole kindel, et abstraktne kõneteooria peaks üldse selle kohta palju ütlema. Konkreetsetes uurimistegevustes, kaalutlustes ja vestlustes käsitletakse kõne all oleva ainese alternatiivseid olekuid mitut moodi sõltuvalt osalejate huvidest ja hoiakutest. Aga kõigile neile tegevustele on ühine ja olemuslik, et osalejad tõepoolest proovivad eristada viise, kuidas asjad võiksid või oleksid võinud olla. Võib olla, et parim viis selliste tegevuste formaalse struktuuri väljatoomiseks on keskenduda sellele, mida tehakse vastavas maailma alternatiivsete olekute hulgas, jättes kõrvale küsimused nende alternatiivide eneste loomusest. Otsus käsitleda võimalikke maailmu või võimalikke olukordi propositsioonide ja propositsiooniliste hoiakute teoorias *algelementidena* ei nõua võimalike maailmade tunnistamist universumi ontoloogiliste baasentiteetidena. Pigem on see otsus teoretiseerida teatud kindlal abstraktsusastmel.¹

Propositsioonide analüüs võimalike maailmade kaudu pakuti esimesena välja modaalloogika intuiitivse semantika kontekstis.² Analüüs on selline: propositsioon on funktsioon võimalikest maailmadest tõeväärtustesse (tõene või väär). Jämedamalt ja intuiitivselt öeldes on propositsioon reegel määramaks tõeväärtust kui funktsiooni faktidest — sellest, kuidas maailm on. Või propositsioon on viis — ükskõik, milline — valimaks välja võimalike asjaolude hulka — nimelt kõik need asjaolud, milles propositsioon saab väärtuse “tõene”.

¹Ma näitasin artiklis Stalnaker 2015, et võimalikke maailmu saab võtta tõsiselt ilma ebausutava metafüüsikata.

²Propositsioonide analüüsi võimalike maailmade abil pakkus algusest välja Saul Kripke 1960. aastate alguses.

Intuitiivne motivatsioon selliseks analüüsiks on midagi sellist. Propositsioon — väite või uskumuse sisu — esitab maailma kindlal viisil olevana. Ning iga maailma kindlal viisil olevana esitamise kohta leidub hulk kõigist võimalikest maailma olekuist, mis vastavad sellele esitusele — olekuist, mis *ongi* sellised. Nii et iga propositsioon määrab mingi võimalike maailmade hulga. Ja asetada iga antud võimalike maailmade hulga korral sinna ka tegelik maailm tähendab esitada maailma kindlal viisil olevana. Nii et iga võimalike maailmade hulk määrab mõne propositsiooni. Edasi, ükskõik millised kaks väidet või uskumust esitavad maailma olevat *samal* viisil parajasti siis, kui nad on tõesed kõigis samades võimalikes maailmades. Kui teeme mõistlikuna näiva eelduse, et esitustel, mis esitavad maailma olevat samal viisil, on sama sisu (väljendavad sama propositsiooni), siis saame järeldada, et võimalike maailmade hulkade ja propositsioonide vahel on üksühene vastavus. Sellise vastavuse tõttu näib meie teoorias mõistlik käsitada propositsioone võimalike maailmade hulkadena või (samaväärselt) funktsioonidena võimalikest maailmadest tõeväärtustesse. Selles analüüsis määratletakse propositsioonid nende olemusliku funktsiooni kaudu — esitada maailma.³

Oletades esitusmugavuse huvides, et leidub ainult üks väike hulk maailma võimalikke olekuid, saame esitada propositsiooni nii, et loetleme selle tõeväärtused nendes erinevates võimalikes maailmades, nagu järgmises maatriksis:

A	i	j	k
	T	V	T

³Tunnistan, et libisen siin üle suurtest probleemidest. Eelkõige see, et samasustingimustel, mida see analüüs propositsioonidele kehtestab, on mõned äärmuslikult paradoksaalsed tagajärjed (näiteks et leidub ainult üks paratamatu propositsioon), mis näib tegevat selle analüüsi eriti ebasobivaks propositsiooniliste hoiakute objektide käsitlemise jaoks. Mõningaid neid probleeme arutan ma teatud määral artiklis Stalnaker 2015.

i , j ja k on võimalikud maailmad — erinevad võimalikud tõsiasjade hulgad, mis määravad propositsiooni tõeväärtuse.

Aga on ka teine viis, kuidas tõsiasjad mängivad rolli lausungiga väljendatu tõeväärtuse määramisel: see, et lausungil on see sisu, mis tal on, on tõsiasi. Õeldu — propositsioon, mida väljendatakse — on ise miski, mis võinuks olla teistsugune, kui tõsiasjad olnuks teistsugused. Ja kui keegi eksib lausungi tõeväärtuse osas, siis mõnikord saab seda seletada sellega, et öeldust saadi valesti aru, mitte sellega, et tehti viga selle tõeväärtuse osas, mida tegelikult öeldi. Seda erinevust kahe viisi vahel, kuidas tõeväärtused sõltuvad tõsiasjadest, väljendab tuttav mõistatus “Kui hobuse saba nimetada jalaks, siis mitu jalga hobusel on?”. Vastus on muidugi neli, sest saba nimetamine jalaks ei tee sellest jalga, aga on arusaadav, kuidas küsimust saab ka teisiti võtta.

Las ma esitan lihtsa näite. Ma ütlesin O’Learyle: “Sa oled lollpea.” O’Leary ongi lollpea, nii et minu öeldu on tõsi, kuigi O’Leary ise nii ei arva. Aga Daniels, kes pole lollpea ja teab seda, oli parajasti ligiduses ja arvas, et räägin temast. Nii et nii O’Leary kui ka Daniels mõlemad leidsid, et ütlesin midagi vääralt: O’Leary sai minust õigesti aru, ent ei nõustu minuga tõsiasjade osas; Daniels jällegi nõustub minuga küll tõsiasja osas (ta teab, et O’Leary on lollpea), aga sai minust valesti aru. Et näide oleks täielikum, lisagem, et O’Leary usub vääralt, et Daniels on lollpea. Võrdleme nüüd võimalikke maailmu i , j ja k . i on maailm, nagu see on, maailm, kus oleme meie; j on maailm, kus asume O’Leary arvates, ja k on maailm, kus asume Danielsi arvates. Eirates muid võimalikke maailmu peale i , j ja k , saame kasutada maatriksit A esitamaks propositsiooni, mida ma tegelikult väljendasin. Ent järgmine, *kahemõõtmeline* maatriks esitab ühtlasi teist viisi, kuidas minu lausungi tõeväärtus on tõsiasjade funktsioon:

B	i	j	k
i	T	V	T
j	T	V	T
k	V	T	V

Vertikaalteljel on võimalikud maailmad konteksti rollis, mis määrab selle, mida öeldakse. Horisontaalteljel on võimalikud maailmad, mis on väljendatavate propositsioonide kui funktsioonide argumentid. Erinevad read esitavad seega seda, mida öeldakse lausungiga erinevates võimalikes kontekstides. Pangem tähele, et read, mis järgnevad *i*-le ja *j*-ile, on samad. See esitab tõsiasja, et O'Leary ja mina nõustume selles, mida öeldi. Samuti tuleb tähele panna, et veerud *i* ja *k* all on samad. See esitab tõsiasja, et Daniels ja mina nõustume nii selle propositsiooni tõeväärtuse osas, mida ma tegelikult väljendasin, kui ka selle propositsiooni tõeväärtuse osas, mida Daniels arvab, et väljendasin.

Mingis mõttes ütlesin ma midagi, mis on tõene *i*-s ning väär *j*-is ja *k*-s, kuigi mitte üheski neist maailmadest ei väljendanud ma propositsiooni, mis oleks tõene *i*-s ning väär *j*-is ja *k*-s. Kuigi seda propositsiooni pole väljendatud mitte üheski kontekstis, on ta maatriksil esindatud. Ma nimetan seda *diagonaalpropositsiooniks*, sest see on funktsioon võimalikest maailmadest tõeväärtustesse, mille väärtused on maatriksi vasakult ülalt paremale alla kulgeval diagonaalil. Üldisemas mõttes on see propositsioon, mis on tõene *i*-s iga *i* korral parajasti siis, kui lausungiga *i*-s väljendatu on tõene *i*-s. Ma tulen diagonaalpropositsioonide juurde hiljem tagasi.

Ma nimetan *B*-laadses maatriksis esitatut *propositsiooniliseks mõisteks*. Propositsiooniline mõiste on funktsioon võimalikest maailmadest propositsioonidesse või samaväärselt funktsioon võimalike maailmade järjestatud paarist tõeväärtusesse. Iga konkreetset lausungieksemplari saab seostada selle määratud propositsioonilise mõistega ja ma pakun allpool välja, et mõned printsiibid, mis kitsendavad väidete tõlgendamist ja hindamist, on kitsendused väitlausungite poolt määratud propositsioonilistele mõistetele, mitte lihtsalt väljendatud propositsioonidele. See on minu propositsioonilise mõiste sissetoomise põhjendus, aga selliseid struktuure võib uurida ka abstraktsest vaatepunktist, eraldi seisvana lausungitest või lausungikontekstidest. Minu poolt propositsioonilisteks mõisteteks kutsutava abstraktne teooria on hiljuti pälvinud loogikutelt mõningast tähelepanu *kahemõõtmelise*

modaalloogika sildi all.⁴ See teooria keskendub kahemõõtmelise modaalse operaatori mõistele.

Kahemõõtmeline modaalne operaator on operaator, mis tekitab ühe propositsioonilise mõiste teiseks propositsiooniliseks mõisteks. Kui o on selline operaator, siis o tähenduseks on reegel, mis seab igale propositsioonilisele mõistele P vastavusse propositsioonilise mõiste oP . Ma kirjeldan ühte sellist operaatorit ja vastandan seda traditsioonilisematele ekstensionaalsetele ja intensionaalsetele lauseoperaatoritele.⁵

Pistodaoperaator olgu operaator, mis võtab diagonaalpropositsiooni ja projitseerib selle reaks. Kui ϕ on P määratud diagonaalpropositsioon, siis $\dagger P$ väljendab ϕ -d kõikide kontekstide suhtes. Nii et kui B on eelmises näites minu O'Learyle esitatud väitega määratud propositsiooniline mõiste, siis järgmine maatrics esitab propositsioonilist mõistet $\dagger B$:

$\dagger B$	i	j	k
i	T	V	V
j	T	V	V
k	T	V	V

$\dagger B$ ütleb ligikaudu midagi sellist: “ S -i lausungiga *Sa oled lollpea* öeldu on tõsi”, kus määrav kirjeldus “ S -i lausungiga *Sa oled lollpea* öeldu” võib olla mittejäik tähistaja — kirjeldus, mis osutab eri maailmades eri propositsioonidele. Pangem tähele, et pistodaoperaatori väärtuseks on alati konstantne propositsiooniline mõiste. See tähendab, et kuidas iganes on lood P -ga, $\dagger P$ väljendab igas

⁴Kõige üldisem mulle teadaolev kahemõõtmelise modaalloogika arutelu on artiklis Segerberg 1973. Vt ka Åqvist 1973; Kamp 1971. Varaseimad kahemõõtmeliste operaatorite uuringud tehti minu arust ajalooajaloo kontekstis Frank Vlachi ja Hans Kampi poolt California ülikoolis Los Angeleses.

⁵David Lewise järgi leiutas pistodaoperaatori ajalooajaloo analoogi Frank Vlach, kes käsitleb seda oma UCLA doktoritöös (Vlach 1973). Märgistus pärineb Lewiselt (vt Lewis 1973: 63–64, allmärkus).

kontekstis alati sama propositsiooni. Kui P ise juba on selles mõttes konstantne propositsiooniline mõiste, siis väljendab $\dagger P$ sama propositsioonilist mõistet mis P .⁶

Võrdleme seda operaatorit tuttavama modaalse operaatoriga, propositsioonilise paratamusega. $\Box P$ väljendab mis tahes maailmas propositsiooni, mis on vastavas maailmas tõene parajasti siis, kui P -ga väljendatud propositsioon selles maailmas on paratamatu propositsioon — see, mis on tõene kõigis võimalikes maailmades. Propositsiooniline paratamatus on järgmises mõttes ühemõõtmeline operaator: mis tahes punktis $\Box P$ -ga väljendatud propositsioon sõltub ainult selles punktis P -ga väljendatud propositsioonist. Hindamaks $\Box P$ väärtust mis tahes reas piisab P väärtuste vaatamisest üksnes selles reas. See ühe- ja kahemõõtmeliste operaatorite eristus on järgmisel astmel paralleelne eristusega ekstensionaalsete ja intensionaalsete operaatorite vahel. Võtame näiteks ekstensionaalse eitusoperaatori: hindamaks $\sim P$ väärtust mis tahes punktis, tarvitseb ainult vaadata P väärtust selles punktis. Ekstensionaalsed operaatorid võtavad punktid (tõeväärtused) ja annavad tulemuseks punktid; ühemõõtmelised operaatorid võtavad read (propositsioonid) ja annavad tulemuseks read; kahemõõtmelised operaatorid võtavad terve maatriksi (propositsioo-

⁶Veel ühe intuiitiivse rakendusega operaatori on Lewis esitanud tagurpidi pistodana. See teeb seda, et projitseerib diagonaalse propositsiooni *veeruks*, mis sisuliselt teisendab sattumuslikud tõed paratamatuteks tõdedeks ja sattumuslikud väärsused paratamatuteks väärusteks. Hans Kamp (1971) pakkus selle operaatori ajalise analoogina välja, et ta esitab määrsõna *praegu*. “Praegu on tõsi, et A ” öelduna ajal t väljendab propositsiooni, mis on tõene igal ajal parajasti siis, kui A on tõsi ajal t . See operaator on oluline, kui *praegu* on hõlmatud muude ajamäärangute konteksti. Selle abil saab ilma objektkeeles üle aegade kvantifitseerimiseta esitada lauseid nagu “Ükskord polnud ükski praegu elus olev inimene veel sündinud”. David Lewis ja David Kaplan on välja pakkunud, et see operaator näitab väljendite nagu *tegelikult* ja *õigupoolest* semantilist funktsiooni, nagu näiteks lauses “Kui mul oleks rohkem raha, kui mul tegelikult on, oleksin ma õnnelikum”.

nilise mõiste) ja annavad tulemuseks teise terve maatriksi. Iga järgmist tüüpi operaator on eelmise üldistus.⁷

Vaatleme kompleksoperaatorit, ruut-pistodaoperaatorit, mis ütleb, et diagonaalpropositsioon on paratamatu. Seda võib mõista *a priori* tõe operaatorina, pidades silmas Saul Kripke töodes väljatoodud eristust aprioorse ja paratamatu tõe vahel. *A priori* tõde on lause, mis on küll tõene igas kontekstis, ent ei pruugi väljendada paratamatut propositsiooni. See on nii parajasti siis, kui diagonaalpropositsioon on paratamatu, mida kompleksoperaator ütlebki. Illustreerin seda ühe variandiga Kripke enda näitest (Kripke 2001: 71–74). Oletame, et maailmades *i*, *j* ja *k* on kindlal ajahetkel *t* üks kindel objekt, metallvarras, vastavalt üks, kaks ja kolm meetrit pikk. Nüüd oletame, et pädev võimuasutus määrab väljendi “üks meeter” osutuse nii, et teeb igas maailmas *i*, *j* ja

⁷Kuigi pistodaoperaatori ja tagurpidi pistodaoperaatori sisenditeks on siin propositsioonilised mõisted, saab neid üldistada mis tahes tüüpi kahemõõtmeliseks intensiooniks. Näiteks võib neid tõlgendada nii, et nende sisenditeks on kahemõõtmelised indiviidimõisted või omadusmõisted. Esitagu *a* määravat kirjeldust, näiteks “Ameerika Ühendriikide president”, ja olgu *i*, *j* ja *k* kolm aega, näiteks 1967, 1971 ja 1975. Maatriks (i) allpool esitab selle määrava kirjelduse kahemõõtmelist intensiooni vastavalt nendele kolmele ajale. Maatriks (ii) esitab jäika kirjeldust “isik, kes on tegelikult, või praegu, Ameerika Ühendriikide president”. See on $\dagger a$ kahemõõtmeline intensioon. David Kaplan (2017–2018) käsitleb selle operaatori sisenditena singulaarterme ja võrdleb seda Keith Donnellani käsitlusega määravate kirjelduste osutuslikust kasutusest.

(i)

	<i>i</i>	<i>j</i>	<i>k</i>
<i>i</i>	LJ	RN	GF
<i>j</i>	LJ	RN	GF
<i>k</i>	LJ	RN	GF

(ii)

	<i>i</i>	<i>j</i>	<i>k</i>
<i>i</i>	LJ	LJ	LJ
<i>j</i>	RN	RN	RN
<i>k</i>	GF	GF	GF

k järgmise avalduse: “See metallvarras on ühe meetri pikkune”. Maatriks C allpool esitab selle avalduse propositsioonilist mõistet. Maatriks $\Box \dagger C$ väljendab propositsioonilist mõistet väitele, et see avaldus on *a priori* tõene:

C		i	j	k
i		T	V	V
j		V	T	V
k		V	V	T

$\Box \dagger C$		i	j	k
i		T	T	T
j		T	T	T
k		T	T	T

Võimuasutuse väljendatud propositsioon oleks võinud olla väär, kuigi selle lausungiga ta poleks saanud väljendada väärat propositsiooni.

Kirjeldasin, kuidas mõista propositsioone ja mis on propositsioonilised mõisted. Kolmas mõiste, mida vajame, on kõneleja eeloletus. Minu arvates on just see keskne mõiste, mida on vaja iseloomustamiseks kõnekontekste. Laias laastus on kõneleja eeloletused propositsioonid, mille tõesust peab kõneleja vestluse taustana enesestmõistetavaks. Propositsioon on eeloletatud, kui kõneleja on valmis tegutsema nii, justkui ta eeldaks või usuks selle propositsiooni tõesust ja justkui ta eeldaks või usuks, et tema kuulajad samuti eeldavad või usuvad selle tõesust. Eeloletused on kõneleja silmis vestluses osalejate *ühiseks aluseks*, mida käsitletakse nende *ühise* või *vastastikuse teadmisenä*.⁸ Siin mõeldud

⁸Ma olen seda eeloletuse [*presupposition*] mõistet käsitlenud kahe varasemas artiklis: Stalnaker 1977, 1999a. Stephen Schiffer (1972: 30–42) ja David Lewis (1969: 52–60) on arutanud vastastikuse ja ühise teadmise mõisteid, mis sarnanevad minu eeloletuse mõistega. Paul Grice rääkis William Jamesi loengutes, kuidas osal propositsioonidel on vestluses *ühise aluse staatus* (Grice 1989).

tähenduses aga ei tarvitse eeloletatud propositsioonid olla ka päriselt ühine või vastastikune teadmine; kõneleja ei pruugi neid isegi uskuda. Ta võib eeloletada mis tahes propositsiooni, mida peab sobivaks eeldada vestluse eesmärkide tarvis, tingimusel, et ta on valmis eeldama, et tema kuulajad seda samuti teevad.

Eeloletatakse *propositsioone* — funktsioone võimalikest maailmadest tõeväärtustesse. Aga fundamentaalsemas mõttes ei pruugiks me kõneleja eeloletusi käsitada propositsioonide hulgana, vaid pigem eeloletatuga kooskõlalise võimalike maailmade hulgana. Seda hulka nimetan ma *kontekstihulgaks* ja see on võimalike maailmade hulk, mida kõneleja näeb vestlusse puutuvate “reaalsete valikutena”. Propositsioon on eeloletatud parajasti siis, kui see on tõene kõigis neis võimalikes maailmades. Motivatsioon käsitada kõneleja eeloletusi sel moel võimalike maailmade hulgana seisneb selles, et see sobib kokku vestlusprotsessi kirjeldamisega selle olemuslike eesmärkide kaudu. Vestlemine on oma olemuselt võimalike viiside eristamine, kuidas asjad võiksid olla. Propositsioonide väljendamise eesmärk on teha selliseid eristusi. Eeloletused määratlevad alternatiivsete võimalikkuste hulga pii-rid, mille seast kõnelejad kavatsevad oma propositsioonide väljendamisega eristusi teha.

Igal vestluses osalejal on oma kontekstihulk, ent eeloletuse mõiste juurde kuulub kõneleja eeldus, et tema kuulajad eelole-tavad sedasama mida temagi. Võime määratleda *veatu konteksti* sellise kontekstina, kus eri vestluses osalejate kõik eeloletused on samad. *Vigasel kontekstil* on teatav ebastabiilsus ja ta kaldub li-ginema veatu konteksti tasakaalupunktile. Kuna kuulajad tõlgen-davad öeldu eesmäärke ja sisu vastavalt oma eeloletustele, viivad kõik märkamata jäänud lahknevused kõneleja ja tema adressaa-tide eeloletuste vahel tõenäoliselt kommunikatsioonitörkeni. Ku-na aga kommunikatsioon on kogu ettevõtmise mõte, püüab iga-üks hoida eeloletused samana. Ja kuna vestluse käigus poetatakse mitmesuguseid vihjeid selle kohta, mida eeloletatakse, on osale-jad tavaliselt võimelised lahknevuste esinemist märkama. Seega pole minu arust ebamõistlik eeldada, et normaaljuhul on konteks-tid veatud või vähemalt sellele piisavalt lähedal.

Kontekst on *piisavalt lähedal* veatule kontekstile juhul, kui lahknevused ei mõjuta vestluse käigus tegelikult kõne alla kerki-
vaid teemasid. Oletame näiteks, et sa tead, et Jones võitis valimised, ning usud ekslikult, et ka mina tean seda, ja oled valmis selle propositsiooni tõesust vaikimisi enesestmõistetavaks pidama, kui vastav juhul peaks tulema, näiteks kasutades seda argumendi vaikiva eeldusena või kasutades Jonesile osutamiseks kirjeldust “valimiste võitja”. Minu kõneleja eeloletuste dispositsioonilise käsitluse järgi, kui sa oled valmis seda propositsiooni sellisel viisil kasutama, siis sa *tõepoolest* eeloletadki, et Jones võitis valimised, isegi kui sul ei teki kunagi võimalust seda dispositsiooni näidata, sest see teema ei tule jutuks. Kuna mina ei tea, et Jones võitis valimised, siis ma seda ka *ei* eeloleta ja seega on kontekst vigane. Ent see viga võib olla kahjutu.

See aga ei pruugi alati kahjutu olla: kui sel uudisel on piisavalt suur tähtsus, siis asjaolu, et sa seda teemat ei tõstata, võib näidata sinu dispositsiooni võtta selle tõesust enesestmõistetavana. Sellisel puhul pole küll otseselt tegu kommunikatsioonitõrkega, aga olukorrast võidakse valesti aru saada, kui ma näiteks teen tõsiasjast, et sa ei ütle mulle, kes valimised võitis, järelduse, et ka sina ei tea seda.

Vestlus on protsess, mis leiab aset pidevalt muutuvas kontekstis. Me peame konteksti seisundit igal antud hetkel määratletuks osalejate eeloletustega, nii nagu need on esitatud nende kontekstihulkades. Tavapärasel, veatul juhul on kõik kontekstihulgad samad, nii et sel juhul saame rääkida vestluse kontekstihulgast. Kuidas nüüd väide muudab konteksti? Kahel viisil, ja ma panen ette, et neist just teine peaks olema väitmise analüüsi olemuslik osa. Esimest mainin ma kõigest seepärast, et seda eristada teisest: tõsiasi, et rääkija räägib, ütleb sõnu nii, nagu ta seda teeb, on tõsiasi, mis on tavaliselt ligipääsetav kõigile kohalolijatele. Sellistest vaadeldud tõsiasjadest võib oodata, et need muudavad kõneleja ja tema kuulajaskonna ühiselt eeldatud taustateadmisi samamoodi, nagu iga ilmselgelt vaadeldav muutus vestluse füüsilises keskkonnas muudab eeldatud ühist teadmist. Kui tuppä jalutab kits, siis tavaliselt eeloletatakse alates sellest hetkest, et toas on kits. Ja selle eeloletamise tõsiasja võidakse vestluses ära kasutada, kui

näiteks keegi küsib “Kust see siia sai?”, eeldades, et teised teavad, millest ta räägib. Samamoodi, kui ma räägin, siis eeloletan ma, et teised teavad, et ma räägin, isegi kui ma ei eelda, et kõik teadsid, et ma hakkam rääkima, enne kui ma seda tegin. Ka seda tõsiasja saab vestluses ära kasutada, nagu näiteks siis, kui Daniels ütleb: “Ma olen kiilakas”, pidades enesestmõistetavaks, et tema kuulajad saavad aru, kelle kohta seda öeldakse.

Ma mainin seda üldtuntud väidete poolt konteksti muutmise viisi seepärast, et teha selgeks, et kontekst, mida väide mõjutab oma *olemuse* poolest, pole määratletud sellega, mida eeloletatakse enne, kui kõneleja alustab rääkimist, vaid sisaldab mis tahes teavet, mida kõneleja eelduste kohaselt tema kuulajad saavad tuletada kõneteo tegemisest endast.

Kui kontekst on juba kohandatud vastavalt teabele, et kindel lausung leidis aset, siis kuidas muudab konteksti väite *sisu*? Minu ettepanek on väga lihtne: väidet esitades vähendatakse kindlal viisil kontekstihulka, tingimusel, et teistel vestluses osalejatel pole vastuväiteid. Kontekstihulka vähendatakse nii, et elimineeritakse kõik need võimalikud olukorrad, mis on öelduga vastuolus. Veidi teisiti öeldes, väite olemuslik tagajärg seisneb selles, et vestluses osalejate eeloletusi muudetakse, lisades väidetu sisu eeloletatule. Seda mõju välditakse ainult siis, kui väide lükatakse tagasi.

Ma peaksin rõhutama, et ma ei paku seda välja väitmise *definiitsioonina*, vaid ainult kinnitusena ühe tagajärje kohta, mis väidetel on ja mis neil on mõeldud olema — tagajärg, mis peaks olema õige definitsiooni osa või järeldus. On mitmeid põhjendusi, miks ei saa väitmist defineerida ainuüksi selle tagajärje kaudu. Üks on see, et muudel kõnetegudel, näiteks oletustel, on sama tagajärg ja seda taotluslikult. Teine põhjendus on see, et võib leiduda mitmesuguseid kaudseid, isegi mittekeelelisi vahendeid sama tagajärje saavutamiseks, mida ma ei sooviks nimetada väideteks. Kolmas põhjendus on see, et väljapakutud olemuslik ta-

gajärg viitab teisele kõneteole — väite tagasilükkamisele,⁹ mida ilmselt ei saa seletada väitmisest sõltumatult.

See tagajärg pole ilmselgelt väitmise piisav tingimus. On see isegi tarvilik tingimus? Võib vastu vaielda, et väitja ei pea tingimata kavatsema panna oma kuulajaid väidetut tõena võtma. Vastuvaidleja võiks arutleda nii: võtame näiteks tolle sinu O'Learyle öeldud lause, et ta on lollpea. Sa teadsid ette, et O'Leary ei nõustu selle väitega, seega teadsid sa oma teooria järgi ette, et sinu väitel pole seda väitele iseloomulikku olemuslikku mõju. Kui sinu teooria peaks paika, peaks see näide olema erandlik, aga see pole seda. Kas poleks usutavam iseloomustada väitmist kui üritamist panna kuulajaid omaks võtma, et *kõneleja võtab omaks* väite sisu?¹⁰ Ent säärane grice'ilik pööre pole vajalik. Minu ettepanek väitmise olemusliku tagajärje kohta ei tähenda seda, et kõnelejad *taotleksid*, et neil õnnestub panna adressaati väite sisu omaks võtma, või et nad usuksid, et see juhtub või isegi võiks juhtuda. Keegi võib esitada väite teades, et see lükatakse tagasi, samamoodi nagu kongress võib seaduse vastu võtta teades, et see vetostatakse, tööliste esindaja võib teha ettepaneku teades, et sellele esitatakse vastuettepanek, või pokkerimängija võib tõsta panuseid teades, et see paneb teised mängijad oma kaarte maha viskama. Sellised teod pole tingimata mõttetud, sest neil kõigil on teiseseid tagajärgi ja pole alust, miks ei saaks teiseste tagajärgede saavutamine olla teo tegija peamine taotlus. Olemuslikud tagajärjed on ikkagi asjakohased ka siis, kui on ammu selge, et väide, seadusandlik akt, ettepanek või panus lükatakse tagasi, kuna üldiselt seletatakse seda, miks teol on sellised teiseseid tagajärjed, nagu nad on, tõsiasja kaudu, et sel oleks olnud teatud olemuslikud tagajärjed, kui seda poleks tagasi lükatud.

⁹Olgu selgitatud, et väite tagasilükkamine ei tähenda väite vastandi väitmist ega sellega nõustumist, vaid üksnes väite omaksvõtust keeldumist. Kui väide lükatakse tagasi, jääb kontekst samaks mis enne. (Täpsemalt, väite tagasilükkamine tõkestab *teist* liiki mõju, mis väidetal kontekstile on. Esimest liiki mõju ei saa tõkestada ega tagasi võtta.)

¹⁰Selle vastuväite tõstatas vestluses David Kaplan.

Veatust vestlusest võiks mõelda kui mängust, kus mänguväljaks on ühine kontekstihulk ja käikudeks kas katsed vähendada kindlatel viisidel selle hulga suurst või nende käikude tagasilükkamine vastasmängijate poolt. Osalejatel on ühine huvi hulga suurst vähendada, ent nende huvid võivad lahkned, kui kerkib küsimus, kuidas peaks seda tegema. Üleüldine mängu eesmärk sõltub muidugi sellest, millise vestlusega on tegu — näiteks kas see on teabe vahetamine, vaidlus või juhendamine.

Mängu võib laiendada, tuues sisse muud tüüpi käike nagu oletused, ajutised eeldused, lubadused, küsimused ning käskude ja lubade andmine.¹¹ Iga niisugune keeleline tegevus on eeldatavasti tehtud eeloletuste taustal ja neist võib osalt aru saada tagajärgede kaudu, mis neil on või on mõeldud olema teiste vestluses osalejate eeloletustele ja edasisele käitumisele.

See on väga abstraktne ja väga lihtne visand sellest, mis toimub, kui keegi ütleb kellelegi midagi. Aga sellest piisab mõningate printsiipide põhjendamiseks, mis on kasulikud keelekasutuse korrapärade seletamisel. Ma toon välja kolm sellist reeglit, mis näitlikustavad konteksti ja sisu vastastikust seost. Propositsioonide, eeloletuste ja väidete raamistikus on kõik need printsiibid üsna ilmselged ja nii see peabki olema. Need pole mõeldud empiiriliste üldistustena sellest, kuidas asjad käivad konkreetset keeles või spetsiifilises sotsiaalses praktikas. Pigem on nad välja pakutud printsiipidena, mida saab kaitsta kui ratsionaalse suhtlemise olemuslikke tingimusi ja millele iga ratsionaalne toimija allub, kui ta osaleb sellises praktikas, mis sobib kokku selle minu väga abstraktse ja skemaatilise visandiga suhtlemisest.¹²

Esitan esmalt kolm printsiipi ja seejärel selgitan neid üksikhaaval.

1. Väidetud propositsioon on alati tõene mõnes, aga mitte kõigis kontekstihulga võimalikes maailmades.

¹¹David Lewis (1979) on visandanud käskude ja lubade keelemängu, mis sobiks sellesse raamistikku.

¹²Grice'i vestlusteooria mõju peaks olema selge minu arutelust nende printsiipide rakendamise kohta.

2. Mis tahes väitev lausung peaks väljendama propositsiooni kontekstihulga iga võimaliku maailma suhtes ja sel propositsioonil peaks olema tõeväärtus kontekstihulga igas võimalikus maailmas.
3. Kontekstihulga iga võimaliku maailma suhtes väljendatakse ühtsama propositsiooni.

Esimene printsiip ütleb, et kõneleja ei tohiks väita midagi, mida ta eeloletab tõese või väärana. See peaks olema selge, kui võtta aluseks eeloletuse tähendus ja väitmisele omistatud olemuslik tagajärg. Väita midagi, mis on eeloletusega vastuolus, on ennastkummutav; eesmärgiks on kontekstihulga vähendamine, mitte selle tervenisti elimineerimine. Ja väita midagi, mis on juba eeloletatud, on püüe teha midagi, mis on juba tehtud.

Seda reeglit nagu teisigi saab rakendada mitmel viisil. Kui saaks sõltumatult fikseerida, mida eeloletatakse ja mida parasjagu öeldakse, siis võiks seda reeglit kasutada kõneleja teo hindamiseks. Kui ta ei allunud reeglile, siis tegi ta midagi, mis vestluse vaatepunktist on ebamõistlik, ebatõhus, ebakohane või koostöötõrges. Ent reeglit — või eeldust, et kõneleja juhindub reeglist — võib võtta ka tõendina sellest, mida eeloletati või öeldi. Võib-olla isegi rohkemana kui lihtsalt tõendina. Reeglid võivad osalt määratleda seda, mida kontekstis eeloletatakse ja öeldakse, kitsendades nendevahelist suhet. Nii et kui kõneleja ütleb midagi, mida saab tõlgendada kahte moodi, ning üks tõlgendus on kontekstihulgaga kooskõlas ja teine mitte, siis saab see kahemõttelisus selles kontekstis selle printsiibi abil lahendatud. Kui kõneleja ütleb midagi, mis näib esmapilgul olevat enesestmõistetav, siis võidakse seda võtta vihjena, et kõneleja kontekstihulk on oletatust suurem — et kontekst oli vigane —, või võidakse otsida öeldule uut tõlgendust. Seega on kolm viisi, kuidas reageerida reegli näilisele rikkumisele. Esiteks võib järeldada, et kontekst pole selline, nagu paistab. Teiseks võib järeldada, et kõneleja ei öelnud (või ei pidanud silmas) seda, mida ta näis ütlevat (või silmas pidavat). Kolmandaks võib järeldada, et reeglit tõepoolest rikuti. Kuna tavaliselt saab nii konteksti kui öeldut väga paindlikult tõlgendada, siis kolmas reaktsioon on üsna ebatavaline, kuigi pole ebatavaline

kasutada reeglit seletamaks, miks mõni lausung olnuks hälbeline, kui see oleks antud kontekstis esinenud.

Teine printsiip puudutab tõeväärtustühimikke ja seob omavahel semantilise eeloletuse ja pragmaatilise kõneleja-eeloletuse. Printsiibist järeldub, et kui lause x eeloletab semantiliselt propositsiooni φ (selles mõttes, et x väljendab tõde või väärust ainult siis, kui φ on tõene), siis φ on kõnelejal eeloletatud eespool selgitatud mõttes.

Leidub kaks eri viisi, kuidas võiks tekkida tõeväärtustühimik: lausel ei õnnestu mingis võimalikus olukorras väljendada üldse mitte mingit propositsiooni või tal võib see küll õnnestuda, ent väljendatud propositsioon on *osaline* funktsioon — see pole mõnedes võimalikes maailmades määratletud. See reegel kõrvaldab kontekstihulgast mõlemat liiki tõeväärtustühimikud.

Selle reegli mõte on järgmine: väite iva on vähendada teatud kindlal viisil kontekstihulka. Aga kui propositsioon pole mõnes võimalikus maailmas tõene ega väär, siis jääks selgusetuks, kas kaasata see võimalik maailm taandatud hulka või mitte. Nii et kõneleja kavatsused jäävad ebaselgeks.

Jällegi saab seda printsiipi kasutada kolmel viisil: öeldu tõlgendamiseks, vihjena eeloletatule või kõneleja teo hindamisalusena.

Kolmas printsiip, mis ütleb, et lausung peab väljendama *seda-sama* propositsiooni kontekstihulga iga võimaliku maailma suhtes, on oma põhjenduse poolest lähedalt seotud loogilise atomismi ja loogilise empirismi traditsiooni ühe põhilise eeldusega. Wittgensteini sõnavaras kõlab see nii: see, kas propositsioonil (loe: lausel) on tähendus, ei saa sõltuda sellest, kas mõni teine propositsioon on tõene (vrd Wittgenstein 1996: 2.0211). Selle traditsiooni järgi tuleb tähendust ja tõde selgelt eristada, sest muidu poleks võimalik kasutada keelt suhtlemiseks kindlal viisil. Peab olema võimalik mõista, mida väitega öeldakse, sõltumata kõikvõimalikest tõsiasjadest, mis võiksid selle tõesuse määramisel asjasse puutuda. Seejuures on alati olnud selge, et seda laadi printsiipi tuleb täpsustada, sest see ise on tõsiasi, et sõnad tähendavad seda, mida nad tähendavad. Ja kontekstist sõltuvuse

nähtused tõendavad, et on ka muid viise, kuidas see, mida öeldi, saab olla selle funktsioon, mis on tõene. Eelolevate ja väitmise raamistik võimaldab meil seda traditsioonilist eeldust loomulikult viisil täpsustada, nii et see oleks nende nähtustega kooskõlas, ja anda ka selge seletuse, miks see täpsustatud versioon peab paika pidama. Mõistmaks, miks see printsiip peab kehtima, vaatame propositsioonilise mõiste D maatriksit. Oletame, et kontekstihulk koosneb i -st, j -ist ja k -st ja et kõneleja lausung määrab D . Mida ta palub oma kuulajatel teha?

D	i	j	k
i	T	T	T
j	V	V	T
k	V	T	T

Midagi sellist: kui asume i -maailmas, jätkem kontekstihulk samaks; kui asume j -maailmas, visakem välja maailmad i ja j , ning k -maailmas asudes tuleks välja visata ainult i -maailm. Aga kuulajad muidugi ei tea, millises neist maailmadest asume, ja kui teaksid, oleks see väide kasutu. Nii et selles kontekstis esitatud väide väljendab kavatsust, mis on olemuslikult mitmemõtteline. Paneme tähele, et probleem pole selles, et kõneleja lausungil ei õnnestunud määrata unikaalset propositsiooni. Kui eeldada, et üks maailmadest i , j või k on tõepoolest tegelik maailm, siis see maailm paneks propositsiooni ühemõtteliselt paika. Probleem on selles, et kuna pole teada, millist propositsiooni väljendatakse, siis selle väljendamine ei saa teha seda tööd, mida talt oodatakse.¹³

¹³Ühe mitmemõttelisuse lahendamiseks on vaja väikest selgitust. Kolmas printsiip ütleb, et kontekstihulga mis tahes võimalikus maailmas väljendatud propositsioon peab ühtima *kontekstihulga sees* propositsiooniga, mis on väljendatud selle kontekstihulga mis tahes teises võimalikus maailmas. Nii näiteks, kui kontekstihulk on $\{i, j\}$, siis allpool esitatud propositsioonilist mõistet määrav lausung ei riku seda printsiipi. Isegi kui i -s väljendatud propositsioon lahkneb j -is väljendatud pro-

Nagu teistegi printsiipidega, võib ka siin näilistele rikkumistele reageerida erinevalt. Näilist rikkumist võib võtta nii, et kõneleja kontekstihulk oli arvatust väiksem, ja jätta kõrvale võimalikud maailmad, mille suhtes lausung saab hääbelise tõlgenduse. Lausungit võib aga ka ümber tõlgendada nii, et see väljendaks igas võimalikus maailmas sama propositsiooni. Võtame järgmise näite. Kuuldes kõrvalruumis kõnelemas naisterahvast, lausun ma sulle: “See on kas Zsa Zsa Gabor või Elizabeth Anscombe.” Kui eeldada, et nii näitavad asesõnad kui pärisnimed on jäigad tähistajad — sõnad, mis osutavad samale indiviidile igas võimalikus maailmas —, osutub see lause kas paratamatult tõseks või paratamatult vääraks, sõltuvalt sellest, kas kõrvalruumis on üks neist kahest mainitud naisest või hoopis keegi muu. Olgu i maailm, kus see on preili Gabor, j maailm, kus see on professor Anscombe, ja k maailm, kus see on keegi muu, näiteks Tricia Nixon Cox. Kui nüüd proovime algset kontekstihulka kahandada, nii et see ühilduks kolmanda printsiibiga, näiteks visates välja k -maailma, tekib vastuolu esimese printsiibiga, sest väide muutub triviaalseks. Aga kui vaatame seda, mis näites tegelikult toimub, kui küsime, milliseid võimalikke olukordi üritab kõneleja väidet esitada kontekstihulgast eemaldada, saame tagurpidi liikudes väljendatud propositsiooni kätte. Veidi järele mõeldes taipame, et kõneleja tahab öelda, et tegelik maailm on kas i või j , aga mitte k . Ta peab oma väitega silmas, et alljärgneva maatriksi E diagonaalpropositsioon, s.t $\dagger E$ väljendatav propositsioon on tõene.

positsioonist, on see lahknevus väljaspool kontekstihulka. David Lewis osutas vajadusele sellise selgituse järele.

	i	j	k
i	T	V	T
j	T	V	V
k	V	T	T

E		i	j	k
i		T	T	T
j		T	T	T
k		V	V	V

$\dagger E$		i	j	k
i		T	T	V
j		T	T	V
k		T	T	V

Ma pakun, et tavapärane viis toomaks lausungeid kooskõlla kolmanda printsiibiga on tõlgendada neid nii, nagu väljendaksid nad diagonaalpropositsiooni, või teha neil kahemõõtmelise *pistoda*-operaatori esindatud teisendus. Selle kohta on palju näiteid. Näiteks: “Ehatäht on identne Koidutähega”, “praegu on kell kolm”, “oftalmoloog on silmaarst”. Konstrueerimaks igal sellisel juhul konteksti, mis ühtiks esimese printsiibiga, konteksti, kus väljendatud propositsioon poleks ei triviaalne ega eeldatavalt väär, peab kaasama võimalikke maailmu, kus lause, tõlgendatuna standard-sel viisil, väljendab erinevaid propositsioone. Aga mis tahes usutavas kontekstis, kus selliseid lauseid võiks mõistlikult kasutada, on selge, et kõneleja peab silmas just diagonaalpropositsiooni. Kahemõõtmeline operaator *pistoda* võib esitada tavapärast teisendust, mida kasutatakse väidete ja muude kõnetegude tõlgendamiseks või ümbertõlgendamiseks nii, et need oleksid kooskõlas kolmanda väitmistegusid kitsendava printsiibiga.

Lõpetuseks näitan, kuidas see viimane ettepanek aitab selektada üht singulaarsete eitavate olemasoluväidetega seotud mõistetatust. See kerkib esile osutuse põhjuslikus või ajaloolise selektuse teoorias, mille järgi pärisnimed ei osuta nimekandjale mitte seepärast, et kandjal oleksid teatud nime tähenduses väljendatud omadused, vaid seepärast, et osutatu ja kõneleja nimekasu-

tuse vahel on teatud põhjuslikud või ajaloolised seosed.¹⁴ Selle teooria järgi pärisnime sisaldava lihtsa singulaarse väitega nagu “O’Leary on lollpea” väljendatav *propositsioon* on selline, mis on tõene parajasti siis, kui sel isikul, kes on kõneleja selle nime kasutamise tegelikult põhjuslikult õigel viisil seotud, on predikaadi väljendatud omadus. Nii et propositsioon on määratud nimetatud isiku funktsioonina, mitte nime ega nime tähenduse funktsioonina.

Mida see teooria ütleb väidete kohta nagu “O’Learyt pole olemas”? Kui väide on tõene (ja see väide juhtumisi on tõene), siis pole seda isikut, mis oleks õigel viisil seotud kõneleja nimekasutusega ja seega pole ka sellise isiku funktsioonina määratud propositsiooni. Nii et vähemalt *tõeste* eitavate olemasoluväidete puhul näib, et pärisnimed peavad väljendatava propositsiooni määramisel mängima teistsugust rolli, kui see, mida nad mängivad tavapärastes predikatsioonides.

Võib-olla eitav olemasoluväide ütleb lihtsalt seda, et pole olemas sellist isikut, kes oleks õiges põhjuslikus seoses kõneleja nimekasutusega.¹⁵ See näib küll andvat õiged tõetingimused eitavatele olemasoluväidetele, ent ilmselt pole need õiged mõnede muude singulaarsete eitavate olemasolukonstruksioonide puhul. Võtame näiteks kontrafaktilised oletused, nt eesliige tingimuslauses “Kui Aristotelest poleks olnud olemas, oleks filosoofia ajalugu olnud praegusest väga erinev”.¹⁶ Ilmselt ei ütle selle tingi-

¹⁴Põhjuslikku osutuskäsitlust on üldjoontes kaitsnud Kripke (2001) ja Donnellan (1971). Donnellan (2014) arutleb singulaarsete eitavate olemasoluväidete üle selle osutuskäsitluse kontekstis.

¹⁵Donnellani singulaarsete eitavate olemasoluväidete *tõetingimuste* seletus on üldjoontes siinse ettepanekuga kooskõlas, ent ta hoiatab, et tema pakutud reegel “[s]elliste väidete *analüüsi* [...] meile paraku ei paku; ta ei ütle meile, mida sellised väited tähendavad või millist propositsiooni nad väljendavad. See tähendab, et antud juhul eraldatakse tõetingimused tähendusest” (Donnellan 2014: 134 jj). Donnellani järgi “ei ole ühtki ilmset viisi, kuidas esitada propositsioone, mida väljendavad olemasoluväited” (samas: 140).

¹⁶Kripke on selleteemalistes loengutes maininud seda asjaolu eitavate olemasolu-eesliikmetega kontrafaktuaalide puhul.

muslause eesliikmes väljendatud propositsioon midagi sellist, et meie nime “Aristoteles” kasutus poleks õigel viisil seotud ühegi isikuga. See propositsioon on Aristotelese olemasoluga kooskõlas. Veelgi enam, kui Aristotelest poleks olemas olnud, siis poleks ilmselt olemas ka meiepoolseid tema nime kasutusi. Kontrafaktuaali eesliikmes näib pärisnimi toimivat pigem nii, nagu see toimib tavalises predikatiivses väites: propositsioon on määratud *isiku* Aristoteles funktsioonina; see on tõene neis võimalikes maailmades, kus *teda* ei eksisteeri, ja väärt võimalikes maailmades, kus *ta* eksisteerib.

Seega näib, et pärisnimed ei käitu erinevalt mitte ainult eitavates olemasoluväidetes võrrelduna singulaarsete predikatiivsete väidetega, nad käituvad erinevalt ka eitavates olemasoluväidetes võrrelduna eitavate olemasoluoletustega. See, mida väidetakse öeldes: “Aristotelest pole olemas”, näib erinevat sellest, mida oletatakse öeldes: “Oletame, et Aristotelest polnud olemas”.

Vaatame, kuidas pragmaatiline printsiip võiks neid tõsiasju seletada. Alustame kõige otsesemast eitavate olemasolukonstruktsioonide semantika käsitlest: “Aristotelest pole olemas”, nagu ka “Aristoteles oli tark”, on Aristotelese kohta käiv propositsioon. See on väärt võimalikes maailmades, mis sisaldavad isikut, keda *meie* nimetame Aristoteleseks, ja tõene võimalikes maailmades, mis ei sisalda seda isikut. Mis siis, kui nimi tegelikult ei osuta? Vaatame näiteks lauset “Sherlock Holmesi pole olemas”. See propositsioon on sama reegli järgi paratamatult tõene, sest mitte ükski võimalik maailm ei sisalda tegelikku isikut, keda *meie* nimetaksime Sherlock Holmesiks.¹⁷ Kasutame nüüd seda otsest semantikateooriat konstrueerimaks lausungile “Sherlock Holmesi pole olemas” propositsioonilist mõistet. Olgu maailm *i* tegelik. Olgu *j* maailm, kus kuulus Sherlock Holmesi nimeline detektiiv elas 19. sajandi Londonis ja Sir Arthur Conan Doyle pani kirja tema ajaloolised juhtumid. Olgu maailm *k* võimalik maailm, milles Sir Arthur Conan Doyle oli kuulus “Sherlock Holmesi” nimeline detektiiv, kes pani varjunime “Arthur Conan Doyle” all kirja rea

¹⁷Ma usun, et selline otsene semantikakäsitlus on see, mida Kripke on kaitsnud eelmises allmärkuses mainitud loengutes.

autobiograafilisi seiku oma juhtumitest. Need tingimused määravad selle lausungi jaoks järgmise kahemõõtmelise maatriksi:

G		i	j	k
i		T	T	T
j		T	V	T
k		V	V	V

Oletame nüüd, et i , j ja k on kontekstihulk (näiteks keegi on kuulnud kolme sellist kuulujuttu Sherlock Holmesi lugude algupära kohta ega tea, milline neist on tõsi). Nagu maatriksilt näha, rikub lausung kolmandat printsiipi ja see sunnib seda ümber tõlgendama. Diagonaliseerimine ehk pistoda-teisendus viib lausungi printsiibiga kooskõlla ja annab intuiitiivselt õige tulemuse:

		i	j	k
i		T	V	V
j		T	V	V
k		T	V	V

Aga vastandame seda nüüd kontrafaktuaalide juhtumiga. Väite “Kui Aristotelest poleks olnud olemas, oleks filosoofia ajalugu olnud praegusest väga erinev” tõlgendamiseks ei pea me diagonaliseerima, sest mis tahes *selle* väitega sobivas kontekstis on eel oletatud, et Aristoteles on olemas. Nii et oletatav propositsioon ongi see, mis saadi otsese reegli kaudu.¹⁸ See on jällegi intuiitiivselt õige tulemus.

Me pole suutnud vältida järeldust, et väite “Aristotelest polnud olemas” sisu on erinev oletuse “Oletame, et Aristotelest poleks olnud olemas” sisust. Aga oleme selgitanud seda järeldust,

¹⁸Huvitav on märkida, et tulemus oleks teine, kui tingimuslause oleks kindlas kõneviisis. See on nii seepärast, et kindlas kõneviisis tingimuslause on sobilik ainult kontekstis, kus eesliikme tõesus on lahtine. Nii et öelda “Kui Aristotelest polnud olemas” tähendab oletada seda, mida väidetakse väites “Aristotelest polnud olemas”.

kasutades ainult üht singulaarsete eitavate olemasolukonstruktsioonide *semantikakäsitlust* — käsitlust, mis on kõige loomulikum, kui eeldada nimede põhjuslikkusetooriat — koos iseseisvalt põhjendatud pragmaatiliste printsiipidega.

Üldine strateegia, mida see seletus näitlikustab, on kasutada pragmaatikateooriat — vestluskontekstide teooriat — vähendada semantilise ja süntaktilise teooria koormust. Teised probleemid, kus see strateegia ja see teooria tulevad minu arvates kasuks, on eeloletusenähtuste seletamine,¹⁹ tingivas ja kindlas kõnevii- sis tingimuslausete erinevuse seletamine,²⁰ määravate kirjelduste analüüs ning deiktiliste ja anafoorsete asesõnade käitumine. Loodan, et tunnistades vastastikust seost mõnede üsna lihtsate kontekstiliste tegurite ning lausungite tõlgendamise ja hindamise vahel, saab kaitsta lihtsamaid semantilisi ja grammatilisi analüüse ning anda paljudele keelenähtustele loomulikumaid seletusi.

Siinses artiklis esitatud ideede arendamisele aitasid kaasa David Kaplani mõnda aega tagasi peetud loengud demonstratiivide loogikast. Samuti on ilmne mõju Paul Grice'i ideedel loogikast ja vestlusest. Olen palju kasu lõiganud aruteludest selle artikli varasemate versioonide üle nii nende kahe kui ka paljude teiste filosoofidega, sealhulgas David Lewis, Zeno Vendler ja Edmund Gettier. Ma olen tänu võlgu John Simon Guggenheimi mälestusfondile uurimistoetuse eest.

Kirjandus

- Å q v i s t, Lennart 1973. Modal logic with subjunctive conditionals and dispositional predicates. — *Journal of Philosophical Logic*, Vol. 2, pp. 1–76
- D o n n e l l a n, Keith 1971. Proper names and identifying descriptions. — D. Davidson, G. Harman (eds.). *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: Reidel, pp. 356–379
- D o n n e l l a n, Keith 2014 [1974]. Rääkimine eimillestki. Tlk Anto Unt. — *Akadeemia*, nr 1, lk 113–141

¹⁹Seda arutletakse artiklis Stalnaker 1977.

²⁰Seda arutletakse artiklis Stalnaker 1999b.

- G r i c e, Paul 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- K a m p, Hans 1971. Formal properties of “now”. — *Theoria*, Vol. 37, pp. 227–273
- K a p l a n, David 2017–2018 [1989]. Demonstratiivid: Essee demonstratiivide ja teiste indeksikaalide semantikast, loogikast, metafüüsikast ning epistemoloogias. Tlk Anto Unt. — *Akadeemia*, 2017, nr 9, lk 1710–1728; nr 10, lk 1903–1920; nr 11, lk 2091–2111; nr 12, lk 2285–2303; 2018, nr 1, lk 171–191
- K r i p k e, Saul 2001 [1972]. *Nimetamine ja paratamatus*. Tlk Anto Unt. Tartu: TÜ Kirjastus
- L e w i s, David 1969. *Convention*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- L e w i s, David 1973. *Counterfactuals*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- L e w i s, David 1979. A problem about permission. — E. Saarinen *et al.* (eds.). *Essays in Honour of Jaakko Hintikka*. Dordrecht: Reidel, pp. 163–175
- S c h i f f e r, Stephen 1972. *Meaning*. Oxford: Clarendon Press
- S e g e r b e r g, Krister 1973. Two-dimensional modal logic. — *Journal of Philosophical Logic*, Vol. 2, pp. 77–96
- S t a l n a k e r, Robert 1977. Presuppositions. — *Journal of Philosophical Logic*, pp. 447–457
- S t a l n a k e r, Robert 1999a [1974]. Pragmatic presuppositions. — R. C. Stalnaker. *Context and Content: Essays on Intentionality in Speech and Thought*. Oxford & New York: Oxford University Press, pp. 47–62
- S t a l n a k e r, Robert 1999b [1975]. Indicative conditionals. — R. C. Stalnaker. *Context and Content: Essays on Intentionality in Speech and Thought*. Oxford & New York: Oxford University Press, pp. 63–77
- S t a l n a k e r, Robert 2015 [1976]. Võimalikud maailmad. Tlk Henrik Sova. — *Akadeemia*, nr 6, lk 999–1020
- V l a c h, Frank 1973. ‘Now’ and ‘Then’: A Formal Study in the Logic of Tense Anaphora. PhD thesis, University of California, Los Angeles
- W i t t g e n s t e i n, Ludwig 1996 [1921]. *Loogilis-filosoofiline traktaat*. Tlk Jaan Kangilaski, Veiko Palge. Tartu: Ilmamaa

ROBERT CULP STALNAKER (1940) on USA filosoof. Lõpetanud Wesleyani Ülikooli, doktorikraad Princetoni Ülikoolist (1965). Ta peamisteks uurimisvaldkondadeks on keele-, loogika- ja vaimufilosoofia ning metafüüsika. Töötanud Yale'i, Illinoisi ja Cornelli Ülikoolis, alates 1988 Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi professor, praegu emeriitprofessor. Teoseid: *Inquiry* (1984), *Context and Content: Essays on Intentionality in Speech and Thought* (1999, artiklikogumik), *Ways a World Might Be: Metaphysical and Anti-Metaphysical Essays* (2003, artiklikogumik), *Our Knowledge of the Internal World* (2008), *Mere Possibilities: Metaphysical Foundations of Modal Semantics* (2012), *Context* (2014) ja *Knowledge and Conditionals: Essays on the Structure of Inquiry* (2019, artiklikogumik). *Akadeemias* on varem ilmunud ta artikkel "Võimalikud maailmad" (2015, nr 6, lk 999–1020; tlk Henrik Sova).

VIKTORIA BEREZINA. Kurbus (2018)

KASVU PIIRID

Rooma Klubi projekti “Inimkonna ohud” aruanne

*Donella H. Meadows,
Dennis L. Meadows,
Jørgen Randers,
William W. Behrens III*

Tõlkinud Andres Kuusk

SAATEKS

Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi (MIT) juures moodustatud uurimisrühm Dennis Meadowsi juhtimisel analüüsis 1970. aastate alguses Jay Forresteri loodud maailma arengu mudeli World3 abil, kuidas viis tegurit — rahvastik, põllumajandustoodang, loodusvarade ammumine, tööstustoodang ja saastamine — on muutunud minevikus ning kuidas nad võivad kujundada ja piirata inimkonna käekäiku tulevikus. Kõik need viis tegurit olid inimkonna senise ajaloo kestel kasvanud eksponentsiaalselt.

Tõlgitud väljaandest: Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, William W. Behrens III. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. London—Sydney: A Potomac Associates Book — Pan Books, 1978. Esmatrükk: 1972.

Avaldame autorite loal.

1972. aastal avaldasid Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers ja William W. Behrens III uurimistulemuste kokkuvõtte avalikkusele mõeldud raamatuna Kasvu piirid. Raamatus on viis peatükki:

- I. Eksponentsiaalse kasvu olemus
- II. Eksponentsiaalse kasvu piirid
- III. Üleilmne kasv
- IV. Tehnoloogia ja kasvu piirid
- V. Üleilmne tasakaal

Esimeses peatükis näidatakse, kuidas igal hetkel proportsionaalne kasv on oma loomult positiivne tagasiside, mille tulemuks on eksponentsiaalne kasv. Eksponentsiaalset kasvu pidurdab negatiivne tagasiside — kasvu pidurdavate tegurite tugevnemine protsessi või nähtuse kestes.

Teises peatükis selgitatakse, et lõplike ressursside korral ei saa eksponentsiaalne kasv kesta igavesti. Lõpliku suurusega plaanidel Maa ei saa lõputult kasvada inimeste arv, haritava maa pindala, kaevandatavate maavarade hulk. Paljude oluliste maavarade teadaolevaid varusid jätkub tarbimise senise kasvutempo juures mõnekümneks kuni sadakonnaks aastaks. Elutegevusega kaasnev saastamine kasvab niisamuti kui tootmine ja vähendab järjest kasvavas ulatuses keskkonna elukõlblikkust.

Kolmandas peatükis analüüsitakse nimetatud viie protsessi või nähtuse vastastikuseid seoseid, süsteemis olevaid tagasisideahelaid ja nende iseärasusi. Üks üleilmseid protsesse kujundavaid olulisi asjaolusid on viivitus negatiivse tagasiside ahelates. See teeb võimalikuks, et üks või teine protsess kulgeb mõnda aega justkui ülalpool jätkusuutlikkuse taset, kuid sellele järgneb vältimatult taandareng. Ilmekas näide on atlandi tursa püük. Mõõdunud sajandi lõpuks kahanes atlandi tursa populatsioon juurdekasvu ületava püügi tõttu ühele protsendile selle ajaloolisest tasemest. Juurdekasvu ületav püük oli mõnda aega võimalik, aga nii püüti meri kaladest tühjaks. Tasakaalu ületava loodusvara kasutamise näitena võib rääkida ka Araali merest: sinna suubuvate Amudarja ja Sõrdarja jõe vee ülemäärase kasutamise tõttu põldude niisutamiseks on kunagisest kalarikkast Araali merest saanud

kalade eluks kõlbmatu soolsusega järved, mille praegune veemaht on vaid 10% kunagisest Araali mere veehulgast.

Maailma arengu mudeli abil arvutati kaheksa parameetri aja-line kulg 2100. aastani eeldusel, et inimühiskond toimib 21. sajandil samamoodi nagu 20. sajandil, mida iseloomustas juhita-matu eksponentsiaalne kasv. Need kaheksa suurust olid rahvaarv, tööstustoodang inimese kohta, toidu toodang inimese kohta, saas-tamise tase võrrelduna 1970. aasta tasemega, sündide arv tuhan-de inimese kohta, surmade arv tuhande inimese kohta ja teenuste hulk inimese kohta. Ressursside lõppemise ja saastamise kasvu tõttu asendub senine areng peagi taandarenguga. Kõik kahek-sa vaadeldavat parameetrit saavutavad juba 21. sajandi esime-sel poolel, mõni varem, mõni hiljem, oma maksimaalse väärtuse ja hakkavad siis kahanema. Seda arengustsenaariumi nimetavad autorid standardmudeliks.

Neljandas peatükis analüüsitakse, kuidas võiks ühiskonna üleilmset arengut mõjutada tehnoloogia areng. Ühiskonna või-malikud arengustsenaariumid sõltuvad oletustest tulevikutehno-loogiate kohta, kuid üldiselt nendivad autorid, et need stsenaariu-mid suudavad küll arengu kriitilisi hetki edasi lükata, kuid mitte vältida.

Viendas peatükis on vaatluse all globaalse tasakaalu võima-lused. Inimkonna stabiilne edasikestmine on võimalik, kuid sel-leks tuleb otsustavalt muuta senist elukorraldust.

Raamat leidis kogu maailmas laialdast vastukaja. See tõl-giti paljudesse keeltesse ning sellest ilmus ohtralt kordustrükke. 2000. aastaks oli teos tõlgitud rohkem kui 30 keelde ning seda oli müüdnud üle 30 miljoni eksemplari.*

Kasvu piiridele sai osaks nii tunnustust kui ka rohket kriitikat.

Väga paljud on pidanud raamatus esitatud väiteid eksita-vaks — nii kohe selle ilmumise järel kui ka hulk aastaid hiljem. Kasutatud on koguni väljendit garbage in, garbage out (“prügi

*Vt Matthew R. Simmons. Revisiting the *Limits to Growth*: Could the Club of Rome have been correct, after all? An energy white paper. [Www.mudcitypress.com/PDF/clubofrome.pdf](http://www.mudcitypress.com/PDF/clubofrome.pdf). October 2000.

sisse, prügi välja”), millega IT-vallas peetakse silmas, et arvutis-
se mõttetuid andmeid sisestades saame ka mõttetu vastuse. Juba
1973. aastal avaldati põhjalikumaid analüüse, milles leiti, et töös
kasutatud maailma mudelid on mõne sisendparameetri suhtes vä-
ga tundlikud, ning arvati, et Rooma Klubi aruande tulemused on
põhjendamatult pessimistlikud. Kriitikud vaatasid sageli mööda
autorite korduvatest kinnitustest, et nende uurimus ei ole prog-
noos. Nad lihtsalt arvutasid läbi erinevad arengustsenaariumid,
võttes arvesse ka uute maavarakoguste leidmist ja tehnika aren-
gut, ent kõige optimistlikumadki tollased stsenaariumid ei suut-
nud vältida planeedi lõplikkusest tingitud jõudmist kasvu piiride-
ni.

2004. aastal avaldasid samad autorid (peale Behrensi) raa-
matu *Kasvu piirid*: 30 aastat hiljem.** Selles võrdlevad autorid
30 aasta jooksul maailmas toimunut Kasvu piiride stsenaariumi-
dega ja leiavad, et inimkonna areng on olnud kõige lähemal Kas-
vu piiride standardstsenaariumile; teisisõnu, toimunud on juhita-
matu kasv, mida pidurdab ainult ressursside piiratusest tingitud
negatiivne tagasiside.

Raamatu ilmumise ajal 1972. aastal oli maailma rahvaarv
3,8 miljardit ja aastane kasv 2%. Rahvastiku kasv on küll aeg-
lustunud, aga sellele vaatamata oli 2022. aasta alguses maail-
ma rahvaarv 7,9 miljardit, mis tähendab, et viiekümne aastaga
on see rohkem kui kahekordistunud ja jätkab kasvu umbes 1,05%
aastas. Rahvaarvu graafikuga võrreldes on sellised olulised stan-
dardmudeli väljundid nagu toidu- ja tööstustoodangu hulk ini-
mese kohta läbinud tipu ja jõudnud kiireneva languse piirkonda.
Kasvu piirideni jõudmine ei ole mitte kauge tulevik, vaid see aeg
on kätte jõudnud. 1970. aastatel ületas inimkond jätkusuutliku
keskkonnakasutuse piiri ning praeguseks on ökoloogiline jalajälg
umbes 1,8. Maa ületarbimispäev ehk ökoloogilise võla päev on
aastate jooksul järjest varasemaks nihkunud ja jõudis 2021. aas-
tal kätte 29. juulil.

**Donella Meadows, Jørgen Randers, Dennis Meadows. *Limits to Growth: The 30-Year Update*. White River Junctions, VT: Chelsea Green Publishing Company, 2004.

*Järjest rohkem on neid, kes leiavad, et Rooma Klubi hoiatust oleks tulnud tõsiselt võtta, et aruande Kasvu piirid avaldamisest möödunud aastakümned on pöördumatult raisatud. Taastumatute loodusvarade kasutus kasvab endiselt kiirenevalt. Inimkond tarbib loodusressursse peaaegu kaks korda rohkem, kui planeet suudab pakkuda, ning saastab keskkonda rohkem, kui loodus suudab heastada. Lisandunud on globaalprobleem, mida Kasvu piiride ilmunise ajal polnud ette näha — kliima soojenemine — ja mis tekitab inimkonna toimetulekule lisaraskusi. Inimkonna viimine tasakaalulisele elukorraldusele (ületarbimise peatamine, kliimamuutuste vältimine) nõuab demokraatlikule eluviisile oma-
se umbes viieaastase perspektiivi asemel pikemaajaliste eesmärkide seadmist. Selle asemel näeme maailmas tendentse, mille eest Kasvu piiride autorid hoiatasid: sagenevad piirkondlikud konfliktid, jõukamates ühiskondades tugevneb oma huvide esiplaanile seadmine (nn America first), näeme ressursside ebahühtlase kättesaadavuse ärakasutamist majandusliku kasu ja poliitiliste eesmärkide saavutamiseks.*

Tõlkija, jaanuar 2022

KASVU PIIRID

*Pühendatud Aurelio Pecceile, kelle
sügav mure inimkonna käekäigu pärast
on inspireerinud meid ja paljusid teisi
mõtleva maailma tulevikuprobleemide üle.*

Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi uurimisrühm: Dennis L. Meadows, rühma juht, USA; Alison A. Anderson, USA (saastumine); Jay M. Anderson, USA (saastumine); Ilyas Bayar, Türgi (põllumajandus); William W. Behrens III, USA (loodusvarad); Farhad Hakimzadeh, Iraan (rahvastik); Steffen Harbordt, Saksamaa (sotsiaal-poliitilised trendid); Judith A. Machen, USA (haldus); Donella H. Meadows, USA (rahvastik); Peter Milling, Saksamaa (kapital); Nirmala S. Murthy, India (rahvastik); Roger F. Naill, USA (loodusvarad); Jørgen Randers, Norra (saastumine); Stephen Shantzis, USA (põllumajandus); John A. Seeger, USA (haldus); Marilyn Williams, USA (dokumentatsioon); Erich K. O. Zahn, Saksamaa (põllumajandus).

EESSÕNA

Aprillis 1968 kogunesid kolmkümmend inimest kümnelt maalt — loodusteadlased, eksperdid hariduse ja majanduse vallas, humanitaarid, töösturid, riigiasutuste ja rahvusvaheliste organisatsioonide töötajad — Roomas Accademia dei Linceis.¹ Kokkusaamise eestvedajaks oli Itaalia tööstustegelane, majandusspetsialist ja visionäär Aurelio Peccei ning arutelu teemaks selline mastaapne küsimus nagu inimkonna praegused ja tulevased ohud.

Rooma Klubi

Sellest arutelukoosolekust kasvas välja Rooma Klubi, mitteformaalne organisatsioon, mida on tabavalt kirjeldatud kui “nähtamatut kolledžit”. Rooma Klubi eesmärk on edendada arusaamist mitmekesistest, üksteisega läbipõimunud üleilmsetest süsteemidest, mille keskel me elame — majandusest, poliitikast, loodusest ja ühiskonnast —, informeerida sellest kõigest poliitika kujundajaid ja avalikkust ning sel viisil kaasa aidata uute algatuste ja ettevõtmiste sünnile.

Rooma Klubi on jäänud mitteformaalseks ühenduseks, mille liikmeskond on nüüdseks kasvanud umbes seitsmekümne inimeseni kahekümne viiest riigist. Keegi neist ei tööta avalikus teenistuses, samuti ei püüa Rooma Klubi esindada ühtegi ideoloogilist, poliitilist ega rahvuslikku vaatenurka. Rooma Klubi liikmeid ühendab veendumus, et inimkonna ees seisvad peamised probleemid on sedavõrd keerulised ja üksteisest läbi põimunud, et traditsioonilised institutsioonid ei suuda tavaliselt tegutsedes nendega toime tulla ega isegi mitte nende sisu täies mahus mõista.

Rooma Klubi liikmete tegevusalad on niisama mitmekesised kui nende rahvuslik päritolu. Aurelio Peccei, kes on endiselt rühma peamine eestvedaja, on seotud firmadega Fiat ja Olivetti ning juhib majandus- ja tehnikaalast konsultatsioonifirmat Italconsult — üht suurimat oma- taolist Euroopas. Teised Rooma Klubi juhid on Batelle'i instituudi Genfi haru juht Hugo Thiemann, Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) teadusdirektor Alexander King, Jaapani majandusuuringute keskuse juht Saburo Okita, Hannoveri Tehnikakõrgkooli professor

¹Accademia dei Lincei, praeguse nimega Accademia Nazionale dei Lincei, on Euroopa vanim teadusasutus (rajatud 1603), tänapäeval sisuliselt Itaalia teaduste akadeemia. *Toim.*

Eduard Pestel Saksamaalt ja Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi professor Carroll Wilson. Kuigi Rooma Klubi liikmeskond on väikesearvuline ega ole kavandatud ületama sadat, on see praegu kasvujärgus, et hõlmata üha suurema hulga eri kultuuride, rahvuste ja väärtussüsteemide esindajaid.

Projekt "Inimkonna ohud"

Esimesed Rooma Klubi nõupidamised kulmineerusid otsusega alustada ambitsioonikat ettevõtmist, projekti "Inimkonna ohud".

Projekti eesmärk oli analüüsida kõiki riike ühiselt vaevavaid probleeme, nagu vaesus keset küllust, keskkonnaseisundi halvenemine, usalduse kadumine institutsioonide vastu, linnade ohjeldamatu kasv, töökohtade ebakindlus, noorte võõrandumine, lahtiütlemine traditsioonilistest väärtustest, inflatsioon ning teised raha- ja majandusmaailma vapustused. Neil esmapilgul väga erinevatel osadel "probleemaatilisest maailmast", nagu Rooma Klubi seda nimetab, on kolm ühisjoont: nad ilmnevad mingil määral kõigis ühiskondades, nad sisaldavad tehnilisi, sotsiaalseid, majanduslikke ja poliitilisi elemente, ning mis peamine, nad on omavahel vastastikmõjus.

Inimkonna kimbatuse seisneb selles, et inimene võib probleemistiku küll märgata, aga hoolimata oma rohketest teadmistest ja oskustest ei mõista ta paljude probleemide päritolu, tähtsust ega vastastikuseid seoseid ning on seetõttu võimetu neile tõhusalt reageerima. Niisugune suutmatus on paljuskülgne tingitud sellest, et probleeme uuritakse üksikhaaval, taipamata, et tervik on suurem kui tema osade summa, et ühe elemendi muutudes muutuvad ka teised.

Projekti "Inimkonna ohud" esimene etapp võttis konkreetse kuju 1970. aastal Rooma Klubi nõupidamistel Šveitsis Bernis ja Massachusettsi osariigis Cambridge'is. Kahenädalasel konverentsil MITis tutvustas Jay Forrester maailma arengu mudelit, mis võimaldas tuvastada suure hulga spetsiifilisi üksikprobleeme, ning pakkus välja meetodi tähtsaimate probleemide arengu ja omavaheliste seoste analüüsiks. See ettekanne juhatas sisse projekti esimese etapi, milles professor Forresteri ja teiste teedrajavad tööd süsteemide dünaamika vallas moodustasid uurimistööks vajalike vahendite tuumiku.

Projekti esimese etapi korraldas rahvusvaheline meeskond eesotsas Dennis Meadowsiga Volkswageni fondi rahalisel toel. Uurimisrühm analüüsis viit peamist tegurit, mis määravad ja seepärast lõppkokkuvõttes ka piiravad kasvu meie planeedil: rahvastik, põllumajandustoodang,

loodusvarad, tööstustoodang ja saastumine. See uuringuetapp on nüüdseks lõpetatud. Siinne raamat on esimene avalikkusele mõeldud uurimistulemuste kokkuvõte.

Üleilmne proovikivi²

Siira uhkuse ja heameelega ühineb Potomac Associates Rooma Klubi ja MITi uurimisrühmaga, et anda välja raamat *Kasvu piirid*.

Me oleme noor organisatsioon nagu Rooma Klubi ja usume, et klubi eesmärgid on meie omadele lähedased. Meie siht on tuua uued ideed, uued analüüsid ja uued lähenemisviisid lahendamata probleemidele — nii riigisisel kui ka rahvusvahelisel tasandil — kõigi nende tähelepanu keskmesse, kes hoolivad meie elu kvaliteedist ja arengusuunast ning aitavad seda määrata. Seepärast on meil hea meel teha see julge ja muljet avaldav uurimus kättesaadavaks meie raamatuprogrammi kaudu.

Me loodame, et *Kasvu piirid* leiab tähelepanelikku vastuvõttu ja kutsub esile arutelusid kõigis ühiskondades. Me loodame, et raamat innustab iga lugejat mõtlema, millised on tagajärjed, kui jätkata progressi samastamist kasvuga. Ja me loodame, et see aitab hoolivatel inimestel kõigilt elualadelt mõista viivitamatu ühise tegutsemise vajadust, kui tahame seda planeeti endale ja oma lastele elamiskõlblikuna hoida.

*William Watts,
Potomac Associates, president*

²Tõlke aluseks olevast 1978. a trükist see alalõik puudub ja on seetõttu tõlgitud teose esimesest, 1972. a trükist. *Tlk.*

SISSEJUHATUS

Ma ei taha näida ülemäära dramaatiline, kuid mulle kui ÜRO peasekretärile kättesaadava informatsiooni järgi on Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liikmetel jäänud võib-olla ainult kümme aastat, et kõrvale heita oma põlised tülid ja alustada üleilmset koostööd, selleks et talitseda võidurelvastumist, parandada keskkonnaseisundit, peatada rahvastiku plahvatuslik kasv ja anda vajalik hoog arengule. Kardan, et kui niisugust üleilmset partnerlust lähema kümne aasta jooksul ei looda, saavutavad kõik need probleemid sellise jahmatava ulatuse, et me ei suuda neid enam ohjeldada.

U Thant, 1969

U Thanti nimetatud probleeme — võidurelvastumine, keskkonnaseisundi halvenemine, rahvastiku plahvatuslik kasv ja majanduslik stagnatsioon — tuuakse sageli esile kui tänapäeva inimese keskseid ja püsivaid probleeme. Paljud usuvad, et inimühiskonna tulevik ja võib-olla koguni püsijäämine sõltub sellest, kui kiiresti ja tõhusalt suudab maailm nendega toime tulla. Aga ometi püüab ainult väike osa inimkonnast aktiivselt neist probleemidest aru saada ja neile lahendusi leida.

Inimeste huvisfäärid

Igal inimesel on probleeme ja vajadusi, mis nõuavad talt tähelepanu ja tegutsemist. Need probleemid mõjutavad teda mitmel tasandil. Inimesel võib kuluda palju aega homse söögi hankimiseks endale ja oma perele. Teda võib huvitada isiklik võim või selle rahva võim, kelle keskel ta elab. Ta võib olla mures, et tema eluajal puhkeb maailmasõda või et järgmisel nädalal puhkeb sõda rivaalitseva naaberhõimuga.

Neid väga eritasemelisi inimlikke muresid saab kujutada graafikul, nagu on tehtud joonisel 1. Graafikul on kaks mõõdet:

ruum ja aeg. Iga inimliku mure saab sellel graafikul paigutada mingisse punkti, olenevalt sellest, kui palju geograafilist ruumi see enda alla võtab ja kui kaugele ajas ulatub. Enamiku inimeste mured paiknevad graafikul all vasakus nurgas. Nende inimeste elu on raske ja nad peavad päevast päeva peaaegu kogu oma energia kulutama enda ja oma pere ülalpidamisele. Teised muretsesivad ka nende probleemide pärast, mis asetsevad graafikul kas ajavõi ruumiteljel kaugemal. Nad märkavad muresid, mis ei puuduta ainult neid endid, vaid ka tervet kogukonda, millesse nad kuuluvad. Nende tegutsemine ulatub nädalate või isegi aastate kaugusele tulevikku.

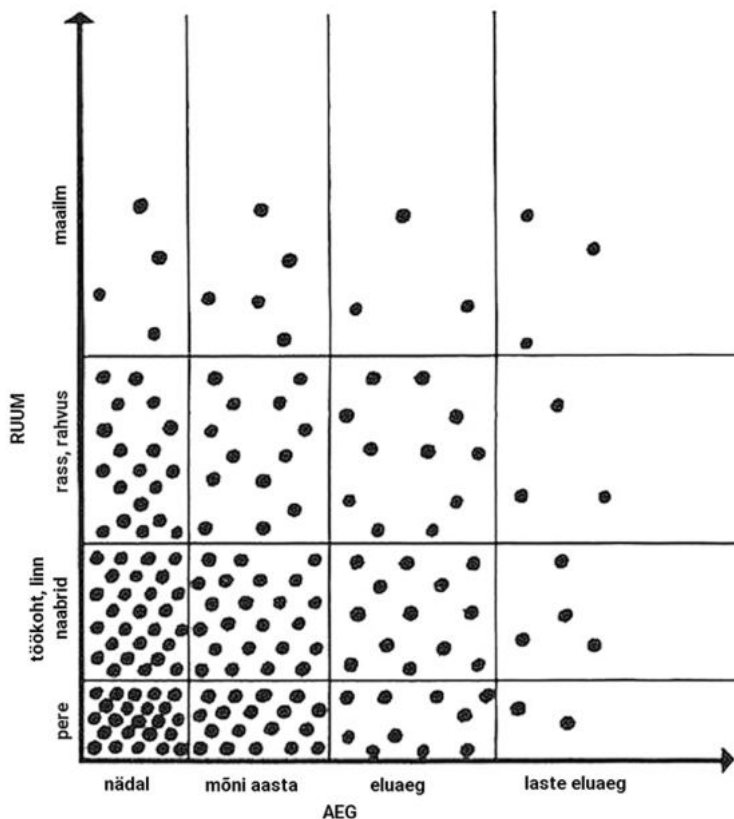
Inimese huvide ajaline ja ruumiline iseloom sõltub tema kultuuritaustast, eelnevast kogemusest ja sellest, kui kiiret reageerimist nõuavad tema ees seisvad probleemid ühel või teisel tasandil. Et huvituda ulatuslikest probleemidest, peab enamik inimesi olema enne lahendanud neid vahetult puudutavad väiksemad probleemid. Üldiselt on nii, et mida ruumi- ja ajamahukam on probleem, seda vähem on inimesi, keda selle lahendamine tegelikult huvitab.

Kui inimese tähelepanu piirdub väga väikese alaga, võib see talle pettumuse valmistada või isegi ohtlik olla. Rohkesti on näiteid inimestest, kes on kogu oma energia suunanud mingi kohaliku hetkeprobleemi lahendamisele, kuid siis avastanud, et laiema haardega sündmused on kõik nende pingutused nullinud. Taluni-ku hoolikalt haritud põllu võib hävitada riikidevaheline sõda. Kohaliku omavalitsuse plaanid võib väärata riiklik poliitika. Riigi majanduslikku arengut võib pidurdada nõudluse puudumine tema toodangu järele maailmas. Õigupoolest on isiklike ja riiklike huvide pörkumine U Thanti mainitud pikaajaliste globaalsete suundumustega tänapäeval järjest teravam probleem.

Kas nende üleilmsete trendide võimalikud tagajärjed on tõesti nii ohtlikud, et nende lahendamine tuleks lühiajaliste, kohalike probleemide lahendamisest ettepoole seada?

Kas on tõsi, nagu ütleb U Thant, et nende trendide ohjeldamiseks on aega alla kümne aasta?

Mis juhtub, kui me ei suuda neid ohjeldada?

Joonis 1. Kuigi maailma inimeste huvisfäärid ruumis ja ajas varieeruvad, paikneb iga inimene oma huvidega sellel aegruumilisel graafikul mingis kindlas kohas. Enamik inimesi tunneb muret ainult selliste asjade pärast, mis on lühiajalised ning seotud tema perekonna või sõpradega. Teised vaatavad ajas kaugemale või huvituvad avaramast tegevusväljast, olgu selleks linn või riik. Neid inimesi, kelle huviorbiidis on kogu planeedi käekäik, sealhulgas kauges tulevikus, on väga vähe.

Millised meetodid on inimkonna käsutuses globaalprobleemide lahendamiseks, milliseks kujunevad neist igapäevase rakendamise tulemused ja mis see meile maksma läheb?

Need on küsimused, mida oleme uurinud Rooma Klubi projekti “Inimkonna ohud” esimese etapi käigus. Niisiis paiknevad meie huvid aegruumilise graafiku ülemises parempoolses nurgas.

Probleemid ja mudelid

Iga inimene asub oma muresid, ükskõik kus need aegruumilisel graafikul paiknevad, lahendama mudelite abil. Mudel on lihtsalt korrastatud oletuste kogum keeruka süsteemi kohta. See on katse leida lõpmata mitmekesise maailma mõne aspekti mõistmiseks oma tajumustest või varasemast kogemusest mingeid üldisi tähelepanekuid, mis oleksid rakendatavad käsiloleva probleemi lahendamiseks. Seda, millist põllukultuuri ühel või teisel aastal külvata, otsustab talunik oma mõttelise mudeli põhjal selle kohta, milline on tema maa, ta rahalised võimalused, turuväljavaated ja varasemad ilmaolud. Maamõõtja teeb füüsilise mudeli — kaardi, mis aitab tal maanteed kavandada. Majandusteadlane kasutab matemaatilisi mudeleid, et mõista ja ennustada rahvusvahelisi kaubavoogusid.

Iga taseme juhid kasutavad alateadlikult mõttelisi mudeleid, et teha valik tegevuskavade hulgast, mis kujundavad meie tulevikku. Need mõttelised mudelid on paratamatult väga lihtsad võrreldes tegelikkusega, mille abstraksioonid nad on. Inimese aju on küll imetlusväärne, kuid suudab siiski järke pidada vaid piiratud hulgas keerukates üheaegsetes interaktsioonides, mis määravad reaalse maailma olemuse.

Ka meie oleme siin mudelit kasutanud. See on formaalne, kirjalik maailma mudel.³ Tegu on ühe esimese katsega parandada meie mõttelisi mudeleid pikaajaliste üleilmsete protsesside kohta, ühendades suure teabehulga, mis on juba olemas inimeste teadvuses ja kirjalikes allikates, uute infotöötlusvahenditega, mille inim-

³Prototüüpmodeli, millele me tuginesime, töötas välja MITi professor Jay W. Forrester. Mudeli kirjeldus on avaldatud tema raamatus *World Dynamics* (Cambridge, Mass.: Wright-Allen Press, 1971). Siin ja edaspidi autorite märkused, kui ei ole öeldud teisiti.

kond oma kasvanud teadmistega on loonud — teadusliku meetodi, süsteemianalüüsi ja nüüdisaegse arvutiga.

Meie maailmamudel töötati spetsiaalselt välja viie suurema üleilmse trendi uurimiseks: kiirenev industrialiseerumine, kiire rahvastiku kasv, laialt levinud alatoitumus, taastumatute loodusvarade ammendumine ja halvenev keskkonnaseisund. Kõik need suundumused on mitmel viisil üksteisega seotud ning nende areng on mõõdetav pigem aastakümnete ja sajandite kui kuude või aastatega. Me püüame mudeli abil aru saada nende trendide põhjustest ja omavahelistest seostest ning nende võimalikest tagajärgedest lähema saja aasta jooksul.

Meie loodud mudel on ebatäpne, lihtsustav ja lõpetamata nagu kõik teisedki mudelid. Me oleme neist puudustest hästi teadlikud, kuid usume, et praegu kättesaadavaist mudeleist aitab see kõige paremini analüüsida aegruumilise graafiku servaalale jäävaid probleeme. Meile teadaolevalt on see praegu ainus olemasolev formaalne mudel, mis on oma haardelt tõepoolset ülemaailmne, ulatub ajas kaugemale kui kolmkümmend aastat ja sisaldab olulisi muutujaid, nagu rahvastik, toidutootmine ja saastamine — mitte sõltumatute üksustena, vaid dünaamiliste vastastikmõjuliste elementidena, nagu nad seda tegelikult maailmas on.

Kuivõrd meie mudel on formaalne ehk matemaatiline mudel, on tal mõtteliste mudelite ees kaks olulist eelist. Esiteks, iga meie eeldus on täpselt kirja pandud ning seetõttu saavad kõik seda kontrollida ja kritiseerida. Teiseks, kui eeldusi on üksikasjalikult uuritud, arutatud ja meie parimate praeguste teadmiste kohaselt korrigeeritud, saab nende mõju maailmasüsteemi tulevasele käitumisele eksimatult jälgida arvuti abil, ükskõik kui keeruliseks see kujuneb.

Meile tundub, et loetletud eelised teevad selle mudeli kõigi praegu meie käsutuses olevate matemaatiliste ja mõtteliste maailmamudelite seas ainulaadseks. Kuid pole mingitki põhjust sellega tema praegusel kujul rahule jääda. Kavatseme seda muuta, täiustada ja parandada sedamööda, kuidas meie teadmised ja maailma kirjeldavad andmekogud järk-järgult täienevad.

Kuigi meie töö tulemused on esialgsed, usume ometi, et mudel ja selle abil tehtud leiud on tähtis avaldada juba praegu. Otuseid, mis mõjutavad maailmasüsteemi füüsilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid tingimusi paljude tulevaste aastakümnete jooksul, tehakse iga päev igas maailma nurgas. Need otsused ei saa oodata ideaalseid mudeleid ega ammendavaid teadmisi. Neid tehakse niikuinii, tuginedes ühele või teisele mudelile, olgu mõttelisele või kirjapandule. Meile tundub, et siin kirjeldatav mudel on juba piisavalt täiuslik, et otsuste langetajaile mingil määral kasulik olla. Enamgi veel, põhilised käitumisviisid, mida me mudelis juba täheldanud oleme, on nii põhjanevad ja üldised, et pole põhjust arvata, nagu võiks mudeli edasine täiustamine üldjoonelisi järeldusi olulisel määral muuta.

Siinse raamatu eesmärk ei ole anda maailmamudeli kõigi andmete ja matemaatiliste võrrandite täielikku, teaduslikku kirjeldust. Niisuguse kirjelduse võib leida meie projekti tehnilisest lõppraportist. Selle asemel võtame *Kasvu piirides* mudeli ja oma leidude põhijooned kokku lühidalt ja üldarusaadavalt. Rõhuasetus ei ole valemitel ega mudeli keerulistel üksikasjadel, vaid sellel, mida ütleb mudel meie maailma kohta. Töövahendina kasutasime arvutit, et paremini aru saada nüüdisaegset maailma iseloomustavate kiirenevate trendide põhjustest ja tagajärgedest, kuid arvuti tundmine ei ole mingil juhul tarvilik, et meie järeldusi mõista ja analüüsida. Nende kiirenevate trendide võimalikud tagajärjed tekitavad küsimusi, mille haare ulatub kaugele väljapoole puht-teaduslikku publikatsiooni. Nende üle peab aru pidama märksa laiem kogukond, kui seda on ainult teadlaste oma. Meie soov ongi niisugune arutelu avada.

Seni oleme oma töös jõudnud järgnevalt loetletud järeldusteni. Me ei ole kaugeltki esimene uurimisrühm, kes on need sel moel sõnastanud. Inimesed, kes on maailmas toimuvat jälginud üleilmsest ja pikaajalisest vaatenurgast, on juba mitme aastakümne kestel samasuguste järeldusteni jõudnud. Sellegipoolest näib enamik poliitikakujundajaid aktiivselt püüdlevat eesmärkide poole, mis ei ole meie uurimistulemustega kooskõlas.

Meie järeldused on järgmised:

1. Kui praegused maailma rahvastiku, industrialiseermise, saastamise, toidutootmise ja loodusvarade ammutamise kasvutrendid muutumatult jätkuvad, jõutakse meie plaanidel kasvu piirideni lähema saja aasta jooksul. Kõige tõenäolisemaks tagajärjeks on järsk ja juhitamatu rahvaarvu ja tööstusvõimekuse vähenemine.

2. Neid kasvutrende on võimalik muuta ning saavutada ökoloogiline ja majanduslik stabiilsus, mida saaks alal hoida ka kauges tulevikus. On võimalik kavandada niisugune globaalne tasakaal, et iga inimese põhilised materiaalsed vajadused siin maa peal oleksid rahuldatud ja kõigil inimestel oleksid võrdsed võimalused realiseerida oma individuaalne inimlik potentsiaal.

3. Kui maailma rahvastik otsustab püüelda teise, mitte esimese arenguvariandi poole, siis võimalus edu saavutada on seda suurem, mida varem selle nimel tegutsema asutakse.

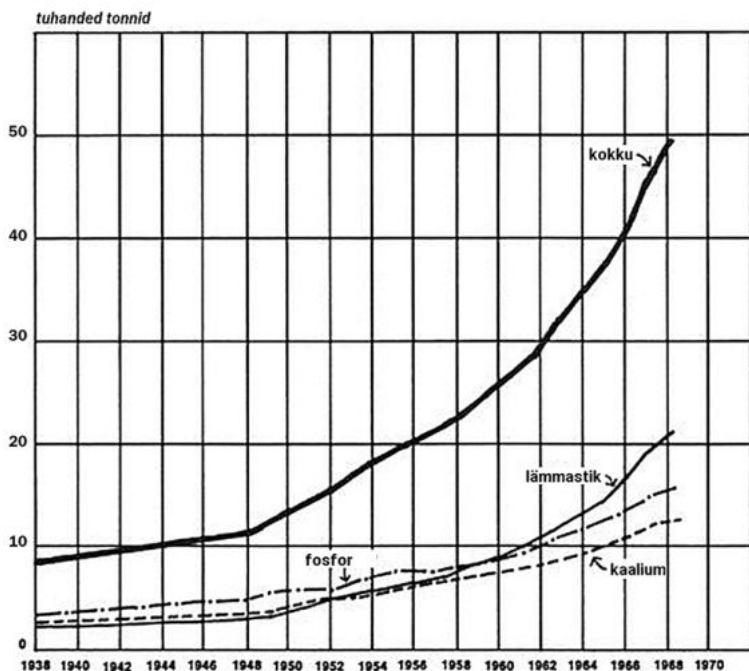
Need järeldused on nii kaugeleulatuvad ja püstitavad nii palju uusi uurimist vajavaid küsimusi, et ees ootava töö hiigelhulk tekitab meis siirast jahmatust. Me loodame, et see raamat innustab teisi inimesi — inimesi paljudelt uurimisasjadelt ja paljudest maailma riikidest — avardama neile korda minevate probleemide ruumi- ja ajahorisonti ning ühinema meie püüdlusega mõista eelseisvat suure ülemineku perioodi ja end selleks ette valmistada — üleminekuks kasvult üleilmsele tasakaalule.

I PEATÜKK. EKSPONENTSIAALSE KASVU OLEMUS

Inimesed arvavad praegu, et viis poega ei ole liiga palju, ja igal pojalt on samuti viis poega, nii et vanaisal on enne surma juba 25 järglast. Sellepärast on inimesi rohkem ja jõukust vähem; nad töötavad kõvasti, kuid vastu saavad vähe.

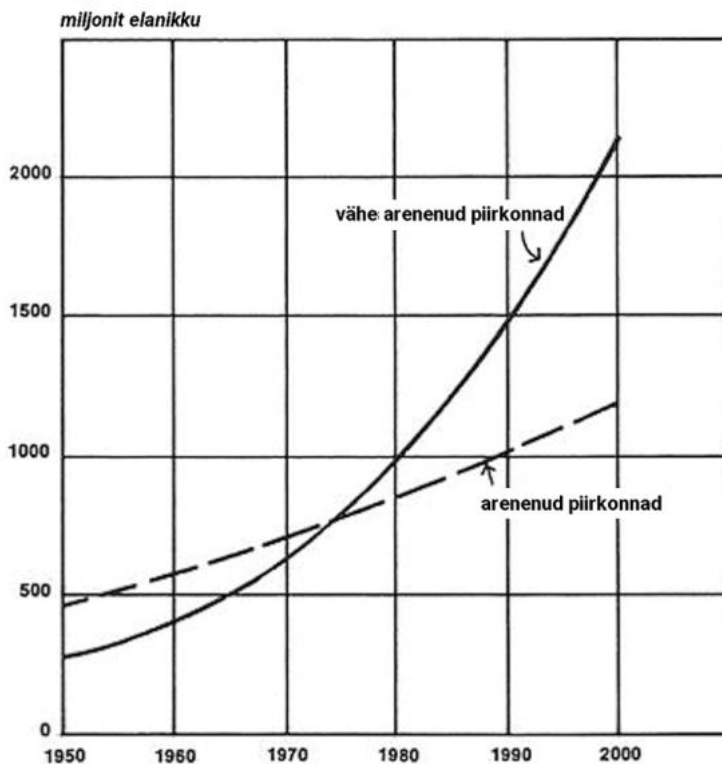
Han Fei-Tzu, u 500 eKr

Kõik viis siinse uurimuse põhielementi — rahvastik, toidutootmine, industrialiseerimine, saastamine ja taastumatute loodusvara-

Joonis 2. Väetiste kasutamine maailmas kasvab eksponentsiaalselt, kahekordistudes umbes 10 aastaga. Väetiste kogukasutus on praegu viis korda suurem kui Teise maailmasõja ajal. Märkus: arvud ei kajasta NSVLi ja Hiina Rahvavabariigi andmeid. Allikad: UN Department of Economic and Social Affairs. *Statistical Yearbook 1955, Statistical Yearbook 1960, Statistical Yearbook 1970*. New York: United Nations, 1956, 1961, 1971.

de tarbimine — kasvavad. Nende iga-aastane kasv järgib seaduspärasust, mida matemaatikud nimetavad eksponentsiaalseks kasvaks. Peaaegu kogu inimkonna praegust tegevust väetiste kasutamisest linnade paisumiseni saab kujutada eksponentsiaalse kasvu kõvera abil (vt joonis 2 ja 3). Kuna suur osa siinsest raamatust käsitleb eksponentsiaalse kasvu põhjusi ja tagajärgi, on oluline kõigepealt tutvuda sellise kasvu üldiste omadustega.

Joonis 3. Linnarahvastiku koguhulka prognoositakse kasvavat eksponentsiaalselt maailma vähem arenenud piirkondades ja peaaegu lineaarselt arenenud piirkondades. Praegune linnarahvastiku kahekordistumise aeg vähem arenenud piirkondades on 15 aastat. Allikas: UN Department of Economic and Social Affairs. *The World Population Situation in 1970*. New York: United Nations, 1971.

Ekspponentsiaalse kasvu matemaatika

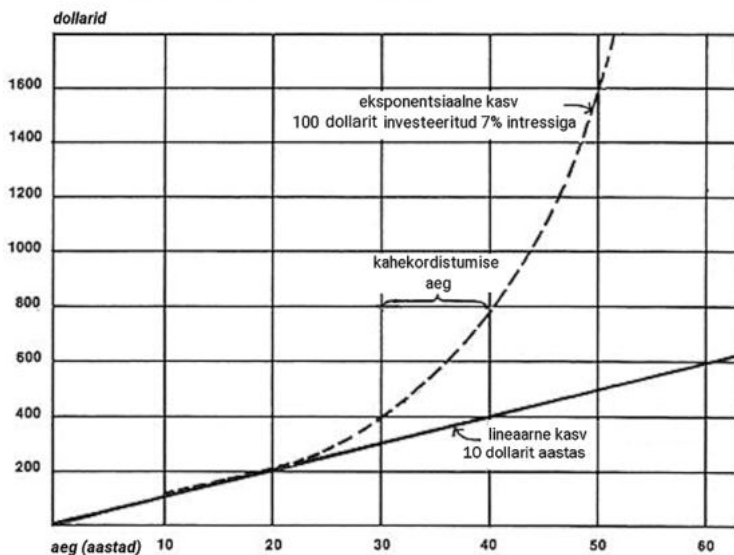
Enamik inimesi on harjunud kasvust mõtlema kui *lineaarsest* protsessist. Millegi hulk kasvab lineaarselt, kui see ühesuurus-tes ajavahemikes suureneb ühepalju. Näiteks laps, kes sirgub igal aastal toli jagu pikemaks, kasvab lineaarselt. Kui ihnuskoi peidab

igal aastal kümme dollarit madratsi alla, kasvab ka tema rahahunnik lineaarselt. Aastane juurdekasv ei sõltu ilmselgelt sellest, kui pikk on laps või kui palju on juba raha madratsi all.

Millegi hulk kasvab *eksponentsiaalselt*, kui see ühesuurus-tes ajavahemikes suureneb ühesuurse protsendi võrra tervikust. Pärmirakkude koloonia, milles iga rakk jaguneb kümne minuti jooksul kaheks, kasvab eksponentsiaalselt. Iga raku kohta tuleb kümne minuti pärast kaks rakku, mis teeb kasvuks sada protsenti. Pärast järgmist kümnet minutit on rakke juba neli, siis kaheksa, siis kuusteist. Kui ihuskoi võtab madratsi alt sada dollarit ja investeerib selle seitsmeprotsendise intressiga (nii et kogusumma suureneb igal aastal seitsme protsendi võrra), kasvab investeeritud raha märksa kiiremini kui lineaarselt kerkiv hunnik madratsi all (vt joonis 4). Summa, mis lisandub igal aastal pangakontole, või rakkude hulk, mis lisandub iga kümne minuti järel pärmirakkude kolooniale, ei ole kogu aeg ühesuurne. See suureneb pidevalt sedamööda, kuidas suureneb üha kuhjuv koguhulk. Niisugune eksponentsiaalne kasv on levinud protsess paljudes maailma süsteemides — bioloogilistes, rahanduslikes ja teistes.

Ehkki eksponentsiaalne kasv on väga levinud, võib tal üllatavaid tagajärgi olla — tagajärgi, mis on inimkonda lummanud sajandeid. Üks vana Pärsia legend räägib kavalast õukondlasest, kes kinkis oma kuningale ilusa malelaua ja palus talt vastutasuks esimese ruudu eest ühe riisitera, teise eest kaks, kolmanda eest neli ja nii edasi. Kuningas oli meeleldi nõus ja laskis oma ladudest riisi tuua. Neljanda ruudu eest tuli anda kaheksa tera, kümnenda ruudu eest 512 tera, viieteistkümnenda eest 16 384 tera ja kahekümne esimese ruudu eest juba üle miljoni riisitera. Neljakümnenda ruudu eest tuli aidast välja tuua miljon miljonit riisitera. Kogu kuninga viljaait sai tühjaks ammu enne seda, kui jõuti kuuekümnenda neljanda ruuduni. Eksponentsiaalne kasv on petlik, sest väga kiiresti jõutakse väga suurte arvudeni.

Üks Prantsuse lastemõistatus illustreerib eksponentsiaalse kasvu teist omadust — seda, millise näilise ootamatusega jõuab see etteantud piirini. Oletagem, et teil on tiik, milles kasvab vesiroos. Iga päev kasvab taim kaks korda suuremaks. Kui vesiroosil lastaks kasvada tõkestamatult, kataks ta kogu tiigi 30 päevaga,

Joonis 4. Kui inhuskoi peidab igal aastal kümme dollarit madratsi alla, kasvavad ta säästud lineaarselt, nagu näitab alumine joon. Kui ta kümne aasta möödudes investeerib oma sada dollarit seitsmeprotsendise intressiga, hakkavad need sada dollarit kasvama eksponentsiaalselt, kusjuures kahekordistumise aeg on kümme aastat.

lähmatades vees kõik teised eluvormid. Pikka aega näib vesiroosi taim väike olevat ning seepärast te otsustate, et ei pea selle tagasilõikamise pärast muretsema enne, kui see on katnud pool tiiki. Mitmendal päeval see juhtub? Kahekümne üheksandal muidugi. Teil on oma tiigi päästmiseks aega üks päev.⁴

Eksponentsiaalset kasvu iseloomustab hästi *kahekordistumise aeg*, s.t aeg, mille jooksul kasvav suurus muutub kaks korda suuremaks. Asja kirjeldatud vesiroosi näites oli kahekordistumise aeg üks päev. Panka pandud rahasumma, mille hoiuseintress on seitse protsenti, kahekordistub kümne aastaga. Intressi- ehk kasvumäära ja aja vahel, mis mingil suurusel kulub kahekordistu-

⁴Täname Robert Lattèsi, kes meile selle loo jutustas.

Kasvu piirid

Tabel 1. Kahekordistumise aeg.

Kasvumäär (% aastas)	Kahekordistumise aeg (aastat)
0,1	700
0,5	140
1,0	70
2,0	35
4,0	18
5,0	14
7,0	10
10,0	7

miseks, on lihtne matemaatiline seos. Ligikaudse kahekordistumise aja saame, kui jagame arvu 70 kasvumääraga, nagu illustreerib tabel 1.

Mudelid ja eksponentsiaalne kasv

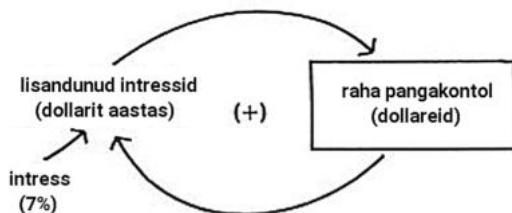
Eksponentsiaalne kasv on dünaamiline nähtus, mis tähendab, et selles on elemente, mis ajas muutuvad. Lihtsates süsteemides, nagu pangakonto või vesiroositiik, on eksponentsiaalse kasvu põhjus ja edasine kulg üsna kergesti mõistetav. Kui aga süsteemis kasvab üheaegselt palju suurusi, mis kõik on omavahel keerulisel viisil seotud, siis on kasvu põhjuste ja süsteemi tulevase käitumise analüüs väga raske. Kas rahvastiku kasv kutsub esile industrialiseerimise või kutsub industrialiseerimine esile rahvastiku kasvu? Kas saastamise kasvus on süüdi ainult üks neist või siiski mõlemad? Kas toidutootmise kasv viib rahvastiku kasvuni? Kui ükskõik missugune neist elementidest kasvab kiiremini või aeglasemalt, mis juhtub siis kõigi teiste kasvumääraga? Just nende küsimuste üle arutletakse praegu paljudes maailma paikades. Vastuse võib anda parem arusaamine kõiki neid olulisi elemente ühendavast komplekssest terviksüsteemist.

Viimase 30 aasta jooksul on Massachusettsi Tehnoloogiainstituudis välja töötatud uus meetod kompleksüsteemide dünaamilise käitumise mõistmiseks. Seda meetodit nimetatakse süstee-

midünaamikaks.⁵ Meetodi aluseks on arusaamine, et mis tahes süsteemi *struktuur* — rohked ringjad, omavahel põimuvad, sageli viivitusega avalduvad seosed — on süsteemi käitumise kujundamisel sageli sama oluline kui tema üksikud komponendid. Siin raamatus kirjeldatav maailmamudel kujutab endast süsteemidünaamilist mudelit.

Dünaamilise modelleerimise teooria näitab, et iga eksponentsiaalselt kasvav suurus on ühel või teisel viisil seotud *positiivse tagasiside ahelaga*. Mõnikord nimetatakse positiivse tagasiside ahelat nõiaringiks. Üheks näiteks on tuntud palga ja hinna spiraal: palkade tõus toob kaasa hinnatõusu, mis viib suurema palga nõudmiseni, ja nii edasi. Positiivse tagasiside korral sulgub põhjuste ja tagajärgede ahel iseendas, nii et iga kasv ahela mis tahes lülis käivitab muutuste jada, mis viib veelgi suurema kasvuni selles algul muutunud lülis.

Positiivse tagasiside ahelat, mis toob kaasa rahahulga eksponentsiaalse kasvu pangakontol, saab kujutada järgmiselt:

Oletagem, et pangakontol on 100 dollarit. Esimese aasta intressitulu on 7% sajast dollarist ehk seitse dollarit, mis lisatakse kontole, nii et kokku on seal nüüd 107 dollarit. Järgmise aasta intressitulu on 7% 107-st dollarist ehk 7,49 dollarit, mis teeb uueks kogusummaks 114,49 dollarit. Aasta hiljem on intressitulu sellelt summalt üle kaheksa dollari. Mida rohkem on kontol raha, seda rohkem lisandub igal aastal intressina. Mida rohkem raha li-

⁵Süsteemidünaamikat kui analüüsimeetodit on üksikasjalikult kirjeldanud Jay W. Forrester oma raamatutes *Industrial Dynamics* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1961) ja *Principles of Systems* (Cambridge, Mass.: Wright-Allen Press, 1968).

sandub, seda rohkem on raha kontol ja seda suurem on järgmisel aastal lisanduv intressisumma. Ja nii edasi. Mööda ahelat ringirast käies kasvab kontol olev rahasumma eksponentsiaalselt. Intressimäär (muutumatu 7%) määrab ahela ühes tsükli saadava juurdekasvu ehk kontol oleva rahahulga kasvu kiiruse.

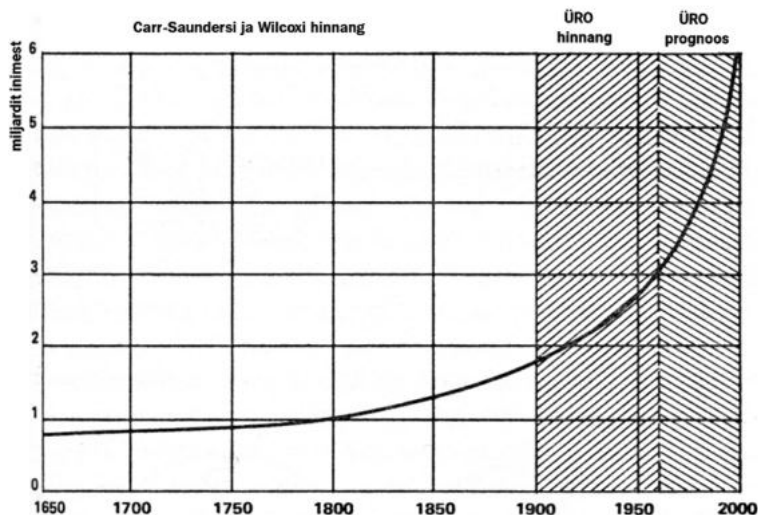
Me võime maailma pikaajalise oleku dünaamika analüüsi alustada sellest, et püüame kindlaks teha positiivse tagasiside ahelaid, mis on aluseks juba nimetatud viie füüsilise suuruse eksponentsiaalsele kasvule. Ennekõike on neist huvipakkuvad kaks — rahvastiku ja industrialiseerimise kasv —, sest enamasti on arengupoliitika eesmärk saavutada teise eeliskasv esimesega võrreldes. Kaks põhilist positiivse tagasiside ahelat, mis selgitavad rahvastiku ja industrialiseerimise eksponentsiaalset kasvu, on oma loomult lihtsad. Mõnel järgmisel leheküljel kirjeldamegi nende alusstruktuuri. Rohked vastastikused seosed nende kahe positiivse tagasiside ahela vahel kas võimendavad või summutavad ahelate toimet, seovad rahvastiku ja tööstuse kasvukiiruse kas omavahel kokku või teineteisest lahti. Need vastastikused seosed moodustavad ülejäänud osa maailmamudelist ja suuresti just nende kirjeldamisele kulubki ülejäänud osa siinsest raamatust.

Maailma rahvastiku kasv

Maailma rahvastiku eksponentsiaalse kasvu kõverat on kujutatud joonisel 5. 1650. aastal elas planeedil umbes 0,5 miljardit inimest ja see arv kasvas ligikaudu 0,3 protsenti aastas.⁶ Sellele vastav kahekordistumise aeg on umbes 250 aastat. 1970. aastal oli rahvastiku koguarv 3,6 miljardit ja kasvukiirus 2,1 protsenti aastas.⁷ Niisuguse kasvukiiruse korral kahekordistub rahvaarv 33 aastaga. Seega ei ole rahvastik mitte ainult eksponentsiaalselt kasvanud, vaid ka kasvu kiirus on suurenenud. Võime öelda, et rahvastiku

⁶Alexander M. Carr-Saunders. *World Population: Past Growth and Present Trends*. Oxford: Clarendon Press, 1936, p. 42.

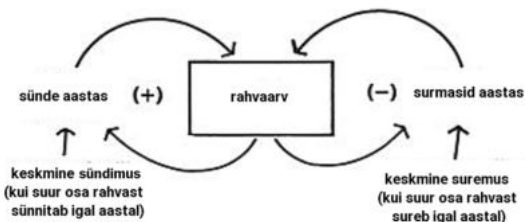
⁷US Agency for International Development. *Population Program Assistance*. Washington, DC: Government Printing Office, 1970, p. 172.

Joonis 5. Maailma rahvastik on alates 1650. aastast kasvanud eksponentsiaalselt kiirenevalt. Hinnanguline rahvaarv 1970. aastal ületab juba pisut graafikul kujutatud prognoosi (mis pärineb 1958. aastast). Praegune rahvastiku kasvu kiirus on umbes 2,1 protsenti aastas, mis teeb kahekordistumise ajaks 33 aastat. Allikas: Donal J. Bogue. *Principles of Demography*. New York: John Wiley and Sons, 1969.

kasv on olnud “ülieksponentsiaalne”; rahvastikuköver tõuseb veel kiiremini, kui ta tõuseks rangelt eksponentsiaalse kasvu korral.

Rahvastikukasvu dünaamilist käitumist selgitava tagasisideahela struktuur näeb välja selline:

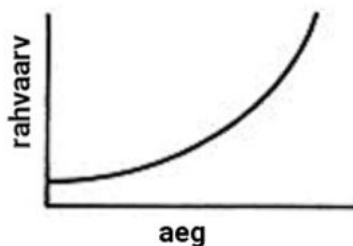
Vasakul on positiivse tagasiside ahel, mis selgitab täheldatud eksponentsiaalset kasvu. Püsiva keskmise sündimusega rahvastikus sünnib igal aastal seda rohkem lapsi, mida suurem on rahva hulk. Mida rohkem lapsi sünnib, seda suurem on rahva hulk järgmisel aastal. Selle aja möödudes, kui need lapsed suureks kasvavad ja ise lapsevanemaks saavad, sünnib veel rohkem lapsi, mis kasvatab rahvaarvu veelgi. Püsiv kasv jätkub niikaua, kui keskmine sündimus jääb konstantseks. Kui peale poegade on igal naisel näiteks keskmiselt kaks tütart ja mõlemad kasvavad suureks ning saavad omakorda kaks tütart, siis kahekordistub rahvaarv iga põlvkonnaga. Kasvu kiirus sõltub nii keskmisest sündimusest kui ka ajavahemikust, mis lahutab kahte põlvkonda. Sündimus ei ole aga muidugi tingimata püsiv ja III peatükis arutleme tegurite üle, mis põhjustavad selle muutlikkust.

Rahvastiku kasvu mõjutab veel teinegi tagasisideahel, mida on kujutatud eespool toodud joonise paremal poolel. See on *negatiivse tagasiside ahel*. Kui positiivse tagasiside ahelad kutsuvad esile kontrollimatu kasvu, siis negatiivse tagasiside ahelad enamjaolt reguleerivad kasvu ja püüavad süsteemi mingis tasakaaluolekus hoida. Nende käitumine meenutab termostaadi oma, mis reguleerib toa temperatuuri. Kui temperatuur langeb, lülitab termostaat kütte sisse, mis paneb temperatuuri jälle tõusma. Kui temperatuur jõuab teatud piirini, lülitab termostaat kütte välja ja temperatuur hakkab uuesti langema. Negatiivse tagasiside korral levib ühe elemendi muutus mööda ahelat edasi, kuni jõuab algusesse tagasi ja mõjutab sedasama elementi esialgsele muutusele *vastupidises* suunas.

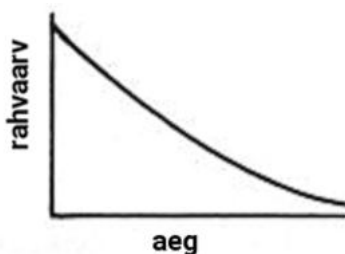
Rahvaarvu reguleeriv negatiivse tagasiside ahel põhineb keskmisel suremusel, mis kajastab rahvastiku üldist tervislikku seisundit. Surmade arv aastas on võrdne kogu rahvaarvu ja keskmise suremuse korrutisega (millest võime mõelda kui keskmisest surma tõenäosusest mis tahes vanuses). Püsiva suremusega rahvastikus kaasneb rahvaarvu kasvuga iga-aastaste surmade arvu kasv. Suurema surmade arvu tagajärjel rahvaarv väheneb ja nii on järgmisel aastal vähem surmasid. Keskmiselt sureb igal aastal viis protsenti rahvast; 10 000 inimesega populatsioonis on aastas 500 surma. Kui oletame hetkeks, et lapsi ei sünni, siis on aasta

pärast inimesi 9500. Kui surma tõenäosus on endiselt viis protsenti, sureb selles väiksemas populatsioonis ainult 475 inimest ja järele jääb 9025. Järgmisel aastal sureb kõigest 452 inimest. Jälle toimib see ahel viivitusega, sest suurem sõltub populatsiooni keskmisest vanusest. Ja muidugi ei ole ka suurem igas vanuserühmas tingimata muutumatu.

Kui populatsioonis surmajuhtumeid ei oleks, kasvaks see sündide positiivse tagasiside ahela tõttu eksponentsiaalselt, nagu on näidatud juuresoleval joonisel.

Kui sünde ei oleks, kahaneks populatsioon surmade negatiivse tagasiside ahela tõttu nullini, nagu on kujutatud alloleval joonisel.

Et igas tegelikus populatsioonis on nii sünde kui ka surmasid ja et nii sündimus kui ka suurem ajas muutuvad, võib populatsiooni käitumise dünaamika nende kahe põimuva tagasisideahela mõjul väga keeruliseks kujuneda.

Mis on põhjustanud maailma rahvastiku viimase aja ülieksponentsiaalse kasvu? Enne tööstusrevolutsiooni oli nii sündimus kui ka suurem üsna suur ja ebakorrapärane. Sündimus ületas sure-

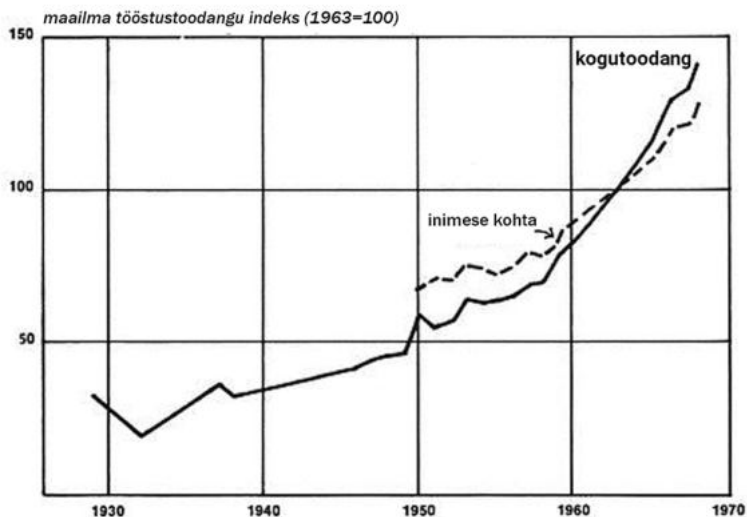
must ainult veidi ja rahvaarv kasvas küll eksponentsiaalselt, kuid väga aeglaselt ja ebahühtlaselt. 1650. aastal oli enamikus maailma rahvarühmades keskmine eluiga kõigest 30 aasta ringis. Sellest ajast saadik on inimkonna käitumises toimunud suurel hulgal muutusi, mis on väga tugevalt mõjutanud rahvastiku kasvu süsteemi, eriti suremust. Nüüdisaegse meditsiini, tervishoiuvõtete ning uute toidu tootmise ja jaotamise meetodite levik on vähendanud suremust kogu maailmas. Praegu on maailma keskmine oodatav eluiga umbes 53 aastat ja see kasvab endiselt.⁸ Maailma keskmisena on positiivse tagasiside ahela (sündimuse) mõju kahanenud ainult pisut, samal ajal kui negatiivse tagasiside ahela (suremuse) mõju väheneb. Selle tulemuseks on positiivse tagasiside ahela üha suurem ülekaal ja rahvastiku järsk eksponentsiaalne kasv, nagu näitab joonis 5.

Mis juhtub rahvastikuga tulevikus? Kuidas võiksime rahvastikukõverat joonisel 5 pikendada 21. sajandisse? Peatükkides III ja IV räägime sellest veidi põhjalikumalt. Praegu võime julgelt järeldada, et viivituse tõttu reguleerivates tagasisideahelates, eriti sündide positiivse tagasiside ahelas, pole mingit võimalust, et rahvastikukasvu kõvera tõus enne 2000. aastat taltuks, isegi kui lähtuda kõige optimistlikematest oletustest sündimuse kahane-mise kohta. Enamik neid, kes on 2000. aastaks lapsevanemaks saanud, on juba sündinud. Kui ei tule järsku suremuse kasvu, mida inimkond püüab mõistagi iga hinna eest ära hoida, siis võime valmistuda selleks, et 30 aasta pärast elab maailmas seitse miljardit inimest. Ja kui meil õnnestub ka edaspidi suremust vähendada, ilma et saavutaksime senisest suuremat edu sündimuse kahanda-misel, siis on 60 aasta pärast maailmas inimesi neli korda rohkem kui praegu.

Maailmamajanduse kasv

Teine füüsiline suurus, tööstustoodang, on maailmas kasvanud veel kiiremini kui rahvastik. Joonisel 6 on kujutatud tööstustoo-

⁸ *World Population Data Sheet 1968*. Washington, DC: Population Reference Bureau, 1968.

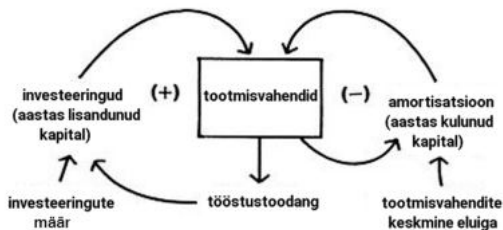

Joonis 6. Maailma tööstustoodang ilmutab 1963. aastaga võrreldes väikestest kõikumistest hoolimata samuti selget eksponentsiaalset kasvu. Aastatel 1963–1968 oli keskmine kogutoodangu kasv seitse protsenti aastas. Kasv inimese kohta on viis protsenti aastas. Allikas: UN Department of Economic and Social Affairs. *Statistical Yearbook 1956* ja *Statistical Yearbook 1969*. New York: United Nations, 1957 ja 1970.

dangu kasvu alates 1930. aastast, võttes võrdlusaluseks 1963. aasta toodangu. Keskmine kasvukiirus ajavahemikus 1963–1968 oli seitse protsenti aastas ehk viis protsenti inimese kohta.

Mis on see positiivse tagasiside ahel, mis põhjustab tööstustoodangu eksponentsiaalset kasvu? Dünaamiline struktuur joonisel 6 on väga sarnane sellega, mida kirjeldasime juba rahvastikusüsteemist rääkides.

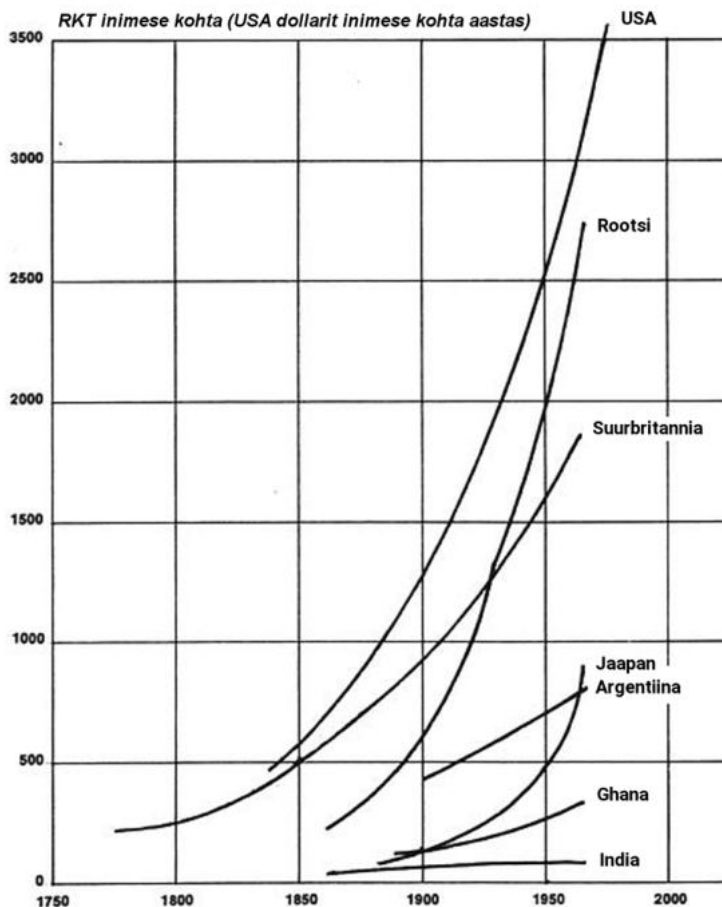
Teatud hulk tööstuskapitali (tehased, veoautod, tööpingid, masinad jne) lubab toota teatud hulga tooteid aastas. Tööstustoodangu tegelik maht sõltub ka tööjõust, toorainest ja teistest sisenditest. Praegu võtame siin eelduseks, et neid teisi sisendeid on piisavalt, nii et toodangut piiravaks teguriks on ainult kapital. (Maailmamudelil on arvestatud ka neid teisi sisendeid.) Suur

osa iga-aastasest tööstustoodangust on tarbekaubad, nagu teks-
tiil, autod ja majad, mis väljuvad tootmissüsteemist. Kuid väike-
se osa toodangust moodustab uus tööstuskapital — kangasteljed,
kõrgahjud, tööpingid —, mis kujutab enesest kapitali hulka suu-
rendavat investeeringut. Siin on meil tegemist veel ühe positiiv-
se tagasiside ahelaga. Suurem hulk kapitali suurendab toodangu
hulka, millest mingi väike, muutlik osa on investeering, ja roh-
kem investeeringuid tähendab suuremat hulka kapitali. Kasvanud
kapitalihulk annab rohkem toodangut ja nii edasi. Ka selles taga-
sisideahelas on viivitusi, sest suuremate kapitaliüksuste, näiteks
elektrijaama või rafineerimistehase rajamiseks võib kuluda mitu
aastat.

Kapitali kogus ei ole muutumatu. Kui kapital kulub või va-
naneb, heidetakse see kõrvale. Et seda olukorda modelleerida,
peame kapitalisüsteemi lisama negatiivse tagasiside ahela, mis
võtaks arvesse kapitali amortisatsiooni. Mida rohkem on kapitali,
seda rohkem seda igal aastal keskmiselt kulub, ja mida rohkem
kapitali kulub, seda vähemaks jääb seda järgmiseks aastaks. See
negatiivse tagasiside ahel on täpselt analoogne suremuse ahelaga
rahvastikusüsteemis. Ja nii nagu rahvastikusüsteemis on ka siin
tänapäeva maailmas tugevas ülekaalus positiivne tagasiside ning
tööstuskapitali hulk maailmas kasvab eksponentsiaalselt.

Et tööstustoodang kasvab seitse protsenti aastas ja rahvas-
tik ainult kaks protsenti, siis võib tunduda, et positiivse tagasisi-
de ülekaal annab põhjust rõõmustamiseks. Nende kasvumäärade
lihtne ekstrapoleerimine näitaks justkui, et inimeste materiaalne
heaolu kahekordistub järgmise 14 aastaga. Kuid niisuguse järeldu-
susega käib sageli vaikimisi kaasas eeldus, et kasvav tööstustoo-

Joonis 7. Riikide majanduskasvu võrdlus näitab, et erinevused eksponentsiaalse kasvu kiiruses suurendavad erinevusi rikaste ja vaeste maa-de vahel. Allikas: Simon Kuznets. *Economic Growth of Nations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

dang jaotub maailma elanike vahel võrdselt. Selle eelduse ekslikkus tuleb ilmsiks, kui analüüsida, kui kiiresti kasvab majandus inimese kohta mõnes konkreetses riigis (vt joonis 7).

Tabel 2. Majanduse ja rahvastiku kasvukiirus.

Riik	Rahvaarv (1968) (miljonit)	Rahvaarvu keskmise aastane kasv (1961–1968) (% aastast)	RKT inimese kohta (1968) (USA dollarit)	RKT keskmine kasv aastast inimese kohta (1961–1968) (% aastast)
Hiina Rahvavabariik*	730	1,5	90	0,3
India	524	2,5	100	1,0
NSVL*	238	1,3	1100	5,8
USA	201	1,4	3980	3,4
Pakistan	123	2,6	100	3,1
Indoneesia	113	2,4	100	0,8
Jaapan	101	1,0	1190	9,9
Brasiilia	88	3,0	250	1,6
Nigeeria	63	2,4	70	-0,3
Saksa LV	60	1,0	1970	3,4

* Rahvusvaheline Rekonstruktsiooni- ja Arengupank (IBRD) on oma hinnangule Hiina ja NSVLi kohta lisanud kitsendava märkuse: “Hinnang RKT-le inimese kohta ja selle kasvukiirusele on antud suure veavaruga peamiselt raskuste tõttu tuletada rahvatulust tegurikulul põhinev RKT ja arvutada see ümber USA dollaritesse.” ÜRO hinnangud on üldiselt kooskõlas IBRD omadega.

Allikas: *World Bank Atlas*. Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development, 1970.

Suurem osa maailma tööstuskasvust, mida on kujutatud joonisel 6, pärineb tegelikult juba niigi industrialiseerunud riikidest, kus rahvastiku kasv on võrdlemisi aeglane. Kõige paremini iseloomustab seda lihtne tabel, mis näitab majanduse ja rahvastiku kasvukiirust kümnes suurima rahvaarvuga riigis, milles elab praegu 64% maailma rahvastikust. Tabel 2 osutab väga selgesti põhjusele, miks öeldakse, et “rikkad saavad rikkamaks ja vaesed saavad lapsi”.

On väheusutav, et tabelis 2 toodud kasvumäärad püsiksid muutumatuna kas või selle sajandi lõpuni. Järgmise 30 aasta jookul muutuvad paljud tegurid. Näiteks rahvarahutuste lõpp Nigeerias tõenäoliselt suurendab riigi majanduse kasvukiirust, samal ajal kui rahvarahutuste ja seejärel ka sõja puhkemine Pakistanis on juba hakanud mõjutama sealset majanduskasvu. Tunnistagem aga, et tabelis toodud kasvukiiruste kujundajaks on olnud keerulised sotsiaalsed ja majanduslikud süsteemid, mis oma olemuselt on stabiilsed ja muutuvad pigem aeglaselt kui kiiresti, välja arvatud sotsiaalsete vapustuste korral.

Tabel 3. 2000. aastaks ekstrapoleeritud RKT.

Riik	RKT inimese kohta (USA dollarites*)
Hiina Rahvavabariik	100
India	140
NSVL	6330
USA	11 000
Pakistan	250
Indoneesia	130
Jaapan	23 200
Brasiilia	440
Nigeeria	60
Saksa FV	5850

* Dollari 1968. aasta väärtuse põhjal inflatsiooni arvestamata.

Kerge on arvutada rahvamajanduse kogutoodangut (RKT)⁹ inimese kohta 2000. aastal, kui eeldada, et rahvastiku ja RKT kasvukiirused jäävad neis kümnes riigis enam-vähem muutumatuks. Niisuguse arvutuse tulemused on toodud tabelis 3. Need arvulised väärtused *ei* realiseeru aga tegelikult peaaegu kindlasti. Teggu ei ole ennustusega. Need näitavad lihtsalt üldist suunda, kuhu meie praeguse ülesehitusega süsteem meid juhib. *Need näitavad, et praegusel viisil jätkuv majanduskasv suurendab möödapääsmatult lõhet rikaste ja vaeste riikide vahel.*

Enamik inimesi lükkab vaistlikult ja põhjendatult tabelis 3 esitatud ekstrapolatsioonid tagasi, sest tulemused tunduvad naeruväärsed. Samas tuleb tunnistada, et lükates tagasi ekstrapoleeritud väärtused, lükatakse tagasi ka eeldus, et süsteemis *ei toimu mingit muutust*. Kui tabelis 3 toodud ekstrapolatsioonid ei teostu,

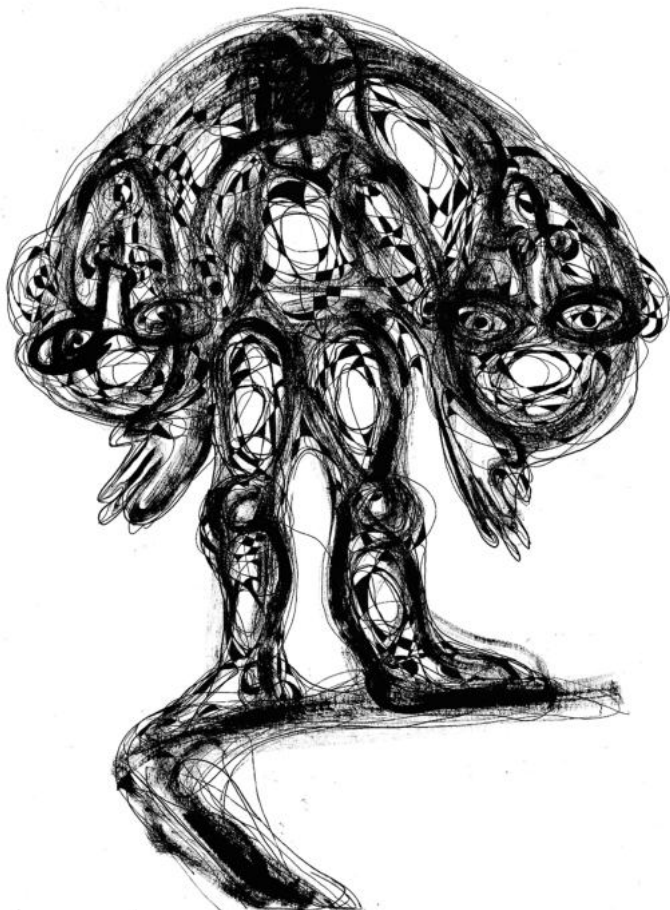
⁹Rahvamajanduse kogutoodang on teatud perioodi, tavaliselt aasta jooksul konkreetses riigis registreeritud ettevõtjate loodud kaupade ja teenuste lõpptarbimise kogusumma rahalises väljenduses. Seejuures pole oluline, kas need firmad asuvad selles riigis või välismaal. Praegu sagedamini kasutatava sisemajanduse kogutoodangu (SKT) puhul arvestatakse kõiki koduriigis loodud väärtusi olenemata sellest, kes need väärtused tootis. *Toim.*

siis on põhjus selles, et tasakaal positiivse ja negatiivse tagasisi-
de vahel, mis määrab rahvastiku ja kapitali kasvumäära igaühes
neist riikidest, on muutunud. Sündimus, suremus, kapitaliinves-
teeringute määr, kapitali amortisatsiooni määr — igaüks neist või
ka kõik võivad muutuda. Kui väita, et mõni arvväärus kujuneb
teistsuguseks, kui on esitatud tabelis 3, siis tuleb ühtlasi täpsus-
tada, milline loetletud tegureist tõenäoliselt muutub, kui palju ja
millal. Need on just need küsimused, millele me oma mudeli abil
vastuseid otsime, küll mitte riikide, vaid summeeritult üleilmsel
tasandil.

Et teha vähegi realistlikke oletusi rahvastiku ja tööstuskapitali
tulevaste kasvumäärade kohta, peame paremini tundma teisi maa-
ilmas toimivaid tegureid, mis on rahvastiku ja kapitali süsteemiga
vastastikmõjus. Alustame sellest, et esitame mõned väga lihtsad
küsimused.

Kas tabelis 3 esitatud rahvastiku ja kapitali kasvumäärade pü-
simine sellisel tasemel on siin maailmas füüsiliselt võimalik? Kui
palju inimesi suudab meie planeet ülal pidada, millisel jõukuse
tasemel ja kui kaua? Et neile küsimustele vastata, peame üksik-
asjalikult analüüsima neid maailma süsteeme, mis on füüsiliseks
aluseks rahvastiku ja majanduse kasvule.

(Järgneb)

VIKTORIA BEREZINA. Bipolaarne (2018)

ARVUSTUS

Gottfried Wilhelm Leibniz. *Valitud kirjad ja tööd.* (Avatud Eesti raamat.) Koost. Ilmar Vene, tlk Margus Ott. Tartu: Ilmamaa, 2020. 440 lk.

On suurepärane, et eesti keeles on lõpuks ilmunud Leibnizi metafüüsikat tutvustav tõlkevalimik. Margus Ott on teinud ära muljet avaldava töö, tõlkides prantsuse, ladina, inglise ja saksa keelest — haare, millega ta näib lähenevat Leibnizile endale. Kui alljärgnevas ongi mõni kriitiline tähelepanek, siis ei tähenda see, et ma kuidagi vähendaksin tõlkija või koostaja pingutusi — hoopis vastupidi: olgugi vähe, aga kasvõi veidigi tahaks aidata kaasa varauusaja mõtlemise tutvustamisele eesti lugejale. Leibnizi näol on tegemist tõesti huvitava ja omapärase mõtlejaga, kes aga ei anna end — mitmel põhjusel — hoopiski lihtsasti kätte.

Leibniz oli varaküps, oskas kreeka ja ladina keelt juba 10-aastaselt, 14-aastaselt astus Leipzigi ülikooli juurat õppima, taotles 20-aastaselt doktorikraadi ning pärast seda pakuti talle Altdorfi ülikooli juures juba professorikohta. Vastavalt oma ajastu vaimule aga tundus talle ülikool liiga kitsa ja sumbununa, ta eelistas avalikku teenistust, kus lootis oma ideedele paremat vastuvõttu leida. Tema üheks tegevusvaldkonnaks sai alguses protestantide ja katoliiklaste vaheliste vastuolude lepitamine ning võib öelda, et järgnevatel aastatel proovis ta lepitada ka vastuolusid erinevate filosoofiliste traditsioonide vahel, luues silla skolastika ja moodsa filosoofia, eelkõige Descartes'i õpetuse vahele. Selle tõttu võibki tema metafüüsikast leida päris palju skolastikute terminoloogiat ja kontseptsioone, mida ta aga sageli tõlgendab veidi teistmoodi. Ta oli kogu elu väga agar lugeja, reageeris kiiresti loetule ning võttis arvesse uusi avastusi, mida parajasti tehti tõepoolest igal sammul. Pariisis viibides hakkas ta huvi tundma matemaatika vastu, tegi selles vallas ridadamisi avastusi ning tänapäeval teda eelkõige sellega seoses tuntaksegi. Matemaatikast tuli talle aga ka kõige rohkem meelegibedust, sest tema elu lõppu varjutas inetu tüli Newtoni ja tolle pooldajatega, kes süüdistasid teda plagiaadis. Asi läks isegi nii hulluks, et ta kaotas oma patrooni

toetuse ning suri ilma toetajateta, üksinda ning tema matustel ei olnud kedagi peale tema erasekretäri.¹

Leibniz kirjutas kogu aeg, tema haare ja kirjavärd on tohutu ning seega saab iga kogumik olla vaid mingi läbilõige, suupistelaud. Nagu juba Rauno Alliksaar on oma arvustuses välja toonud, on eesti tõlkes siiaaani ilmunud Leibnizi kahetsusväärset vähe ja ilmselt just sellepärast, et ei teata, kust alustada.² Nüüd aga on võimalik esimest korda saada mingi maitse sellest, mida “viimane entsüklopedist”, nagu Ilmar Vene teda eessõnas nimetab, on kirjutanud ja sealjuures ka, kuidas ta on kirjutanud. Leibniz kirjutab oma ajastu inimestele, tema stiil on ajastupärane, mis muudab selle tänapäevasele lugejale üsna kõvaks pähkliks.

Kui aga raamat otsast lõpuni läbi lugeda, lisaks ees- ja järelsõna, siis saab täiesti küllaldaselt aimu Leibnizi mõtlemisest. Aga tuleb tunnistada, et see on nagu piibli otsast lõpuni läbilugemine — nagu piibel ei ole mõeldud mingit argumenti sidusalt esitama, niisamuti on Leibnizi tekstiga. Õigupoolest on selline järjest lugemine isegi kahjulik, kohati saame teada liiga palju ja kohati liiga vähe, sest tegemist ei ole mingi ühe teosega, vaid nopetega. Leibniz on nimelt kirjutanud kõigest — sealjuures mitte millestki korraga väga pikalt — tema mõtlemine on laiali pillutud kirjade, traktaatide, artiklite, visandite, eessõnade jms vahele, mis kordavad, nüansseerivad, sõnastavad ümber ja täpsustavad tema eri ideid. Temalt on säilinud 200 000–300 000 lehekülje vahemikus materjali, kirjavahetus ulatub 15 000 kirjani, adressaate on üle tuhande. Oma eluajal avaldas ta aga vaid ühe mahukama raamatu *Teodiike* ning postuumselt anti välja veel teine raamat, mida ta mitmel põhjusel ise avaldada ei soovinud. Kogu selles pärandis ei ole lihtne orienteeruda, tõlkija järelsõnast saame lugeda, et Leibnizi kogutud teoste väljaandmist alustati Saksamaal juba sada aastat tagasi ja sellega ei olda veel siiani lõpuni jõudnud.

Seega on iga Leibnizit tutvustava tõlkekogumiku tegija probleemi ees, milliseid teoseid sinna valida. Nimelt on Leibnizi teosed nagu monaadid — ja seda võrdpilti kasutavad Leibnizi kommentaatorid sageli —, kus peaaegu igaüks tema tekstidest esitab terve “süsteemi” lühendatud kujul, eri variatsioonidega. Ning Leibnizil on variatsioone, ta ei ole staatiline mõtleja. Seega oleks mõttekas tema puhul eristada

¹Eluloo kohta vt nt Brandon C. Look. “Gottfried Wilhelm Leibniz”. — *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/leibniz/>.

²Rauno Alliksaar. “Milleks meile Leibniz?” — *Sirp*, 11. detsember 2021, <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/milleks-meile-leibniz/>.

mõtlemise eri perioode ja siin raamatus on seda ka järgitud. Kogumiku tõlgitud tekstid on liigendatud nelja ossa (tinglikult varane ja keskmine (I ja II osa) ning hiline Leibniz (III ja IV osa)). Nii nagu piiblit on raske hakata lugema ilma juhatuseta, on ka Leibniziga. Kuhugi oleks vaja mingit käsipuud, millele toetuda. Näiteks tundub mulle, et raamatule oleks kasuks tulnud veidi pikem põhjendus, miks just selline liigendus on valitud ja kuidas Leibnizi mõtlemine on seotud tema elulooga.

Raamatul on küll nii Ilmar Vene kirjutatud esseistlik eessõna kui ka tõlkija Margus Ott kirjutatud filosoofilisem järelsõna, mis kumbki aga ei puuduta rohkem kui mõne sõnaga seda, milliste printsiipide alusel sai valitud just need teosed eestikeelsele lugejale Leibniziga tutvumiseks. Küll on Margus Ott öelnud, et Leibnizi dialoogiline mõtlemine tähendab seda, et “tema teksti on mõjutanud see, kellele ta kirjutab” (lk 413) ning “ta on väga kontekstitundlik: prantsuse lugejaskonna ja saksa akadeemikute puhul olid tal erinevad eeldused” (samas). Ma olen nende väidetega täiesti nõus ning just sellepärast oleksin oodanud, et seda konteksti oleks veidi avatud ning tõlgitud tekstikatketele oleksid lisatud mõningased kommentaarid. Praegu on küll paari tõlgitud kirjutise esimese allmärgusena (nii nt 4., 7., 12. teksti ja IV osa alguses) või sissejuhatuses või järelsõnas (nt lk 413) antud veidi hädavajalikku informatsiooni, kuid seda oleks hea meelega näinud palju suuremas mahus ja tekstide juures. Praegusel juhul peaks inimene läbi lugema hoolikalt terve raamatu, et nende märkusteni jõuda. Aga kas tudeng jõuab? Võrdluseks võib võtta Ulrich Johannes Schneideri väljaantud *Monadologie und andere metaphysische Schriften*,³ kus avaldatud tekstidele on lisatud ülevaatlilikud kommentaarid, mis selgitavad tausta ja kirjutamise asjaolusid ning nende tekstide kohta Leibnizi mõtlemises ja elus. Praeguses tõlkevalimis jäävad mitmed tekstid kuidagi õhku rippuma ning tekib vajadus lugeda kõrvale kommentaare kusagilt mujalt, et aru saada, kuhu need paigutuvad. Sealjuures jääb veidi arusaamatuks, miks nt on otsustatud tõlkida nii “Looduse ja jumalaarmu printsiibid mõistuse põhjal” kui ka “Monadoloogia”, arvestades, et need kaks teksti erinevad suuresti vaid adressaatide poolest ning kattuvused neis on kohati lausa sõnasõnalised. Võib-olla on siin hea põhjus ikkagi olemas, aga raamatus ei selgitata seda kusagil.

Selline mõttekorduvus on muidugi Leibnizile kui filosoofile ja kirjavahetajale iseloomulik, aga võib tekitada lugejas, kelle huviks on saada aimu selle mitmekesise mõtleja erinevatest ideedest, lihtsalt sega-

³Gottfried Wilhelm Leibniz. *Monadologie und andere metaphysische Schriften*. (Philosophische Bibliothek 537.) Hrsg. von U. J. Schneider. Hamburg: F. Meiner, 2014.

dust. Tekib küsimus, keda täpsemalt on selle kogumiku lugejana silmas peetud. Põhimõtteliselt esitab sama küsimuse ka Rauno Alliksaar oma arvustuses. Kui mõeldud on tudengeid ja asjahuvilisi, siis oleks kahtlemata hea olnud tekstest rohkem sisse juhatada ja kommenteerida, mõtlesin lugedes isegi selle peale, et kas siit oleks võimalik võtta ja anda lugemiseks tudengitele mõni kirjutis, aga tõesti raske on mingi üks tekst välja valida ja seda soovitada.

Hea oleks Leibnizi tundmaõppimiseks ka süstemaatilisemalt esitada põhitermineid originaakujul. On väga kiiduväärt, et tõlkija on aegajalt siiski lisanud terminite taha algsõna, aga sageli tekkis mul lugedes küsimus, milline võiks olla sõna, mida Leibniz kasutas, sest mitmes kohas on tõlkija ilmselt monotoonsuse vältimiseks sõnu varieerinud. On selge, et nii komplitseeritud tekstide juures tekivad mõned üksikud vead ning ka kõige hoolikamal tõlkimisel ja toimetamisel võivad need kahe silma vahele jääda — see pole etteheide, vaid tõdemus, millega ma olen isegi tõlkides kokku puutunud. Täiuslik tõlge on võimatu asi. Olgu siin mõned tähelepanekud nimetatud. Nt lk 226 skolastikute hinge põlvnemise käsitlustest rääkides on tõlgitud *traduction* “läbitõmbamiseks”. Skolastikud mõistavad seda üldiselt aga hingede edasiandmisena (*traductio*). Lk 210 Robert Fluddi *Philosophia Moysaica* tegeleb piibllilise Moosese filosoofiaga, mitte aga “mosaiikfilosoofiaga”.⁴ Lk 303 on juttu “tajukujudest” (*espèces sensibles*), mis skolastilises terminoloogias on üldiselt “tajutavad vormid”. On ka küsitav, kui mõttekas on tõlkida ingliskeelne *mind* (nt lk 325) meeleks, sest meil on üldiselt kasutusel *mind*’i vastena vaim (vrd vaimufilosoofia = *philosophy of mind*). Sellisest valikust tekivad mõnetised terminoloogilised segadused nagu inimmeel (*mind*) ja meelegaorganid (*Organs of Sensation*), mida aga oleks lugejal väga oluline eristada. Lugemist, mis on täis tihedat ja ilmselt paljudele võõrast erialaterminoloogiast, millele lisandub veel Leibnizi kohati raskepärane sõnastus, ei muuda lihtsamaks ka tõlkija poolt vahel kasutatud eestikeelsed unarsõnad nagu “võstma”, “are”, “teadmani”.

Need mõningad pisitakistused aga ei sega väga, tuleb lihtsalt rahulikult lugeda ja mitte liiga palju korrata. Ning kõige lõpuks saavad lugejad siis preemiaks Leibnizi ja Clarke’i kirjavahetuse. Just Clarke’i tervemõistusliku newtonliku maailmapildi taustal tuleb eriti hästi välja, kuidas Leibniz on igal juhul huvitavam ja radikaalsem mõtleja. Ka Margus Ott on oma järelsõnas tõdenud, et mõnes osas on tänapäeva füüsika Leibnizi seisukohtadele lähemal kui newtonlik maailmapilt ning Leib-

⁴ Ann Blair. “Mosaic Physics and the Search for a Pious Natural Philosophy in the Late Renaissance”. — *Isis*, Vol. 91, No. 1, March 2000, pp. 32–58.

nizi intuitsioon on mitmes asjas hästi täppi läinud. Kasvõi sellepärast, kuidas selline asi võimalik on ja mida see ikkagi tähendab, maksab tutvuda Leibnizi mõtlemisega ja see kogumik annab selleks täiesti piisavalt materjali.

Meelis Friedenthal

MEELIS FRIEDENTHAL (1973) on lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureuseõppe 1996, teoloogiamagister 2001, teoloogiadoktor 2008. TÕ usuteaduskonna lepinguline lektor 2002–2008, süsteematilise usuteaduse erakorraline teadur 2006–2007; TÕ raamatukogu vanemteadur 2008–2020, alates 2021 sealsamas kaasprofessor; TÕ filosoofia ja semiootika instituudi mõtteloo vanemteadur 2020, alates 2021 kaasprofessor; külalisteadur Göttingenis 2014–2015 ja Uppsalas 2015–2017. *Akadeemias* on avaldatud tema koostatud küsimustik “Mis asi see on, mida nimetatakse humanitaariaks?” (2020, nr 9, lk 1578–1604).

ABSTRACTS

VIKTORIA BEREZINA. “We will not surrender!”: Letters from Kherson 25 February – 25 March 2022

A few weeks before the invasion of Russian troops into Ukraine, Ukrainian creative entrepreneurs, including some artists, visited the Estonian town of Tartu. Raul Oreškin, who keeps the tARTu art shop at Tartu Widget Factory and Voronja gallery at Varnja, and the Ukrainian artist Viktoria Berezina managed to discuss a plan for arranging an exhibition and sale for the artists of the town of Kherson in Tartu, but the world turned so that emails describing the atrocities of the war began to arrive after 25 February. On 25 February Berezina wrote: “The situation is horrible! [---] Unbelievable what is happening.” As soon as on 28 February, however, the first shock had been overcome: “We will resist! “We will not surrender!”

The letters that arrived until 25 March became an emotional chronicle of the war from occupied Kherson, sketched by a sensitive artist. The author reflects all kinds of war events and experiences: the bombing of a kindergarten and a maternity hospital, conquest of Kherson, punishing of collaborators, thwarting of the establishment of the so-called Kherson People’s Republic, banning of humanitarian aid, arrests and deportations of participants in pro-Ukrainian meetings, and also how to go on living within normalcy and keep the mental equilibrium.

The above-mentioned features of the war have already been described abundantly, but less attention has been paid to the fact that the occupation forces have started destroying Ukrainian literature and textbooks of history. In the regions of Luhansk, Donetsk, Chernihiv and Sumy, libraries are plundered, and all the books that do not follow the postulates of Kremlin’s propaganda are destroyed. The plunderers are most of all interested in literature on the his-

tory of Ukrainian Maidan, which is considered extremist and, therefore, destroyed immediately. Several authors have been banned, including Mazepa, Petliura, Bandera, Shukhevych and Chornovil.

Berezina sums up her letters in the lines: "I hate Russia, Russian soldiers, Putin. . . Why must my friends. . . relatives, Ukrainians. . . the entire world suffer? Hate is growing within me; I can't help it. . ." (Edit.)

AADO LINTROP. Verses from the Samos notebook

BÉLA JÁVORSZKY. The world turns a new side: As an ambassador to Finland and the Baltic states when systems changed

The author of the recollections began his diplomatic career in 1990 as an ambassador to Finland at the time when Hungary and other countries which had shaken off the Soviet yoke had not managed to train proper professional diplomats yet. In Hungary, a score of patriotically thinking, educated "humanists" who knew the languages and target countries were planted at the Ministry of Foreign Affairs; the rest of the posts, however, were left for the "old guard" inherited from János Kádár's time. The spring cleaning promised by the Hungarian Democratic Forum did not happen in the foreign service. The old guard not only sabotaged the activities of the new leadership but also played the main role in the backward turn of 1994 in removing the new staff. While working in Finland, Jávorszky also had to encounter old reactionary members of the Communist Party who had established themselves in the "auxiliary organisations" of the embassy — the trade branch and the culture and research centre.

The Hungarian diplomats succeeded in creating very good relations with the Finnish press, but surprisingly, the relations with the Finnish-Hungarian Society remained distant. Part of the Finnish representatives in the Finnish-Hungarian Society had not grasped the main issue, the essence of the system change — that in 1990, an era had ended and fallen

into oblivion. Still, it cannot be forgotten that, in 1990, the Soviet Union was not flourishing anymore but still existed, and this state had been the well-known basis for alignment in Finland's foreign policy until then. The author writes without any ulterior motive that the Finns could be justly proud of their expertise of sailing successfully between Moscow's Skyllas ja Charybdises for forty years.

The circle broadened considerably in December 1991. Along with Finland, the embassy in Helsinki began to represent Hungarian interests in the three Baltic states. Initially, the presence in the Baltics was merely formal, and only a few matters significant for Hungary could be followed. One of these was maintaining relations with the Hungarians living there. Most of them had come there from the Transcarpathian region of the former Soviet Union, studied at the University of Tartu in Estonia and accepted jobs in the Baltics.

In Latvia, a special experience for the author was meeting the smallest Finno-Ugric people — Livonians. At that time, the entire Livonian population was known to consist of 20–30 people; now approximately 250 people identify themselves as Livonians.

Then, the year 1994 came. This did not foretell much good for the fragile Hungarian democracy — the former communists who called themselves socialists now regained the power. Because of the ever ruder tone of the new bosses and newspaper articles, Béla Jávorszky decided to resign from office. But socialists were defeated in the elections of 1998, and Jávorszky continued as ambassador. The Hungarian embassy in the Baltic states was opened in the Estonian capital Tallinn on 5 March 2000.

Once again, the ambassador had to fight incompetence. For example, he did not succeed in explaining the situation of the minorities in the Baltic states to his superiors; the centre persisted that he should convince Estonia to side with Russia on the international scene. "Of course, I sabotaged this," the author is adamant.

Jávorszky's official visits and tours in three Baltic states still continued for two and a half years. The author admits that, while he knew Finland well due to journeys made during several decades, the Baltics thoroughly broadened his horizons. (Edit.)

TIINA ANN KIRSS. Technocracy, production and forgetfulness: Shady areas in the future visions of Estonian universities

This article takes as its point of departure the recent (unfortunately quite brief) tumultuous public debate in 2021–2022 about the state's contribution toward the funding of the Estonian higher education sector (the “missing hundred million euros”) and Gunnar Okk's article, where he expands and reiterates his recommendations for the downsizing and “optimising” of expenditures in Estonian universities.

First, the article argues against a technocratic view of higher education, which is focussed on concrete instead of students. This is a well-known (if not old) polemic, which bears greater urgency the smaller the system. The positive side of smallness is flexibility of decisions and meeting across the table. However, if small institutions imitate large ones, as Estonia's higher education sector has done over the last 15 years, these benefits and transparency are lost, replaced by an even more impenetrable bureaucracy.

Secondly, the article argues that changes in research funding policies that move toward centralisation have mired universities and other research institutions in internal competition for three months out of each year, thus strongly dislocating the dynamic balance between research and teaching.

Thirdly, the article critiques the creeping anglophonisation of the Estonian university, which ostensibly serves to “open” the university to foreign students by way of English-language study programmes while capitalising on limited language skills, both on the part of instructors and students.

The author of the article, a member of the teaching faculty in the humanities at the University of Tartu who earned her

PhD in the USA and who has taught in the USA and Canada, offers a critique of Okk's arguments and suggests efforts toward the preservation of teaching quality in the humanities, particularly making connections in the learning process and the friable and endangered (though ultimately very effective) seminar style of education. (Auth.)

EVE PORMEISTER. In fascination and shackles of landscape: Julio Llamazares's *Different Ways of Looking at the Water*

Julio Llamazares' novel Different Ways of Looking at the Water (Distintas formas de mirar el agua, 2015) is the story of the father and grandfather of a family who wishes to return in ashes to his home village that was drowned under Porma artificial lake forty-five years ago. This is a seemingly simple story of looking at the water; seen in retrospect through different angles and told at the moment of narration in the form of an inner monologue, being well composed and rich in images. Its main character and axis is the landscape that radiates both beauty and destruction; it is also a story of the sombre secrets of water reservoirs, of homes and landscapes hidden under water and the limits of human interference in nature. The whole message of the book describing the seamy sides of the welfare society and its forcible progress and the story of the fate of a family is summed up in the title Different Ways of Looking at the Water. This phrase expressing people's ethical and aesthetic attitudes embodies one of the answers whether the humans who have taken the condition of gigantic water bodies and groundwater to the critical limit at some places can prevent the collapse of ecosystems necessary for life. Can humans start thinking consistently and with great moral sense how to look at water, how to handle the substance that is indispensable for all the living being on the Earth, that is the most widely spread in the universe, that has been considered the animated primeval substance (ἀρχή; archē)? (Auth.)

ROBERT STALNAKER. **Assertion**

In the article, the author proposes a way how content and context could be treated in speech theory so that, by using them, it would be simple to explain some facts related to asserting. One of the essential characteristics of asserting is that, while making an assertion, the conversation partners' presupposed context set is decreased — i.e., these propositions which contradict what has been asserted are eliminated from the conversation partners' common knowledge. One of the central ideas of the article is that some situations where it is possible to successfully decrease the context set, i.e., to assert something, can be more easily explained if the assertion is not interpreted merely as a proposition — a set of possible worlds where the assertion is true — but as a propositional concept. The latter gives the assertion a two-dimensional meaning: on one axis, there are the truth values of the assertion in possible worlds, and on the other axis, the possible contexts to determine what was said in each possible world when making the assertion. Such account makes it possible to explain, for example, situations where the speaker manages to assert something meaningful (to decrease the context set), but it is not clear in the conversation context in which context the speakers are at the moment to determine what has been said. In addition, the author explains how the propositional concept can be credibly used to interpret singular negative existential statements where the proper name actually does not refer to anything. For example, the author shows how, by developing the theory of conversation contexts, language phenomena can be explained without making the theory of semantics more complicated, but it is sufficient if the already existing basic concepts like propositions and possible worlds are used. (Transl.)

DONELLA H. MEADOWS, DENNIS L. MEADOWS, JØRGEN RANDERS, WILLIAM W. BEHRENS III. **The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. Part I**

The ground-breaking study completed in 1972 as commissioned by the Club of Rome seeks an answer to the question which fate will lie ahead for the Earth and humankind if the prevailing tendencies and trends continue. Relying on the analysis of five main factors — population, food production, industrialisation, pollution, and consumption of nonrenewable natural resources — the authors formulate their conclusions and recommendations for the prevention of the so-called black scenario. Although published half a century ago, The Limits to Growth have not lost their topicality as it conveys even now the message about people's responsibility for the planet and future generations' welfare. (Edit.)

Review

MEELIS FRIEDENTHAL.

Gottfried Wilhelm Leibniz. Valitud kirjad ja tööd. [Selected Letters and Works.] (Avatud Eesti raamat.) Compiled by Ilmar Vene, transl. Margus Ott. Tartu: Ilmamaa, 2020. 440 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XLVI**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

WILLIAM W. BEHRENS III PhD (1922–1986), US naval officer and oceanographer

VIKTORIA BEREZINA (1994), Ukrainian artist

MEELIS FRIEDENTHAL DTheol (1973), associate professor of intellectual history at the Institute of Philosophy and Semiotics at the University of Tartu, associate professor of the intellectual history of the Baltic Sea region at the Tartu University Library

BÉLA JÁVORSZKY (1940), Hungarian writer, translator and diplomat

TIINA ANN KIRSS PhD (1957), senior research fellow in Estonian history of thought at the University of Tartu, senior researcher at the Estonian Literary Museum

AADO LINTROP PhD (1956), folklorist and writer, senior researcher at the Estonian Literary Museum

DENNIS L. MEADOWS (1940), emeritus professor of systems management at the University of New Hampshire

DONELLA H. MEADOWS (1941–2001), US environmental scientist

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

EVE PORMEISTER PhD (1956), Germanist, librarian at the Department of Exile Estonian Literature in Tartu Public Library

JØRGEN RANDERS PhD (1945), professor emeritus of climate strategy at the BI Norwegian Business School

ROBERT CULP STALNAKER PhD (1940), US philosopher, emeritus professor of the Massachusetts Institute of Technology

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XLVI

Algus 2018. aasta 6. numbris.

2. september [1949]. Riikliku teatri "Estonia" meeskvarteti "Kvarta" opereti-, rahva- ja meeleolulaulude õhtu ENSV Teaduste Akadeemia Tartu osakonna suures saalis. Kohad on viimseni välja müüdud. Tegevad "Estonia" ooperisolistid Enno Eesmaa,²¹⁹⁷ Ahto Haabjärv,²¹⁹⁸ Ants Aasmaa²¹⁹⁹ ja Theo Puks.²²⁰⁰ Ettekandeid saadab klaveril "Estonia" kontsertmeister Kaarel Saarniit.²²⁰¹

²¹⁹⁷Enno Eesmaa (Heinrich Esberg; 1917 – 2. XII 1996 Tallinn) õppis Tallinna Konservatooriumis 1940–1945. Estonia koorilaulja 1942–1946 ja solist (tenor) 1946–1987; meeskvarteti Kvarta liige 1944–1960.

²¹⁹⁸Ahto Haabjärv (Peeter Aleksander Behrsin; 1910 – 9. XI 1991 Tallinn) õppis Tartu Kõrgemas Muusikakoolis. Vanemuise koorilaulja (tenor) 1938–1940, Estonia koorilaulja 1940–1946 ja solist 1946–1949; Riikliku Akadeemilise Meeskoori laulja 1949–1951, meeskvarteti Kvarta liige 1944–1960, Eesti Raadio Segakoori laulja.

²¹⁹⁹Ants Aasmaa (1916 – 29. IV 1984 Tallinn), Estonia koorilaulja 1938–1945 ja solist (bariton) 1945–1971, meeskvarteti Kvarta liige 1944–1960.

²²⁰⁰Theodor Puks (1897 – 6. VII 1988 Tallinn) õppis Tallinna Konservatooriumis 1923–1926. Võttis osa Vabadussõjast; Estonia koorilaulja (bass) 1925–1944 ja 1951–1963, solist 1944–1951.

²²⁰¹Kasimir Žypris (Shypris, Schipris; ps Kaarel Saarniit; 1899 – 11. VIII 1976 Tallinn) õppis Tallinna Konservatooriumis laulmist 1920–1922 ja klaverit 1922–1924, lõpetas oreli erialal 1930, õppis samas koolimuusikat ja kompositsiooni 1935–1939. Võttis osa Esimesest maailmasõjast 1916–1917, sõjavangis Saksamaal 1917–1918, I Tallinna vene vabatahtlike salgas, Loodearmee V vastuluurepunktis, Loodearmee I tagavarasuurtükiväedivisjonis, selle II patarei nooremohvitser 1919–1920; Tallinna kinode klaverimängija 1920–1926, Tallinna roomakatoliku kiriku organist 1924–1940, vene gümnaasiumi õpetaja 1927–1929; Estonia kontsert- ja koormeister 1929–1944 ja 1946–1949 ning ope- retikontsertmeister 1949–1962; Saksa sõjaväes 1944, Nõukogude sõjavangilaagris 1944–1946.

Kõlavad tuttavad laulud "Ei saa mitte vaiki olla" ja "Lapsepõlve kodu".²²⁰² Kui sügav-südamlikud on sõnad "Seal kus rukkiväli lagendikul heljub" ja nende meeleolukas viis...

Kord palju, palju aastaid tagasi esitas selle laulu ühel hilis-sügisel õhtul orkester Narva-Jõesuu rannakohvikus, esitas niivõrd meisterlikult, et viimaste helide vaibumisel sügav vaikus oli tekkinud, nagu oleks kõiki haaranud vaikne nukrus. Ei kostnud isegi tavalist sumbutatud jutukõminat... Ainult eemalt sügis-õhtu pimedusest kandus avatud aknaisse monotoonset merekohinat... Alles mõne hetke möödudes vallandus tormiline aplaus, mis ei kuulunud üksnes orkestrile, vaid ka tuntud Tartu vandeadvokaadile, kes suuremas, nähtavasti välismaalaste seltskonnas viibis ja viisi tellijaks orkestrilt oli, et seda nähtavasti oma laudkonnale tutvustada.

"Kvarta" esitusel laul mõjule ei pääse ja jätab kuulajad külmaks.

Seevastu on rohkesti hoogu "Ungari tantsus nr. 6"²²⁰³ ja Lehári "Tšaardašis".²²⁰⁴ Meeldjääv on ka Kalatšnikovi "Ema",²²⁰⁵ mida teatud hardusega kuulatakse.

Solistidena esitavad meeleolukalt tuttavaid viise "Tasuleekidest"²²⁰⁶ ja "Korneville kelladest"²²⁰⁷ Ants Aasma, kes muide välimuselt üllatavalt sarnaneb omaaegsele "Vanemuise" ja

²²⁰²"Lapsepõlve kodu" (Seal kus rukkiväli lagendikul heljub...), helilooja Paul Dresser (1857–1906), eestikeelsed sõnad Georg Eduard Luiga (1866–1936).

²²⁰³Saksa helilooja, pianisti ja dirigendi Johannes Brahmsi (1833–1897) helitöö.

²²⁰⁴Ungari päritolu Austria helilooja ja dirigendi Ferenc Lehári (Franz Lehár; 1870–1948) operetist *Mustlasarmastus* (1910).

²²⁰⁵Tuvastamata helilooja ja teos.

²²⁰⁶Eugen Kapi (1908–1996) ooper, libreto Paul Rummo; esietendus 1945.

²²⁰⁷*Corneville'i kellad* (Les cloches de Corneville), Prantsuse helilooja Robert Planquette'i (1848–1903) operett (1877).

hilisemale "Estonia" lauljale Konst. Savile,²²⁰⁸ ja Enno Eesmaa "Toscast"²²⁰⁹ ja "Tütarlapsest Leenast"...²²¹⁰

Sooja poolehoiu leiavad Theo Puksi esitusel laulud "Mississippi"²²¹¹ ja "Neegri hällilaul".²²¹²

Kuid mõnede laulude esitamine "Kvarta" poolt, nagu "Suvepuhkus Viljandis",²²¹³ "Vaat, vaat sedasi"²²¹⁴ ja üksikute teiste kipub langema estraadlikkusesse, mis mõjub häirivalt... Selle aga lepitan ja sunnib täiesti unustama kava lõpulaul "Seal kus Emajõgi voolab", mille sõnad sügavalt puudutavad, eriti tänapäev, igat mõtlejat eestlast...

September.²²¹⁵ Suure Vene arstiteadlase ja füsioloogi akad. I. P. Pavlovi sünnist möödub 26. sept. 1949 100 aastat. Selle päeva tähistab TRÜ I. P. Pavlovile pühendatud teadusliku sessiooni-ga, mis toimub ülikooli aulas 26. ja 27. sept., kuna TRÜ Üliõpi-

²²⁰⁸Konstantin Savi (Savvi; Sawwi; 1894 – 5. IV 1943 Tallinn) õppis Tartu Ülikooli keemiaosakonnas 1914–1916 ning taas keemiat 1921–1922 ja veterinaariat 1925; õppis laulu Omski konservatooriumis 1918–1920. Mobiliseerituna Esimeses maailmasõjas 1916–1918, lõpetas Peterhofi 1. lipnikekooli 1916, saadeti teenima 4. Siberi tagavarakütibrigaadi 17. polku Novo-Nikolajevisse; Lääne-Siberi Sõjaväeringkonna staabi ametnik Omskis 1918–1920, Punaarmee 1920; opterus Eestisse 1921; 2. suurtükiväepolgu ohvitser Tartus 1921–1924, nooremleitnant; Vanemuise ooperi- ja operetisolist (tenor) 1923–1928, Estonia solist 1928–1938, Sotsiaalministeeriumi Loodushoiu ja Turismi Instituudi ametnik 1938–1940; Aleksandri kiriku diakon Tallinnas 1939–1940.

²²⁰⁹Itaalia helilooja Giacomo Puccini (1858–1924) ooper (1899), Giuseppe Giacosa ja Luigi Illica libreto Victorien Sardou draama *La Tosca* (1887) järgi; esiettekanne 1900.

²²¹⁰Tuvastamata helitöö.

²²¹¹Neegri rahvalaul.

²²¹²"Neegri hällilaul" (Oo, mu kallis, mu neegripoisu hällis. ...); muusika ja sõnad Austraalia pianist ja helilooja George Howard Clut-sam (1866–1951), eestikeelne tekst E. Kumar.

²²¹³"Puhkus Viljandis" (Kaugele ei maksa sõita, kallist aega vaja või-ta...; 1946), Leo Normeti (1922–1995) tekst ja viis.

²²¹⁴Rahvalik laul "Vaat, vaat sedamoodi" (Meil pole kerge kellegil...).

²²¹⁵Need kaks lõiku paiknevad päevikus selle aja sissekannete vahel ja on dateerimata.

laste Teaduslik Ühing korraldab vastava üliõpilaste teadusliku konverentsi 8.–10. oktoobrini. Lisaks teostab TRÜ laiaulatuslikku I. P. Pavlovi ja tema koolkonna saavutiste populariseerimist, andes selleks otstarbeks 30 kõnelejat professor-õpetajaskonnast ja üliõpilaste seast, kes esinevad kultuurimajades, koolides, käitistes ja kolhoosides. Kõnelejate suunajaks on ENSV Poliitiliste Teadmiste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing. I. P. Pavlovi sünni 100. aastapäeva tähistamise organiseerimiskomisjoni esimeheks on prof. V. Hiie.²²¹⁶

Prof. V. Hiie helistas, et P. Kalju ei ole temale esitatud I. P. Pavlovi 100. sünnipäeva tähistusürituste raamides populaarteaduslike ettekandega esinevate õppejõudude nimestikuga nõus. Selles puuduvad peaaegu täiesti vanemad õppejõud-professorid. Küsis, kas ma ei sooviks omalt poolt mõne ettekandega esineda, seda enam, et ülikooli mõjuvates ringkondades on mulle korduvalt ette heidetud passiivsust. Andsin nõusoleku.

24. september. I. P. Pavlovi 100. sünniaastapäeva pidulik tähistuskoosolek ametiühingute kultuurihoones²²¹⁷ Tartu koolide õpilastele ja õpetajatele. Päevakorras on kokkuleppel Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu Tartu osakonnaga nende ridade kirjutaja ettekanne "Akadeemik I. P. Pavlovi elust ja teaduslikust tegevusest".²²¹⁸ Ettekandele järgneb film "Elu nimel", mis käsitleb noorte nõukogude arstide tööd.²²¹⁹

Sissepääs on tasuline. Eelmüügil on realiseeritud üle 250 pilet. Kuid vaatamata tõsiolule, et välja kuulutatud on "pidulik"

²²¹⁶Vt ka V. Hiie, "TR Ülikool tähistab suure vene teadlase I. P. Pavlovi sünni 100. aastapäeva". — *Tartu Riiklik Ülikool*, nr 27, 23. IX 1949, lk 1; "Akadeemik Pavlovi sünni 100. aastapäeva tähistamisest". — *Samas*, nr 28, 30. IX 1949, lk 2; H. Kadastik, "Suure vene teadlase I. P. Pavlovi sünni 100. aastapäevale pühendatud teaduslik konverents". — *Samas*, nr 29, 7. X 1949, lk 1.

²²¹⁷ENSV Ametiühingute Nõukogu Tartu Kultuurihoone asus aadressil Kompanii tn 2.

²²¹⁸Vt Herbert Normann, "Akadeemik I. P. Pavlovi elust ja tema teaduslikust tegevusest" (1949; masinakirjas käsikiri). — *TÜR KHO*, f 77, s 147.

²²¹⁹Vt ka "Teadaanded". — *Edasi*, nr 226, 24. IX 1949, lk 4.

koosolek, ei taba otsiv pilk ettekandesaaalis ei Pavlovi pilti ega ühtegi elupuud.

Algus viibib 45 min. võrra: noortel pole kogumisega ruttu, minul aga, vanemal professoril, peab ootamiseks aega olema. Viimaks on kuulajaid ligikaudu pool saali ja võin ettekandega alata.

Kuulatakse tähelepanelikult. Ainult kolm tütarlast toolides kaugemates ridades itsitavad edevalt omavahel, vaadates äsja-seid fotosid.

Kuulajaid tuleb pidevalt juurde ja ettekande lõpuks ning kino alguseks on rahvast peagu saalitäis. Selgub, et müüdud on üle 295 pileti.

Kultuurihoone juhtivaid jõude — keegi kombekas ja viisakas noormees nimega Suur²²²⁰ — täidab “Lehvitamise Ühingu” poolt mulle kaasa antud saatekirja, mille ühel ribal märgitakse korraldajate poolt ettekande algus ja lõpp, osavõtjate arv ja ettekande hinne, kuna teisel ribal avaldab ettekandja oma arvamust korralduse ja kuulajate käitumise kohta. Minu ettekande hinne on “väga hea”.

Omaltpoolt saatekirja märkmeid tehes ütlen muiates: “Kui Teie hindate minu ettekannet “väga heaga”, siis hindan ka mina Teie korraldust “väga heaga”.” Noormees naeratab süüdlaselt. Lahkume sõbraliku käesurvega.

Saalist kostab monotoonset kinoaparaadi põrinat. . .

26. september. Teaduslik sessioon Tartu Riiklikus Ülikoolis akad. I. P. Pavlovi 100. sünniaastapäeva tähistamiseks.²²²¹

²²²⁰Friedrich Suur (1921 – 24. XII 1994 Tallinn) õppis Leninigradi Kõrgemas Ametiühingukoolis. Mobiliseeriti 1941. a Punaarmeesse, teenis Eesti Laskurkorpuse 7. laskurdiviisis; ENSV Ametiühingute Nõukogu Tartu Kultuurihoone kunstiline juht 1947–1951, direktor a-st 1953, ühtlasi lavastaja Eduard Vilde nimelises Tartu Rahvateatris; Tartu Linna Tööraha Saadikute Nõukogu saadik a-st 1955, täitevkomitee administratiivkomisjoni esimees; seejärel Eesti NSV Ametiühingute Jaan Tombi nimelise Kultuuripalee direktor.

²²²¹Vt “TR Ülikooli teaduslik sessioon: I. P. Pavlovi 100. sünni-aastapäeva tähistamine”. — *Edasi*, nr 229, 28. IX 1949, lk 1.

Aula on pidulikult loorberi- ja mandlipuudega kaunistatud, presiidiumilaua kohal ripuvad Stalini büsti kõrval ühelt poolt I. P. Pavlovi suur õliportree, teiselt — loosung väljavõttega Pavlovi kirjust noorsoole.

Ilmub presiidium koosseisus rektor prof. A. Koort, EK(b)P Tartu Linnakomitee sekretär V. Leede, P. Kalju, teaduskondade dekaanid. Külalisena on presiidiumis Leningradi Farmatseutilise Instituudi bioloogilise keemia kateedri juhataja prof. Eduard Martinson.²²²² Kuulajaid on hõredalt, üliõpilasi vaid väheseid.

Sessiooni avab rektor A. Koort, iseloomustades I. P. Pavlovit kui teadlast-novaatorit. Järgneb prof. G. Kingiseppa ettekanne "I. P. Pavlovi elu ja tegevus". Kahjuks kujuneb selle jälgimine võimatuks, sest referent vuristab teksti käsikirjalt maha monotoonset, halvasti kuuldavalt. Dots. A. Uibo ettekande "I. P. Pavlovi õpetuse tähtsus marksistlik-leninliku filosoofia seisukohalt" loeb ette prof. V. Hiie, kuna A. Uibo viibib ise Moskvast. V. Hiie esinemine on hea ja meeldiv. Järgnevad ettekanded dots. A. Pärililt "I. P. Pavlovi tähtsus psühholoogias" ja prof. L. Poska-Teissilt "I. P. Pavlov ja darvinism". Need pole pikad ja kuulajaid ei väsi ta.

²²²²Eduard Martinson (1900 – 26. IV 1963 Tartu) lõpetas Leningradi I Meditsiiniinstituudi 1926, meditsiinidoktor 1937. Teenis Balti laevastikus 1918–1919; Leningradi I Meditsiiniinstituudi biokeemia kateedri aspirant 1926–1929, assistent 1929–1930, Omski Meditsiiniinstituudi biokeemia kateedri juhataja ja professor 1930–1932, Smolenski Meditsiiniinstituudi biokeemia kateedri juhataja ja professor 1932–1934, Rostovi Meditsiiniinstituudi biokeemia kateedri juhataja ja professor 1936–1939, Riikliku Balneoloogia Keskinstituudi biokeemia labori juhataja Pjatigorskis 1934–1936, Üleliidulise Eksperimentaalmeditsiini Instituudi üldfüsioloogia osakonna biokeemia labori juhataja Leningradis 1940–1943, ühtlasi Merväemeditsiini Akadeemia orgaanilise keemia kateedri dotsent 1940–1941, Leningradi Farmaatsiainstituudi professor 1945–1949, ühtlasi Leningradi II Meditsiiniinstituudi professor 1948–1949, Leningradi Sanitaar-Hügieenilise Meditsiini Instituudi toitmise füsioloogia osakonna juhataja 1948–1949; TRÜ bioloogilise keemia kateedri juhataja ja professor 1949–1963, teadusproktor 1949–1954.

Rektor lõpetab ülskõikselt istungi.

27. september. Sessiooni teine päev. Kuulajaid on aulas veelgi hõredamalt.

Päevakorras on ettekanded: prof. Ed. Martinson, "I. P. Pavlovi ja M. V. Nentski sõprusest ja koostööst"; prof. E. Karu, "Neuroosid I. P. Pavlovi õpetuse alusel"; prof. J. Tehver, "I. P. Pavlovi kooli tähtsus veterinaarteadustes" ja dr. E. Raudam, "Leukotsütoos tingitud refleksina".

Sessioon lõpeb rektori kokkuvõttega ja filmi demonstreerimisega I. P. Pavlovi uurimistööst.

28. september. Nende ridade kirjutajal on "Lehvitamise Ühingu" saatekirjades veel kaks hinnet "väga hea" ja nimelt kordusettekannte eest "Akad. I. P. Pavlovi elust ja teaduslikust tegevusest" trükikäitises "Noor-Eesti" 27. septembril ja Tartu Linna Tööstuskombinaadis 28. septembril 1949.

"Noor-Eestis" oli märkme kohaselt saatekirjas ettekannet kuulamas 80 töötajat, tööstuskombinaadis 90. Kuulajate suhtumine oli tähelepanelik ja heatahtlik.

Tööstuskombinaadis ei peetud kahjuks vajalikuks nende ridade kirjutajat kuulajaskonnale esitada, vaid ettekandega tuli omal ilma sissejuhatusega alata. Seda viga ei lubanud omale "Noor-Eesti" direktor Harald Viiklaid,²²²³ kes ettekandekoosoleku lühidalt avas ja lõpuks ka mõne tunnustava tänusõna ütles. Siiski ei jäänud ka tööstuskombinaadi vaneminsener V. Vipper²²²⁴ ükskõikseks pealtvaatajaks, vaid tähendas lahkumisel, et kombinaadi kollektiiv kuuleb harva teaduslikke ettekandeid, eriti huvitavaid, nagu seekordne...

²²²³Isikuandmed teadmata.

²²²⁴Voldemar Vipper (1915 – 10. IX 1979 Tartu) lõpetas Palamuse 6-klassilise algkooli. Puusepp ehitustöödel; kuulus nn Rahva Omakaitse 1940, töötas puusepana Nõukogude Liidu sõjaväebaasi ehitustöödel Kloogal; Tallinna 5. miilitsajaoskonna militsionäär, piirkonnavolinik ja korrapidaja-volinik 1940–1941; mobiliseeriti 1941. a Punaarmeesse, teenis Eesti Laskurkorpuses, demobiliseeriti 1946, seejärel Tartu Linna Tööstuskombinaadi laojuhataja, direktori asetäitja ja peainsener.

Ajaleht "Edasi".²²²⁵ Veerul "Pavlovi 100. sünni-aastapäeva tähistamine" leidub 27. septembri numbris kellegi H. Ujuki²²²⁶ sulest mäрге pealkirjaga "Ametiühingute Kultuurihoones". Märkmes on muuseas öeldud, et 24. sept. 1949 täitus Ametiühingute Tartu Kultuurihoone avar saal kiiresti arvukast koolinoorte hulgast, et

pidulikult tähistada suure vene õpetlase akadeemik Ivan Petrovitš Pavlovi 100. sünni-aastapäeva.

I. P. Pavlovi elust ja tegevusest andis ülevaate TR Ülikooli õppejõud sm. Normann. Kõneleja märkis, et Pavlov oli teadlane, kes töötas väsimatult ja ennastsalgavalt inimkonnas õnne eest.

Viimase lause on H. Ujuk loonud ise...

8. oktoober. Aleksander Nevski suurklooster.²²²⁷ Väline pikk kivimüür on värskelt värvitud beežiks pruunide väljadega. Maarja kuulutamise peakirik, milles maetud tuntud Vene väejuht Suvorov,²²²⁸ on parajasti värvimisel. Usinasti töötamas on hulk "värvimeistreid". Kuulu järgi avatakse kloostri lähemal ajal Suvorovi muuseum.

On pilvine, sünge öhtupoolne tund. Tibab vihma. Peakiriku eelse kalmistu hõredates puudes võimutseb vali jahe tuul, paisates näkku vihmapiisku ja veeretades üle kalmude äsja langenud sügiskollaseid puulehti.

Kalmistul rea tuntud nõukogude teadlaste monumente.

Valgest kivist kõrgel alusel arstikitlis keskealise mehe pronksist rinnakuju, parema käe all retseptiplokk... Aluse servadel üksteise alla paigutatud mustadest tähtedest sõnad pajatavad, et monument tähistab Gleb Aleksandrovitš Ivašentsovi,²²²⁹ Bot-

²²²⁵ "Edasi" 2, nr. 228 (434), lk. 2 (1949)." *Herbert Normanni märkus.*

²²²⁶ Isikuandmed teadmata.

²²²⁷ Aleksander Nevski klooster Peterburis (avati 1713).

²²²⁸ Aleksandr Suvorov (1729 või 1730 – 1800), Venemaa Keisririigi väejuht, generalissimus (1799).

²²²⁹ Gleb Ivašentsov (1883–1933) lõpetas Peterburi Sõjameditsiiniakadeemia 1907. Obuhhovi meestehaigla ekstern, assistent, ordinaator ja

kini-nimelise haigla peaarsti (sünd. 27. veebr.²²³⁰ 1883, surn. 9. dets. 1933) viimset puhkepaika. Meenub Ivašentsovi pilt akadeemik M. D. Tušinski²²³¹ kabinetis ja kadunu ägedate nakkushaiguste õpperaamat, mis 1948. a. M. D. Tušinski, M. G. Danilevitši²²³² ja V. A. Bašenini²²³³ toimetusel

sisehaiguste osakonna juhataja Peterburis 1908–1922, S. Botkini nimelise nakkushaiguste haigla peaarst Leningradis 1922–1933; Leningradi I Meditsiiniinstituudi nakkushaiguste kateedri juhataja ja professor a-st 1928.

²²³⁰Ukj 11. märtsil.

²²³¹Mihhail Tušinski (1882–1962) lõpetas Kesierliku Sõjameditsiiniakadeemia Peterburis 1908, NSVLi Meditsiiniakadeemia akadeemik 1945. Töötas Obuhhovi haiglas Peterburis (Petrogradis) 1908–1924, võttis osa Esimesest maailmasõjast 1914–1918, Leningradi I Meditsiiniinstituudis a-st 1924, professor ja sisehaiguste propedeutika kateedri juhataja a-st 1930, Leningradi peaterapeut 1942–1949.

²²³²Mihhail Danilevitš (1882–1956) lõpetas Peterburi Sõjameditsiiniakadeemia 1910, meditsiinidoktor 1913. Võttis osa Esimesest maailmasõjast 1914–1918, N. Filatovi nimelise Lastehaigla (end Nikolai Lastehaigla) ordinaator ja nakkushaiguste osakonna vanemarst; Leningradi I Meditsiiniinstituudi lastehaiguste ja nakkushaiguste kateedrite assistent 1919–1925, Vassili saare Lastenakkushaigla juhataja ning Emade ja Lastekaitse Instituudi vanem teaduslik töötaja a-st 1925, Leningradi Pediaatriainstituudi lastenakkushaiguste kateedri juhataja 1934–1956, ühtlasi Leningradi Riikliku Arstide Täiendusinstituudi nakkushaiguste kateedri juhataja 1934–1956 ning Pediaatria Teadusliku Uurimise Instituudi lastenakkushaiguste osakonna juhataja 1945–1948.

²²³³Viktor Bašenin (1882–1978) lõpetas Keiserliku Meditsiini kirurgia Akadeemia 1907, meditsiinidoktor 1946. Töötas arstina Kesk-Aasias 1907–1914, võttis arsti-epidemioloogina ning välihospidali peaarstina osa Esimesest maailmasõjast ja Venemaa kodusõjast 1914–1919, I. Metšnikovi nimelise Nakkushaiguste Instituudi epideemiliste haiguste osakonna juhataja abi ja juhataja 1921–1928, Odessa Meditsiiniinstituudi epidemioloogia kateedri juhataja ja professor 1928–1931, Punaarmee Sõjameditsiini Teadusliku Instituudi ja NSVLi Teede Rahvakomissariaadi kesklaboratooriumi teaduslik töötaja 1931–1941; Teise maailmasõja ajal juhtis NSVLi raudteetranspordi epideemiatevastast teenistust 1941–1945, Leningradi Sanitaar-hügieenimeditsiini Instituudi epidemioloogiakateedri juhataja 1947–1967.

ilmus kuuendas trükis...²²³⁴

Mustast graniidist obeliski all, mida piirab lattaed mada-
late kivipostide vahel, puhkab prof. Hermann Albrecht (sünd.
11. sept. 1878, surn. 24. nov. 1933),²²³⁵ Leningradi Teaduslis-
uurimise Proteesimisinstituudi asutaja.

Mustast graniidist obelisk kõrgub ka nõukogude keeleteadu-
se looja²²³⁶ akadeemik Nikolai Jakovlevitš Marri (sünd.
7. jaan.²²³⁷ 1865, surn. 20. dets. 1934)²²³⁸ kalmul.

Tagasihoidliku graniidist monumendi all puhkab kirurgia-
professori Sergei Petrovitš Fjodorovi (1869–1936)²²³⁹ põrm.

²²³⁴Vt Глеб А. Ивашенцов. *Курс острых инфекционных болезней*. Под ред. М. Д. Пушинского и др. 6-е изд. Ленинград: Ленингр. отд-ние Медгиза, 1948. Esmatrükk 1925. Eesti k on temalt ilmunud brošüür: G. A. Ivaschentsov. *Plekiline tüüfus ja tema vastu võitlemine* (Leningrad: Külvaja, 1933).

²²³⁵German Albreht (1878–1933) lõpetas Keiserliku Sõjameditsiiniakadeemia Peterburis 1903, meditsiinidoktor 1907. Töötas Sõjameditsiiniakadeemias Genrihh Turneri ortopeediakliinikus a-ni 1914; Esimese maailmasõja ajal hospitali peaarst ja evakuatsioonipunkti juhataja Looderindel 1914–1915, Maria amputeeritud ja vigastatud sõjameeste varjupaiga peaarsti abi Petrogradis a-st 1915, Proteesimise (Teadusliku Uurimise) Instituudi rajaja ja direktor 1918–1933.

²²³⁶Vt nt Paul Ariste, "Akadeemik N. Marr — nõukogude keeleteaduse looja". — *Looming* 1949, nr 10, lk 1256–1260. Tema algul ainuõigeks ja marksistlikuks nimetatud "uus õpetus keelest" kuulutati 1950. aastatel ebateaduseks.

²²³⁷P. o uue kalendri järgi 6. jaanuaril (vkj 25. XII 1864).

²²³⁸Nikolai Marr (1865–1934) lõpetas Peterburi Ülikooli idateaduskonna 1888, Venemaa Keiserliku Teaduste Akadeemia akadeemik 1912, NSV Liidu Teaduste Akadeemia asepresident 1930–1934. Peterburi Ülikooli idateaduskonna õppejõud 1891–1918, professor 1902 ja dekaan 1911; Materiaalse Kultuuri Ajaloo Riikliku Akadeemia direktor Leningradis 1918–1934, tema enda asutatud NSV Li TA Jafetiidi Instituudi (a-st 1931 Keele ja Mõtlemise Instituut) direktor 1921–1934, Leningradi Avaliku Raamatukogu direktor 1926–1930.

²²³⁹Sergei Fjodorov (1869–1936) lõpetas Moskva Ülikooli arstiteaduskonna 1891, meditsiinidoktor 1895. Moskva Ülikooli teaduskonna kirurgia kliiniku assistent 1895, eradotsent 1896, Sõjameditsiiniakadeemia hospitaalkirurgia kliiniku kateedrijuhataja 1903, ühtlasi keisri-

Kuid kõige meeldejäavam on madalate kaskede vahele peitunud hallist kivist steela²²⁴⁰ urniga nišis ja näobareljeefiga esiküljel, mis tähistab arhitekti²²⁴¹ prof. Ivan Ivanovitš Grekovi²²⁴² viimset puhkepaika.

Laatsaruse ja Tihvini kalmistud-nekropolid on suletud, valvuril on puhkepäev...

10. oktoober. Ülikooli hästi informeeritud ringkondadest kuuludub, et lähemal ajal lahkub ametist arstiteaduskonna praegune dekaan prof. A. Valdes. Üheks lahkumise põhjuseks olevat tema hoolimata käitumine õppejõudude ja üliõpilastega, kuid juba varemalt liikusid jutud, et A. Valdes oma üliagarusele ja püüdlikkusele vaatamata püsivat partei mustas nimestikus. Uueks dekaaniks olla ette nähtud prof. E. Karu. Kuuldused A. Valdese lahkumisest ja E. Karu dekaaniks nimetamisest on õppejõudude hulgas esile kutsunud sügava rahuldustunde.

Liiguvad ka kuuldused prof. A. Koorti lahkumisest rektori kohalt. Kandidaadina rektori kohale mainitakse dots. R. Anton-sit.

11. oktoober. Kuuldused prof. A. Valdese lahkumisest arstiteaduskonna dekaani kohalt on leidnud kinnituse. Dekanaati on tulnud väljavõtte rektori käskkirjast 6. okt. 1949, mille kohaselt

pere ihukirurg 1912, Kirurgilise Neuropatoloogia Instituudi juhataja a-st 1929.

²²⁴⁰S.t steel, ülalt ahenev, tavaliselt neljakandiline reljeefide või raidkirjadega kivisammas.

²²⁴¹P. o kirurgi.

²²⁴²Ivan Grekov (1867 – 11. II 1934 Leningrad) õppis Moskva Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas 1885 ja loodusteaduskonnas 1886, pärast lühiajalist vangistust osalemise eest revolutsioonilises liikumises 1890. a jätkas õpinguid Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas 1894, meditsiinidoktor 1901. Töötas a-st 1895 Obuhhovi haiglas (a-st 1931 Leningradi III Meditsiiniinstituut) Peterburis, naistekirurgia osakonna juhataja abi a-st 1903, selle osakonna juhataja a-st 1905, meestekirurgia osakonna juhataja a-st 1912, kirurgiaosakonna juhataja a-st 1917, haigla peaarst 1927–1934; ühtlasi Psühhoneuroloogia Instituudi (Leningradi II Meditsiiniinstituudi) hospitaalkirurgia kateedri juhataja ja professor 1915–1934.

prof. A. Valdes vabastatakse arstiteaduskonna dekaani kohustest, arvates 20. okt. 1949. Vabastamine on toimunud "vastu tulles prof. A. Valdese soovile", mida aga keegi ei usu. Sama käskkirjaga on määratud arstiteaduskonna dekaani ülesannetesse teaduskonna senine prodekaan prof. E. Karu, arvates samuti 20. okt. 1949.

Kas prof. E. Karu jääb dekaaniks või täidab selle ülesandeid vaid ajutiselt, ei ole veel kindel. Enne tema määramist ametisse oli tehtud ettepanek tulla dekaaniks H. Seebergile, kes aga keeldunud. Rektor viibib praegu Moskvas, kus ka dekaani küsimus peab lõplikult selguma.

Veel on vabastatud ajaloo-keeleteaduskonna dekaan prof. H. Moora, kelle asemele määratud marksismi-leninismi kateedri juhataja dots. V. Reiman.

Meie Leningradis viibimise ajal on prof. A. Valdese abikaasa saatnud naisele sünnipäevaks kimbu kauneid roosasid nelke, mida varem pole kunagi teinud. Kas see on järjekordne lähene-miskatse?

12. oktoober. Ajalehe "Edasi" 11. oktoobri number²²⁴³ toob Tartu Linna Täitevkomitee otsuse 7. oktoobrist 1949 "Elektrienergia jaotusest Tartu linnas 1949/50. a. sügis-talveperioodil". See otsus kohustab Tartu linna administratiivpiirides asuvaid tööstusi ja ettevõtteid korraldama oma tööd 15. okt. 1949 kuni 1. aprillini 1950 vaid Eesti Energia Elektrimüügi Tartu osakonna poolt määratud aegadel ja lubatud elektrienergia võimsuse piirides. Koormuse piiramise otstarbel valgustuskoormuse tippaegadel²²⁴⁴ lülitatakse kindlaksmääratud tänavarühmades vaheldumisi üks kord nädalas vool välja. Otsusele on alla kirjutanud täitevkomitee esimees E. Schmidt ja täitevkomitee sekretäri abiline kt. L. Haldna.²²⁴⁵

²²⁴³""Edasi" 2, nr. 240 (446), lk. 4 (1949)." *Herbert Normanni märkus.*

²²⁴⁴Otsuse järgi kell 7–11 ja 17–22. Tähtvere linnaosas lülitati vool neil kellaegadel välja teisipäeviti.

²²⁴⁵Leho Haldna (Leonhard Viktor Kornelius Hansson; 1896 – 2. I 1965 Tartu). Ajalehe *Sakala* kontori ekspediitor Viljandis 1911–1912, seejärel juhutöödel; mobiliseeriti Punaarmeesse 1941, oli 963. tööpa-

Voolu piiramise tõttu langeb teaduse alal töötajail, kes ju peamiselt töötavad oma kodudes, üks tööpäev nädalas välja.

Asutised hakkavad 15. oktoobrist alates töötama kella 10–18-ni.

13. oktoober. Rektori käskkirjaga 21. sept. 1949 on ülikooli psühhiaatria- ja kohtuarstiteaduse kateedri professoriks kinnitatud senine kohtuarstiteaduse kateedri juhataja arstiteaduste doktor prof. Aleksandra Raatma, arvates 1. sept. 1949.

Toomel tuli vastu A. Valdes. Liikus aeglasel, väsinud sammul. Nägi kurnatud ja haiglane välja. . .

14. oktoober. Heliseb telefon.

– Teiega räägib Tallinn, — teatab kaugejaam.

Hetkelise vaikuse järel kuulduv torus küsimus: “Kas Tartu? Professor Normann?”

– Jah, kuulen!

Siis kostab lause: “Teiega soovib rääkida Karotamm.”

Sügav üllatus. Mida see siis peab tähendama? Head küll vaevalt. Kuid juba küsib mehehääle: “Professor Marland?”

– Ei, siin prof. Normann!

– Ma soovisin prof. Marlandit.

Kõne katkeb.

Üllatus osutub eksiühenduseks. Hingan kergendatult.

15. oktoober. Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu Tartu osakonna vastutav sekretär P. Kalevik²²⁴⁶

taljonis ja seejärel Eesti Laskurkorpuse 63. tagavarapolgus; pärast demobiliseerimist Tartu Linna TSN Täitevkomitee üldosakonna juhataja a-ni 1962, Riigiasutuste Töötajate Ametiühingu Tartu Linnakomitee esimees 1960–1965.

²²⁴⁶Paul Kalevik (Podrätšik; Podrjätšikov; 1908 – 3. IV 1985 Tallinn) õppis Tartu Riikliku Ülikooli põllumajandusteaduskonna agronoomiaosakonnas 1950–1951. Põllutöoline kodutalus Vilo vallas 1931–1937, juhutöoline Harjumaal ja Tallinnas 1937–1938, raudteetöoline Nõmmel 1938–1940; maatööliste ametiühingu organisaaatori abi Viljandi-
maal 1940, Petseri linnapea 1940–1941 ja Petseri TSN Täitevkomitee

teatab telefoni teel, et olen 4. sept. vastu võetud ühingu tegevliikmeks. Kirjalikku teadet vastuvõtmise kohta polevat võimalik saata, sest ühingu eelarvelised postikulud on juba läbi.

Omapärane lugu! Sooviavaldust vastuvõtmiseks ma esitanud ei ole.

16. oktoober. Rektori käskkirjaga 4. okt. 1949 on kinnitatud gaaleenilise farmaatsia ja farmatseutilise keemia kateedri dotsendiks senine farmatseutilise keemia kateedri dotsent, farmatseutiliste teaduste kandidaat Hermann Michelson, arvates 1. sept. 1949.

(Järgneb)

tee esimehe asetäitja 1941, Petseri hävituspataljoni võitleja ENSVs ja Leningradi oblastis 1941, partisan Leningradi oblastis 1941, kolhoositoöl Ivanovo oblasti Savino rajoonis 1941–1942, I Eesti Tagavarapolgus 1942, Eesti Laskurkorpuse 7. diviisis 1942–1944, partei- ja nõukogude töötajate ettevalmistamise kursustel Leningradi oblastis Puškinis 1944; Tartumaa TSN Täitevkomitee aseesimees 1944–1948; ENSV Teaduste Akadeemia Tartu asutuste asjadevalitseja asetäitja 1948–1949, Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu Tartu osakonna vastutav sekretär 1949–1950.